Sayi : 50 Nisan 1937 Cilt : IX.

ÜLKÜ
HALKEVLERİ DERGİSİ

Direktör : M. FUAD KÖPRÜLÜ

Osman Ergin tarafından 12-7-946

ATATÜRK'ün Hasbıhali

17 mart akşamı Çankayadaki Dış Bakanlık köşkünde akşam yemeğinde bulunan muhterem misafirimiz Romanya Dış Bakanı Viktor Antonesko ile refikası ve arkadaşları, Ankarapalas oteline avdetlerinde, otelin bir salonunda bulunmakta olan Atatürk tarafından kabul buyrulmuşlardır. Bu rastlayış, Atatürk'ümüzün, gerek misafirlerile, ve gerek bu münasebetten istifade ederek, daha umumî ve pek kıymetli hasbihallerine vesile teşkil etmiştir. Orada hazır bulunan Romanyalı gazetecilerle türk gazetecisi Ahmed Emin Yalman, yalnız yüksek değerde bir hatıra değil, aynı zamanda bütün vatandaşlarımızca ve dünyaca bilinmesinde fayda olan Atatürk hasbihalini not etmişlerdir.

Bütün dünyanın bugünkü ve yarınki idare ve siyaset adamları için çok değerli bir ders, çok yüksek bir siyaset ve siyasî ahlâk felsefesi teşkil eden bu hasbihali okuyucularımıza sunmakla bahtiyarız.

« — Hergün kudreti daha artan bir Romanya'yı bütün kalbimizle isteriz. Dostluğumuz o kadar sıkı ve emindir ki, Romanya daha kuvvetli oldukça biz de kendimizi daha kuvvetli addederiz.

Müttefikimiz Romanya'nın bize gönderdiği misafirimizi çok sevdik. Bugünkü görüşmemizden sonra B. Antonesko hakkında bende kalan intiba: Romanya Hariciye Nazırının milletine karşı mesuliyetini müdrik, derin görüşlü, hükümlerinde isabetli ve olgun bir devlet adamı olduğudur. Kendisi gösteriş sever bir insan değildir. Milletinin, duygularına riayetkârdır. Vazifesini yapmakta azmi kuvvetlidir.

Sizi tanıdığıma çok memnunum. Milletleri muahedelerden ziyade hisler bağlar. Romanya, kalbimizde kardeşçe yer tutmuştur. Ruhlarımızın yakınlığı, birleşikliği için kadehimi kaldırıyorum.

"— Milletler gam ve keder bilmemelidir. Şeflerin vazifesi, hayatı neşe ve şevkle karşılamak hususunda milletlerine yol göstermektir.

Vaktiyle kitablar karştırdım. Hayat hakkında filozofların ne dediklerini

anlamak istedim. Bir kısmı her şeyi kara görüyordu « Mademki hiçiz ve sıfıra varacağız, dünyadaki muvakkat ömür esnasında neşe ve saadete yer bulunmaz » diyorlardı.

Başka kitablar okudum, bunları daha akıllı adamlar yazmışlardı. Diyorlardı ki : « Mademki sonu nasıl olsa sıfırdır, bari yaşadığımız müddetçe şen ve şâtır olalım. »

Ben kendi karakterim itibariyle ikinci hayat telâkkisini tercih ediyorum, fakat şu kayıdlar içinde :

Bütün insanlığın varlığını kendi şahıslarında gören adamlar bedbahttırlar. Besbelli ki o adam ferd sıfatiyle mahvolacaktır. Herhangi bir şehsın, vaşadıkça memnun ve mesud olması için lâzım gelen şey, kendisi için değil, kendisinden sonra gelecekler için çalışmaktır. Mâkul bir adam, ancak bu suretle hareket edebilir. Hayatta tam zevk ve saadet, ancak gelecek nesillerin şerefi, varlığı, saadeti için çalışmakta bulunabilir.

Bir insan böyle hareket ederken, « benden sonra gelecekler acaba böyle bir ruhla çalıştığımı farkedecekler ? » diye bile düşünmemelidir. Hattâ en mesud olanlar, hizmetlerinin bütün nesillerce meçhul kalmasını tercih edecek karakterde bulunanlardır.

Herkesin kendine göre bir zevki var. Kimi bahçe ile meşgul olmak, güzel çiçekler yetiştirmek ister. Bazı insanlar da adam yetiştirmekten hoşlanır.

Bahçesinde çiçek yetiştiren adam çiçekten birşey bekler mi? Adam yetiştiren adam da çiçek yetiştirendeki hislerle hareket edebilmelidir. Ancak bu tarzda düşünen ve çalışan adamlardır ki memleketlerine ve milletlerine ve bunların istikbaline faydalı olabilirler. Bir adam ki memleketin ve milletin saadetini düşünür, o adamın kıymeti birinci derecededir. Esas kıymeti kendine veren ve mensub olduğu millet ve memleketi ancak şahsiyeti ile kaim gören adamlar, milletlerinin saadetine hizmet etmiş sayılmazlar. Ancak kendilerinden sonrakileri düşünebilenler, milletlerini yaşamak ve ilerlemek imkânlarına nail ederler. Kendi gidince terakki ve hareket durur zannetmek bir gaflettir.

Şimdiye kadar bahsettiğim noktalar ayrı ayrı cemiyetlere aiddir. Fakat bugün bütün dünya milletleri aşağı yukarı akraba olmuşlardır ve olmakla meşguldürler. Bu itibarla insan mensub olduğu milletin varlığını ve saadetini düşündüğü kadar bütün cihan milletlerinin huzur ve refahını düşnmeli ve kendi milletinin saadetine ne kadar kıymet veriyorsa bütün dünya milletlerinin saadetine hâdim olmağa elinden geldiği kadar çalışmalıdır. Bütün akıllı adamlar takdir ederler ki bu vadide çalışmakla hiçbir şey keybedilmez. Çünkü dünya milletlerinin saadetine çalışmak, diğer bir yoldan kendi huzur ve saadetini temine çalışmak demektir. Dünyada ve dünya milletleri arasında sükûn, vuzuh ve iyi geçim olmazsa, bir millet kendi kendisi için ne yaparsa yapsın huzurdan mahrumdur. Onun için ben sevdiklerime şunu tavsiye ederim :

Milletleri sevk ve idare eden adamlar, tabii evvelâ ve evvelâ kendi milletinin mevcudiyet ve saadetinin âmili olmak isterler. Fakat ayni zamanda bütün milletler için ayni şeyi istemek lâzımdır.

Bütün dünya hâdiseleri bize bunu açıktan açığa isbat eder. En uzakta zannettiğimiz bir hâdisenin bize birgün temas etmiyeceğini bilemeyiz.

Bunun için beşeriyetin hepsini bir vücud ve bir milleti bunun bir uzvu addetmek icabeder. Bir vücudun parmağının ucundaki acıdan diğer bütün azâ müteessir olur.

Türkiye, Romanya ve diğer dostları kuvvetlidirler. Hiçbir taraftan bize gelecek birşey beklemem. Beklemeğe de lüzum yoktur. İşte bu sükûnet içinde bütün dünyayı mütalea etmek fırsatı bizdedir: « Dünyanın filân yerinde bir rahatsızlık varsa bana ne ? » dememeliyiz. Böyle bir rahatsızlık varsa tıpkı kendi aramızda olmuş gibi onunla alâkadar olmalıyız. Hâdise ne kadar uzak olursa olsun bu esasdan şaşmamak lâzımdır. İşte bu düşünüş, insanları, milletleri ve hükûmetleri hodbinlikten kurtarır. Hodbinlik şahsi olsun, milli olsun daima fena telâkki edilmelidir. —

O halde konuştuklarımızdan şu neticeyi çıkaracağım: Tabii olarak kendimiz için bütün lâzım gelen şeyleri düşüneceğiz ve icabını yapacağız. Fakat bundan sonra bütün dünya ile alâkadar olacağız.

Kısa bir misâl : ben askerim. Umumi Harb'da bir ordunun başında idim. Türkiye'de diğer ordular ve onların kumandanları vardı. Ben yalnız kendi ordumla değil, öteki ordularla da meşgul oluyordum. Birgün Erzurum cebhesindeki hareketlere aid bir mesele üzerinde durduğum sırada yaverim dedi ki :

— Niçin size aid olmayan meselelerle de uğraşıyorsunuz ?

Cevab verdim :

— Ben bütün orduların vaziyetini iyice bilmezsem kendi ordumu nasıl sevk ve idare edeceğimi tayin edemem.

Bir devlet ve milleti idare vaziyetinde bulunanların daima gözönünde tutmaları lâzım gelen mesele budur.

Bu münasebetle muhterem misafirimize şunu diyeceğim: ben düşündüklerimi sevdiklerime olduğu gibi söylerim. Ayni zamanda lüzum'u olmayan bir sırrı kalbimde taşımak iktidarında olmayan bir adamım. Çünkü ben bir halk adamıyım. Ben düşündüklerimi daima halkın huzurunda söylemeliyim. Yanlışım varsa halk beni tekzib eder. Fakat şimdiye kadar bu açık konuşmada halkın beni tekzib ettiğini görmedim. »

MİMAR SİNAN GÜNÜNDE

Binlerce baş değerken mabedlerinde yere,
Gönüllere dolan sır sanatının sırrıdır.
En derin vecdi veren bu öz türk gönüllere,
Dağ gibi bir kubbenin, bir çatının sırrıdır.

Türk kızı kadar nârin, türk suları kadar ak
Sütunlarında yurdun engin sevdaları var.
Ve kubbelerindeki ahenge uyar, ancak
Yurdumun o heybetli, dumanlı dağları var.

Yalçın köprülerinde büllûr şadırvanında
Ak taşları yıkayan; su değil, asırlardır.
Şarkın bu en sanatkâr, kudretli insanında
Yalnız türkün o asil ve coşkun kanı vardır.

Ve ey yalçın taşlara türk ruhunu işleyen !
Milletin, bir kalb gibi bugün seni anıyor.
Ve gittikçe yükselen, gittikçe genişleyen
Bir imanla, yaratan âşıkına inanıyor :

Türk kızı kadar nârin, türk suları kadar ak,
Sütunlarında yurdun engin sevdaları var.
Ve kubbelerindeki ahenge uyar, ancak
Yurdumun o heybetli, dumanlı dağları var.

Nihad Sami **BANARLI**

FELSEFE KONGRELERİNDE TÜRKİYE

ZİYAEDDİN FAHRİ

Harpsonrası Avrupa'sında sıksık kongreler yapmak milletler arasında fikir münasebetlerini canlı bir şekilde idame etmek gittikçe anane halini alıyor. Son altı sene içinde üç milletler arası felsefe kongresine şahit ol - duk. Önümüzdeki yaz ayları içinde de Paris'de büyük bir beynelmilel felsefe kongresi toplanacaktır.

Bundan üç yıl evvel Prag'da toplanmış olan sekizinci felsefe kongresinde, mesut bir tesadüf eseri olarak, ben de bulunmuştum. Evvelce mevzularını bilmek, çalışmış olmak, kendinde birşey götürmük şartayile bu gibi toplantıların fena olmadığını, hattâ birçok bakımlardan faydalı olduğunu gördüm. Felsefî düşüncelerin henüz eğreti olduğu bir memleketin evlâdı olduğumdan, içtimai havayı nesimisinde hararetli bir felsefe faaliyetinin yaşadığını gördüğüm Avrupa şehirlerindeki bu gibi toplantılara iştirâk eylemeyi her türk okumuşu için elzem gördüm. Geçen yaz Berlinde bulunduğum zaman toplanan yarı alman, yarı milletler arası bir felsefe kongresinde bu kanaatlerim kuvvetlendi. Türkiye'de bir cemiyet havasında değilse bile, hiç değilse zevkini felsefeden alan okumuşlar zümresinde, bu gibi toplantılar, yaratmak faydalı olsa gerektir.

Bu temenniyi kuvveden fiile çıkarma yollarını hazırlamak maksadı ile şimdiye kadar toplantılarında bulunduğum iki felsefe kongresi hakkında bazı hatıra ve notlarımı neşretmeyi düşündüm. Önümüzdeki ağustos ayı içinde Paris'de toplanacak dokuzuncu kongre hakkındaki malûmat bunu takip edecektir [1].

Sekizinci Felsefe Kongresi

Sekizinci beynelmilel felsefe kongresi Prag'da 1934 yılı eylûlunun ikinci günü açıldı. Kongrenin açılış merasimi bir çay ziyafeti ile başladı. Lâtince (Vericat Vincit) cümlesini muhtevi rozetleri göğüslerinde taşıyan kongre âzaları, kendilerini biribirine tanıştıran bu ziyafeti müteakip Prag'ın muhteşem parlamento salonunda tolandılar ve maarif nazırı Kaçmar'ın riyaseti altındaki müzakerata iştirâk ettiler.

Maarif nazırı, kongreyi himayesi altına alan Reisicümhur Mazaryk'in,

[1] Bu vesile ile 1930 da Amerika'da toplanan VII nci felsefe kongresinde bulunan, bu hususda alâkamızı celb eden Prof. M. A. Ayni B' i burada anmak lâzımdır.

muvaffakiyeti temennilerini çekçe ve fransızca tebliğ eden kısa bir hitabesinden sonra sözü hariciye nazırı Beneş'e verdi. Çekoslovakya'nın muasır feylezof ve içtimaiyatçılarından olan ve «kendi ifadesine göre» nasılsa siyaset sahasına atılmış bulunan Beneş, bir saata yakın süren konferansında bir taraftan kongrenin gaye ve faaliyetini çizdi, öte taraftan kendi felsefesinin ana seciyesine işaret etti. Kongrenin gayesi, tamamiyle felsefî olan ve ilim felsefesine temas eden mevzulardan başka zamanımızın içtimaî hayatından mülhem mühim hayatî meselelerle meşgul olmaktır. Bu meseleler bir noktada toplanıyor : Demokrasi buhranı.

M. Beneş'e göre bu buhranın halli, her şeyden evvel fert ve cemiyet münasebeti hakkındaki düşüncemize bağlıdır. Fert hürriyet istiyor. Devlet ise cemiyetin, kollektivist temayüllerin muhafızı ve müdafiidir. Bu ikisi arasında ahengi nasıl bulmalı ? Çek hariciye nazırının, kongre âzası tarafından uzun uzun alkışlanan bir vecizesine bakılırsa (büyük adamların büyüklüğü, işte bu ahengi bulmaktaki muvaffakiyetlerile ölçülmelidir).

Hiçbir asır, asrımız kadar fert - cemiyet münasebetini karışık bir hale getirmedi. M. Beneş'e göre felsefe kongresi, mücerret metafizik meselelerden ziyade, günümüzün el ile tutulur meseleleriyle alâkadar olmalı. Nitekim kongre bu alâkayı göstermiştir. Filhakika bize dağıtılan programda sıklet merkezini, içtimaî felsefe etrafındaki meseleler işgal etmektedir.

Çek hariciye nazırı, kongrede, mensup olduğu memleket ve milletten 9/eylûl/1934 akşamı bahsetmekten kendisini menedemedi. Mamafih bu haleti ruhiyede haksız değildir. Sözlerini bitirirken millî çek dehâsının, fert ve cemiyet arasındaki ahenksizliği halledecek anahtarı bulduğunu ve bu dehânın bugün Masaryk'de temessül ettiğini ilâve etti.

Prag edebiyat fakültesi reisi Fisher de, Çekoslovakya'nın Eflâtun'daki *Feylozoflar cemiyeti*'ni tahakkuk ettirdiğini söyledikten sonra sıra, muhtelif memleket murahhaslarına geldi. İlksözü muasır fransız feylozofu Laland dan dinledik: Zarif fransız zekâsiyle kongre âzasına uzun alkışlar vesilesi veren Laland, *ilmin ve hakikatın hakikî hemşehrilerile tanışmaktan* mütevellit bir heyecan içinde *Fransız Felsefe Cemiyeti*'nin, Fransa enstitüsünün selâm ve muvaffakiyet temennilerini tebliğ ettikten sonra, 1900 de beynelmilel ilk felsefe kongresini tesis eden *Xavier Léon*'dan bahsetti.

Paris Hukuk Fakültesi profesörlerinden Bartelmy, arkadaşı Laland'ın temennilerine iştirâk etti. Sonra İtalya, Almanya, Yugoslavya, Bulgaristan, Japonya, İngiltere, Hollanda murahhasları söz söylediler. Türkiye'den devlet namına gelmiş bir mümessil yoktu. Mamafih İstanbul Üniversitesi'nin yabancı profesörlerinden olup bu kongreye iştirâk eden Reichenbach, Türkiye'nin selâmlarını fransızca olarak kongreye tebliğ ile ve ilmi felsefenin inkilâpçı Türkiye Üniversitesi'nde kendisi tarafından temsil edildiğini ilâve etti.

Sekizinci felsefe kongresinin açılış merasiminde bulunurken dikkatimizi celbeden iki noktaya işaret edelim :

Bunlardan biri muhtelif âzaların ve bilhassa M. Beneş'in işaret ettiği veçhile kongrenin tam mânasile bir felsefe kongresi olmaktan ziyade âdeta içtimaî ve siyasî ilimler kongresi halini almasıdır. Görülüyor ki asrımızın son derece muğlak bir şekil alan içtimaî yaşayışı, bu yaşayışın doğurduğu meseleler, yalnız içtimaî ilimleri değil, asıl felsefeye de tesir ediyor ve felsefî tefekkürü cemiyet mihveri etrafında çevirmeye başlıyor. Bundan evvel aktedilmiş olan yedi felsefe kongresinin hiç te arzetmediği bu husu - siyeti, sekizinci felsefe kongresinde görmekliğimiz, yirminci asrın orta - sını teşkil eden halkanın, içtimai felsefeye verdiği şiddet itibariyle haiz olduğu ehemmiyeti göstermektedir.

İşaret etmek istediğim ikinci nokta kongrede muhtelif devletlerin söz söyliyen murahhasılarının, kongreyi kendi millet ve memleketlerine ilişen meseleler için müsaid bir vesile saymalarıdır. Bu sebepten olmalıdır ki meselâ İtalya murahhası, âdeta faşizmin methiyesini yaptı ve kürsüden bir faşist selâmı ile ayrıldı. Bu tarz selâm kongrenin hayretini mucip oldu.

Alman murahhası, *Kant* ve *Nietsche felsefeleri*'nin bir teşrihini yap - tıktan sonra zamanımızın, bu iki feylezofun kanaatları arasında yapılacak bir terkibe muhtaç olduğuna işaret etti. Fakat, Almanya'dan hicret etmiş sosyal-demokratlara pek müsaid bir muhit olan Prag'da lâzım olduğu kadar alkış toplayamadı.

Bulgar mümessili ırk, dil, din kardeşi olan bir memlekette Bulgaris - tan'ı temsil etmekten mağrur olduğunu söyledi. Görülüyor ki bu kongre tezahürü bile, felsefî mülâhazaların hudutsuz ve vatansız bir tefekkür olmaktan ziyade içtimai, millî endişelerin sürüklediği fikir hamleleri olduğunu açıkça anlatmaktadır.

Kongrede Türkiye'nin bir payı var mı diye kendi kendime düşünü - yorum. Kongre programının birçok siyasî ve içtimaî meseleleri içinde bulunduğu vaziyetlere ilişen arzular bulunmalı, bir araya gelen dünya mütefekkirlerine Türkiye'ye ait şeyler anlatılmalıydı. Bugün ihmal ettiğimiz bu güzel işi, hiç değilse istikbalde temine çalışmalıyız. Keza Prag parla - mento binasında millî gururlarını göstermek, millî lisanlarını işittirmek vesilesi bulan milletler yanında, türk milletini de görmeği, türk dilini işitmeği gönül çok isterdi. Bu lüzumlu noktayı da yarınki kongrele için hazırlamak endişesinden geri kalmamak lâzımdır.

* * *

Asıl kongre eylülün üçünde Prag Üniversitesi'nin salonlarında başladı. Sabah toplantısında Laypzig Üniversitesi hocalarından Driesch felsefe ve ilim münasebetini araştıran uzun tebliğini okudu. Bugünkü Almanya'nın sayılı mütefekkirlerinden olan Driesch, yeknasak ve sakit bir sesle okuduğu

tebliğinde, ilmi felsefe taraftarlarının bütün cehdine rağmen *kablî - a priori* unsurların imtiyazında israr etti. Zamanın, mekânın ve bütün ma - kulelerin tabiat ilimlerine bizim tarafımızdan, yani insan tarafından aşı - landığını otoriter bir tavırla anlatırken etrafta münakaşaya hazırlanan ve bu maksatla not tutan murahhasların bulunduğu görülüyordu. Aralarında Türkiye'den gelmiş olan B. Reichenbach da vardı ki konferans sonunda itirazlarını yaptı. Ona göre felsefenin diğer ilimlere nisbetle bir *Yukarı ilim - Oberwissenszhaft* addedilmesi zamanımızın ve asrımızın bir talihsiz-liğidir. Bu suretle ilim zihniyetinden uzak kalınıyor. Hakikatte ise hiçbir kablî meselesi yoktur. İlmin araştırdığı eşyaya nizam verecek bir üstün ilim yoktur. Eşyadaki nizam ne ise biz onunla iktifa ediyoruz. Tabiat ilim-lerinin gösterdiği nizam bizim için yeter. Hattâ tabiat karşısındaki hâki - miyet, eşyanın kendi nizamı ile iktifa etmekliğimiz nisbetinde artacaktır. Bu mütalâalara Drisch cevap verdi ve bütün itirazcıları tatmin eder gö - ründü.

Kongrenin öğleden sonraki içtimaında Romanya murahhası Drag - hicesco *içtimaî ilimler ve demokrasi buhranı* mevzuu etrafında bir tebliğ yaptı. Bu tebliğde Draghicesco, evvelâ içtimaî ilimleri, tabiat ilimlerinden kati surette ayırdı ve içtimaî ilimlerdeki determinizmin büsbütün başka bir mahiyette olduğunu anlatmaya çalıştı. Bu husus determinizm, Romanya murahhasına göre, bize bugünün içtimaî buhranlarını halledecek anahtarı vermektedir. İçtimaî ilimler, cehde, hürriyete ve ferdî iradeye yer ver - mektedir. Bu suretle muasır beynelmilel arzular, bir taraftan ferdî hürri-yeti, diğer taraftan cemiyetin ihtiyaçlarını telifi hedef edinmektedir. Bu telifin yapıldığı bir memleket varsa, o da kongrenin aktedildiği Çekoslo-vakya Cümhuriyeti'dir.

Romanya murahasının yaptığı tebliğin münakaşasına ben de iştirâk ettim ve (içtimaî ilimlerin, diğer ilimler serisinden ayırd edilmesine, bu suretle içtimaî ilimleri âdeta on sekizinci asrın içtimaî felsefelerine doğru götürmenin doğru olamıyacağına) itiraz eyledim.

Mamafih, muasır içtimaî meseleler, bizi hürriyete, aksiyona götürü - yorsa, bunun için içtimaî ilimleri, diğer ilimler serisinden ayırmak lâzım gelmediği noktasında israr ettim : « İlmî mefkûre hiçbir zaman fatalite değildir. Normatif olmamakla beraber, gene muhitimize tesir yapabiliriz. Elverir ki ilmî usule sadık kalalım. Aksi hareketi, içtimaiyatı ve ahlakî ilimleri, Fransa'da Durkheim içtimaiyatının, Türkiye'de Ziya Gökalp içti-maiyatının attırdığı terakki adımlarından mahrum bir hale ddüşürmüş oluruz).

Draghicesco, verdiği cevapta, kendisinin Paris'de vaktiyle Durkheim'e talebelik ettiğini, içtimaî ilimlerin, ilmî olmak hassasını inkâr etmediğini söyledi ve nihayetinde « mamafih, dedi, ne de olsa içtimaî şeniyet büsbütün

başka bir dünyadır. Bu başka dünyada düstürlarla hareket ediyoruz. Başka bir tâbirle fizik dünyasında *kuvvet* hâkim iken, ruhî ve içtimaî şeeniyette *cehd* hâkimdir. Bu noktayı tasdik etmek, ilmin haricine çıkmak demek değildir. »

Ben mukabil cevabımda « herşeye rağmen Draghicesco'nun fikirlerinde bir tezat bulunduğunu, iki şeyden birini intihap etmek lâzım geldiğini, yani ya içtimaî ilimlerin her biri bir ilimdir ve ilmi usule sadık kalmak lâzımdır, yahut içtimaî ilimler birer felsefî tefekkür sahasıdır, düsturlar âlemidir, şekillerinden birisini ihtiyar etmesi icab ettiğini » söyledim. Kongre reisi bilhassa bu mühim meselenin diğer tebliğlerdeki itirazlara münçer olduğunu, icab ederse tekrar bu noktaya avdet edileceğini söyliyerek içtimaa nihayet verdi. Neşredilecek kongre evrakı arasına konan itiraz ve münakaşa metinleri arasında benimkine aid olan şudur :

« Mösyö Draghicesco yaptığı tebliğde tabiı ilimlerle manevî ilimleri kati surette birbirinden ayırıyor. Ona göre tabiat ilimlerinde tasvirci, manevî ilimlerde ise kaideci görüş hâkimdir. Zannediyorum ki arkadaşım burada Wundt'dan mülhemdir. Bir mesele çıkıyor: hem kaide (nerme), hem de ilim kalacak bir bilgi var mıdır ? İlim tarifi icabı normatif olamaz. Bu hal manevî denen ilimlerde de vardır. Gerçek, içtimaiyat, bilhassa fransız içtimaiyatı doğalıdanberi, içtimaiyat gittikçe kaideci taleblerini bir tarafa bırakmaktadır. Meslekdaşım bu noktayı ihmal eder gibi görünüyor: ya içtimaî ilimler ilimdir, o halde normatif taraftarlarını atmalıdırlar. Yahut kaideler, düsturlar vazedeceklerdir, bu suretle ilim olmaktan vazgeçmelidirler. Bu son hal XVII nci asra dönmek, içtimaî felsefe yapmağa başlamak olacaktır.

Muhterem meslekdaşımın ana fikrini anlamaz değilim. Bu zaten tebliğinin başlığını teşkil ediyor. Mösyö Drag. prencipi muayyeniyet olan bir cemeyit ilmini reddediyor. Cemiyetimiz bizden doğrudan doğruya bir iş, bir aksiyon bekliyor. Meselâ bugünkü demokrasi buhranlarını halletmek için.. Buna çaresaz olmak için ise cemiyet ilmimiz normatif olmalıdır.

Fakat hem bir ilim adamı kalmak, hem de aksiyona cevap verebilmek kabil değil midir ? Arkadaşımız buna hayır diyor. Fakat düşünülecek olursa tasvirci ilim bizi işten ve aksiyondan menetmez. Bilâkis bir içtimaî şeniyetin ince bir tetkiki, hiçbir normatif ve düstura başvurmaksızın, bize işin sırrını, aksiyonun anahtarını verecektir. Eğer içtimaiyat, Ortaçağ'ın rengini taşıyan bir içtimaî felsefe olmak istemiyorsa bu ilmi yolda yürümelidir [2].

---

[2] İşte itirazın asıl metni : « Dans sa communication, Monsieur Dragicesco distingue d'une façon tranchée, les sciences morales. Car, dit-il, dans les sciences de la nature le caractère constatatif et descriptif est dominant, tandisque dans

Kongrenin dördüncü günü raporları arasında Türkiye'den iştirâk eden profesör Halil Nimet'in *akıl mantığı, vicdan mantığı*'na aid bir tebliği vardı. Akşam içtimaından sonra bütün âzalar Prag'ın en güzel, hâkim bir noktasında bulunan Reisicümhurluk şatosuna dâvet edildiler. Hasta olan Mazaryk'nin yerine, ailesi efradı misafirleri karşılıyorlar. Bunlar arasında gözü çeken bilhassa bu sosyoloğ ve demokrat cümhurreisinin kızı idi. Yirmi yıl önce felsefe doktorasını yapmış olan Matmazel Mazaryk, murahhasların her birile ayrı ayrı görüşüyor, memleketlerindeki içtimai ve felsefi faaliyete dair sorgular soruyordu.

Toplantının sonunda sarayın bir sanat eseri olan bahçesinde gezdikten, ve saray hakkında verilen tarihî malûmatı dinledikten sonra dağılan kongre âzaları, ertesi gün bizim M. Reichenbach'ın *ihtimaliyet mefhumunun bilgi nazariyesi için haiz olduğu ehemmiyet*'e dair olan tezini dinlediler. Bu arada İstanbul'a getirilen bu alman profesörüne karşı hususî bir sempati görülüyordu. Alkışlar gırla gitti. Bunun sebebi şu idi: Prag'a alman sosyal - demokratlarının ve muhacir yahudilerin idare ettiği bir alman üniversitesi vardır. Bu üniversite muhitinde İstanbul'dan gelen bir alman profesörüne karşı tabiî bir muhabbet tezahürü gösteriliyordu.

Bu günün akşamı çek içtimaiyatcılarından ve çekce bir içtimaiyat mecmuasının müdürü olan Ullrich beni hususî bir toplanıtya dâvet etti. Prag Universitesi'ne mensup iktisad, istatistik, içtimaiyat profesörlerinin de

---

les sciences sociales c'est le point de vue normatif qui s'impose. Je crois que M. D. s'inspire de Wundt en ce qui 'il s'attache aux sciences normatives. Îci, une question s'impose : y a - t - il une science qui serait à la fois norme et normative et scientifique ? Par définition, la secience n'a rien de normatif. Ce caractère, nous le trouvons également dans les sciences dites morales. En effet, depuis que la sociologie, surtout l'écele sociologique de Durkheim en France, et l'école de G ö k a l p en Turquie se sent emparées du domaine des sciences sociales, celles-ci se trouvent de plus en plus dépouillées des exigeances normatives. M. D. semble negliger cela et ne se rand pas compte, je crois, de l'anternative devant laquelle il se trouve: ou bien les sciences sociales sont des sciences, alors elles devraient jeter tout ce qui est mernatif, ou bien elles formuleront des normes, à la condition qu'elles cessent d'être des sciences, ce qui serait un retour, par exemple, au XVI e siècle, où regnait non une science, mais une philosophie sociale. Je comprend bien l'idée directrice de notre collègue. Cette idée, elle est déjà formulée dans le titre même de sa communication. M. D. rejette une science sociale dont le principe serait celui de toutes les sciences, à savoir le déterminisme. Cela n'est pas sans cause : notre société exige une action sociale directe, pour résoudre les problèmes de notre temps. Or, pour y remédier, la science sociale doit etre normative. Mais n'est-il pas possible d'être à la fois homme de science - *entendu au sens strict du mot* - et de chercher le clef des problèmes sociaux en vue d'une action directe ? Pour M. D. non. Mais, à la reflexion, la vraie science tout en étant descriptive, ne nous empêcherait pas du tout, de l'action. Bien au contraire, une description minitieuse et une explication bien fondée d'une réalite sociale quelconque, nous revelerait, sans qu'elles aient un élement normatif, le mystère de l'action envisagée ....

bulunduğu bu hususî toplanmada Ullrich Türkiye'deki içtimaiyat hareketlerine dair malûmat istedi. Geçen müzakerelerden birinde bir vesile ile Ziya Gökalp mektebinden bahsetmiştim. Çek içtimaiyatcıları bu faaliyetin mahiyeti ile alâkadar oldular. Fransız içtimaiyatcılarından Halbwachs'ın da iştirâk ettiği bu konuşmayı, Türkiye ve Çekoslovakya mütefekkirleri arasında ilmî bir çalışma anlaşması temennisi ile kapattık. Boşalan güzel şarap kadehleri arasında fikir münakaşaları yapmak zevkimi ilk defa burada duydum.

* * *

Kongre son içtimaını aynı ayın yedisinde yaptı. Bu içtimaın rüznamesi, demokrasi buhranı etrafında âzanın yapacakları tebliğlerdi. İlk sözü fransız murahhası Parodi aldı.

Ahlâkın psikolojik temelleri adını taşıyan bir tezin müellifi olan Parodi'ye göre, demokrasi buhranından bahsetmeğe çok hakkımız yoktur. Zira demokrasinin ruhu olan demokratik ilhamlar, devrimizin en müstebit idarecilerinde bile görüyoruz. Siyasî arzuların bazı ferdiyetlerde temerküzü, ancak gelüp geçici bir hâdisedir. Fakat bu hâdise, tarihî vaziyete göre zarurîdir de. Binaenaleyh demokrasi buhranı, eğer varsa, yine demokrasiyi ilerleten ve kuvvetlendiren bir âmil mahiyetini almaktadır.

Bir saat devam eden bu tebliğin sonunda kongre âzalarından on beşinin ismi münakaşaya iştirâk edeceklerin listesini teşkil ediyordu. Bu münakaşaya ben de iştirâk ettim ve diktatörlükleri meşru göstermek diyalektiğini şiddetle tenkit eyledim [3]. Buna karşı fransız murahhası verdiği cevapta, İstanbul'lu arkadaşının tenkidine yer olmadığını, diktatörlüğün aynı derecede düşmanı olduğunu, yalnız diktatörlerin demokratik ilhamlarına temas ettiğini söyledi. En sonunda kongre sonunda bütün münakaşacılar gibi benimle de ayrıca konuşacağını ilâve etti. Fakat nedense nasip olmadı.

Akşam içtimaı, ayni zamanda kongrenin kapanma merasimini teşkil etti. Çek maarif nazırının riyaset ettiği bu içtimada asıl ehemmiyet, fransız murahhaslarının teklifi etrafında idi. Fransız âzadan Brunschwicg, 1937 yılının, Descartes'in meşhur *usul hakkında nutuk* eserinin üçyüzüncü dönümüne tesadüf ettiğini, gelecek kongrenin de bu vesile ile Paris de toplanmasını, kongreye *Descartes Kongresi* denmesini, aynı zamanda o sene içinde Paris'de bir beynelmilel *tatbikî sanatlar* sergisi açılacağını anlattı, teklif reye kondu, Tokyo'yu teklif eden japon murahhasları tekliflerinden vazgeçtiler, fransız teklifi ittifakla kabul edildi.

Bu teklifin kongrece kabulünden kuvvet alan fransız murahhasları, hastalığından dolayı müzakereye iştirâk edemiyen Bergson'a bir hürmet

[3] Bu münakaşanın metni için bakınız: *Actes du Huitième Congrès International de Philosophie*, Prague, 1936: *Discussion*, Ziyaeddin Fahri, p. 690

telgrafını çekilmesini ve 1937 deki felsefe kongresini himayesi altına al - masının rica edilmesini teklif ettiler. Bu da kabul edildi. Mazaryk'i unutmak olamazdı. Sekizinci felsefe kongresini himaye ettiği için kendisine bir teşekkür mektubu gönderilmesi fransızlar tarafından ortaya atıldı ve kabul olundu. Kongre Prag Edebiyat Fakültesi reisinin çekçe ve fransızca nutku ile kapandı. Fakülte reisinin söyledikleri, beş gündenberi kongre âzalarının göğüslerinde taşıdıkları rozet yazısının tefsirinden ibaretti : (Hakikat yener - Veritas vincit), sekizinci felsefe kongresi bu zaferi elde etmiştir ve bundan sonraki kongreler de elde edeceklerdir, dedi ve alkışlar uzayıp gitti..

* * *

Kongrenin umumî heyetine bakılırsa felsefe ve din münasebetine aid müzakereler ve münakaşalarle içtimaî meseleler kongrenin sıklet merkezini teşkil ediyordu. Birinci mesele takriben üç içtimaı işgal etti ve hepsinde de Vatikan'dan gelmiş *papazların hâkimiyeti* görüldü. Son bir münakaşada Vatikan murahhaslarından Prizevaro'nun *din nasıl felsefedir, felsefe dünyevîleşmeğe çalışan bir teolojiden başka birşey değildir.* Cümlesi, kongrenin alkışı ile karşılandı. Hatip, titreyen bir heyecan içinde bu alkışlardan kuvvet alıyordu. Anlaşılıyor ki merkezî Avrupa şehirlerinden birinde toplanan sekizinci felsefe kongresi, hıristiyan Avrupa'nın hiç te zayıflamıyan, bilâkis kuvvetlenen hıristiyanlığına bir mâkes olmak rolünü oynadı.

İçtimaî meseleler de aynı ehemmiyet ile karşılandı. Mütefekkirler, kendi memleketlerinin siyasî havasından müteessir oluyorlardı. Bazılarına göre bir demokrasi buhranı yoktur. Böyle düşünenler faşist memleketlerden gelenlerdi. Bazılarına göre bir demokrasi krizi içinde yaşıyoruz. Asrımız gebedir. Fakat bu gebelik nihayet yine bir demokrasi doğuracaktır. Böyle düşünenler Fransa, İngiltere ve Amerika'dan gelenlerdir.

Kısası sekizinci felsefe kongresi bir içtimaî hâdise olarak tetkik edilirse, bir felsefe kongresi olmaktan ziyade muhtelif memleketlerdeki buhranların hikâyesine sahne olan bir meclisten ibaret olduğu görülür. Reichenbach gibi, Kramp gibi muasır felsefe ve lojikte bir yenilik yapan mütefekkirlerin, düşündükleri ve söyledikleri gölgede kaldı. Bütün kongre, denebilir ki, bu gibi metafizik meseleleri ortaya atanlara karşı âdeta «bunları odanızda düşününüz, buradaki toplantıda hepimizi alâkadar eden umumî ve içtimaî dertlerden bahsedelim » der gibi bir tavır aldı, ve felsefî tefekkürü âdeta içtimaîleştirdi.

Muhtelif Avrupa ve Asya memleketlerinden gelmiş altıyüz mütefekkir veya fikir meraklısının iştirâk ettiği bu beynelmilel kongre, heyeti umumiyesi itibariyle iştirâk edenler üzerinde iyi bir tesir bıraktı. Kongrenin faydalı tarafı, konferanslar ve tebliğlerden ziyade bunlar üzerinde yapılan münakaşalardı. Bunun için olmalıdır ki bir Leh murahhası, gelecek kong-

relerin tamamile münakaşalara hasredilmesini ve konferanslara fazla yer verilmemesini teklif etti.

Altıyüz murahhas dünden beri fikrin ve felsefenin verdiği vecd ve zevk içinde sekizinci beynelmilel felsefe kongresinin toplandığı Prag'ı terke ve memleketlerine dönmeğe başladılar [4].

* * *

Kongre kapandıktan sonra çek mütefekkirlerinin bir dâvetine icabet ettim. Toplantı Reisicümhur Mazaryk'in ve arkadaşlarının bir alman feylezofu namına tesis ettikleri *Felsefe Cemiyeti*'nin salonunda yapıldı. Bu münasebetle cemiyetin mahiyetinden bahsetmek faydalı olacaktır :

Umumî harpten evvel alman üniversitelerinde okuyan çek Reisicümhuru, o zamanki hocalarından meşhur alman feylezofu ve romancısı Brentano'ya karşı derin bir muhabbet beslemektedir. Brentano, felsefenin muhtelif sahalarında orijinal eserler yazmış, bilhassa bugünkü fenomenoloji mektebinin ana düşüncelerini ortaya atmıştır. Bundan hayli zaman evvel ölmüş olan Brentano, asrımızın muhtelif felsefî istikametlerine muhtelif şekillerde müessir olmuştur. Mazaryk'in içtimaiyatında da bundan izler vardır.

Cemiyetin müdürü olan Prag Üniversitesi hocalarından Kraus, cemiyet hakkında malûmat verdi. Buna göre Mazaryk, şahsî olarak cemiyetin tesis ve faaliyeti için dört milyon çek kronu bağışlamıştır. Yapılan ilk iş, feylezofun basılmamış yazılarını ve mektuplarını toplamaktır. Sadece elyazılarını ve mektuplarını toplamaktır. Sadece elyazılarını muhtevi olan fişler, küçük bir salonu dolduruyor. Bunlar sırasiyle neşredilmektedir. Toplantıda cemiyet âzasından biri feylezofun şiirlerini okudu. Bu şiirler mutasavvıf alman ruhunun dalgalandığı bir âlemden gelen nağmeler halinde salonu derin bir tefekküre daldırdı. Türkiye'de değil, Avrupa memleketlerinde bile henüz hakkiyla anlaşılmıyan fenomenoloji felsefesinin asıl mahiyetini bu şiirlerin anlatabileceğini, daha doğrusu hisettirebileceğini söylemek lâzımdır. Lüzumundan fazla ampirizme kaçan ve ruhî hayatı ilmî tahlil neşterine terkeden ruhiyatcılığa karşı terkipci bir görüşün sezgisini ortaya atan bu yeni felsefeye, işte dinlediğimiz bu şiirler bir başlangıc teşkil etmiştir.

Mazaryk, cemiyetin idaresini Kraus'a bırakmış. Kraus konuşurken feylezof oldluğunu hissettiriyor. Bana Türkiye'deki felsefe cemiyet ve mecmuaları ile münasebete girmek istediğini söyledi ve Brentano'ya aid bir

---

[4] Bu kongreye Türkiye'den gelmiş iki profesör vardır. Biri alman Reichenbach, diğeri sabık müderris Bay H. Nimet'dir.. Her ikisi de kongreye birer rapor verdiler. Bakınız, Reichenbach: *Die Bedeutung des Wahrscheinlichkeitsbegriffe für die Erkenntnis, Actes du Congres.* Sf. 163; *Prof.* *Halil* Nimet, *Logique de la raison et la logique de la consciene,* ibid.; Sf. 940

eserini hediye etti. Türkiye'de bu gibi teşekküllere ihtiyacın henüz hissedilmediğini söylemek istedimse de sonradan vazgeçtim.

* * *

Felsefe kongrelerinin diğer kongreler gibi arzettiği istifadelerin en mühimmini beynelmilel fikir münasebetlerine vasıta olmasında buluyorum. Hazırlanmış, emek mahsulü olan tezleri beynelmilel lisanlarla dünya mütefekkirlerine izah etmek apayrı bir fikir zevki olsa gerek. Bu zevkin ferdî olmakla kalmadığını hemen söyliyelim. Bir zamanlar nasıl islâm medeniyetine mensup milletler fikir varlıklarını Bağdad, Kahire gibi merkezlerde göstermeğe çalıştılarsa şimdi de biz, tarihin ve mukadderatın sevkile girdiğimiz bu yeni medeniyet çerçevesinin fikir merkezlerinde kendimizi göstermeğe savaşalım. Bu itibarla muayyen bir mesele üzerinde derlitoplu bir kanaat sahibi olmak ve bunu güzideler âmmesi önünde anlatmaktan doğacak ferdî zevk, neticede, ferdiyetimizi aşan bir cemiyet mistiğini de ihtiva etmektedir. Birkaç günde dermeçatma, yalan yanlış, gayri samimî fikirleri bir araya getirmekten doğacak tez yapılmış tezlerle değil, emek ve göznuru mahsulü olan, inanılmış bir kanaatı ifade eden hakikî tezlerle, dört yıl sonraki felsefe kongresine iştirâk etmek için şimdiden hazırlanabiliriz. Okuyan, okumasını bilen, okuduğunu yaşadığı muhitin meselelerile karşılaştırıp çarpıştıran hakikî türk münevverleri, dört yıl sonraki fikir savaşını şimdiden gözönüne alabilirler.

Bununla beraber sekizinci felsefe kongresinde Türkiye'nin bir varlık gösteremediğini söylemek istemiyoruz. Üniversitemizin yabancı profesörlerinden biri, ilim ve felsefe münasebeti hakkında bir tebliğ yaptı ve bir münakaşaya iştirâk etti. Sabık bir müderrisimiz, mantığı alâkadar eden izahatta bulundu ve bir başkası da demokrasiye, içtimaiyata ilişen münakaşalara karıştı. Bu netice inkilâpcı Türkiye lehine kaydedilmelidir. Şimdi çalışılacak nokta, gelecek Paris kongresinin yeni Türkiye için gerek cemiyetce, gerek bilhassa keyfiyetce millî bir muvaffakiyet vesilesi teşkil etmesidir. Eğer Türkiye'nin bugünkü içtimaî manzarası gözönüne alınırsa böyle bir hazırlık gerekliği daha çok kuvvetlenir. Yeni Türkiye yalnız mücerret ilim ve felsefe meselelerini değil, daha ziyade içtimaî realiteyi yoklayan, bu hüsnüniyetini sekizinci felsefe kongresinde gösteren muasır felsefe için mükemmel bir faaliyet sahasıdır. Din, ahlâk, millî iktisad, siyasî rejim... gibi canalıcı mevzular üzerinde düşünecek, düşündüklerini beynelmilel bir muhite anlatacak kimseler için Türkiye, nadir bir içtimaiyat laboratuvarıdır. Bu laboratuvarda göznuru dökecek ve emek sarfedecek yerli ilim adamlarımız için gelecek Paris kongresi kadar mükemmel bir savaş meydanı tasavvur edilemez. Bilhassa yeni Türkiye'yi, hâlâ *Osmanlı Cümhuriyeti* diye tanıyan bir Avrupa'nın göbeğinde, böyle bir tezahür ayrıca yüksek siyasî bir mâna kazanacaktır.

MEMLEKET COĞRAFYASI HAKKINDA BAZI GÖRÜŞLER

BESİM DARKOT

– I –

Türkiye'nin ilmî kıymeti haiz bir coğrafyasının şimdiye kadar meydana getirilememiş olması göz önüne alındığı zaman, ilk sebeb olarak böyle bir eseri ortaya koyabilmek için icab eden tetkiklerin noksanlığı hatıra gelir ve bibliyografya fakirliği başlıca mani gibi görünür.

Fakat meselenin pek te böyle olmadığını anlamak için, elde mevcut başlıca eserlerin bibliyografya cedvellerine bakmak yeter. Böyle bir bakış gösterir ki, memleketimizi mevzu olarak almış kaynaklar pek çoktur.

Şark'ın câzibesi her devirde ilim adamlarını, seyyahları çekmiştir: öyle denilebilir ki, üzerinde yazılmış yazıların sayısı bakımından bu derece zengin bir mıntaka pek az bulunur. Şunu da unutmamak icab eder ki, çoğu geologik mahiyette olan eserlerdeki bibliyografyalar ne kadar geniş tutulursa tutulsun, geologi ile uzak alâkası bile olmıyan eserleri içilerine alamadıkları gibi, bilhassa tarihî, içtimaî ve iktisadî bakımdan fevkalâde ehemmiyeti haiz bulunan yerli menbaları ihtiva etmezler. Bunlar da ilâve edildiği zaman, Türkiye mevzuu etrafında, eski yeni bütün kaynakların muazzam bir listesi meydana gelmiş bulunur [1].

Böyle bir listenin hazırlanması, bu listede yazılı nadir eserlerin nerede bulunduklarının tesbiti ve tedariki kabil olanların bir veya birkaç merkezde toplanması, Türkiye coğrafyası, ekonomisi, tarihi . . . bakımından büyük bir ehemmiyeti haiz görünür. Her ne kadar kendilerini ilme vermiş olanlar, ihtiyaçlarına tekabül eden kaynakların çoğunun nerede bulunduğunu bilseler de, bu kaynaklardan mühim bir kısmını elde etmek hususunda ba-

[1] Türkiye coğrafiyası hususunda baş vurulabilecek kaynakların çokluğu hakkında bir fikir vermek üzere, yalnız geologik karakterli bir iki eserin, yukarıda söylediğimiz gibi, bizzarur eksik olması lâzımgelen - bibliyoğrafyalarını hatırlayalım. De Launay, [*Annales des Mines*, Seri 9, Cilt 63, Paris, 1898] de 1717 den XIX inci asır sonuna kadar yazılmış eserlerin mufassal bir listesi vardır. G. Von Bukowski [*Neuere Fortschritte in der Kenntnis der Stratigraphie Kleinasiens*, Wien, 1904] de, Frans Taula, [*Uebersicht über die - Geologische Literatur*, Wien, 1904] de, yine böyle mufassal bibliyoğrafya vardır.

A. Philipson'un [*Kleinasien, Handbuch der Regionalen Geologie*, 1918.] eserindeki cedvelle, mevzula alâkadar 350 eserin adı yazılıdır. E. Chaput' un yeni eserinde [*Voyages d'études géologiques et géomorphogéniques - en Turquie*, Paris 1936] daha yeni menbaların ilâvesile 220 den fazla kitap ve makale adı bulunmaktadır.

zan ferdlerin aşabilmeleri hemen hemen imkânsız olan maddî güçlüklerle karşılaşırlar. Hem bu güçlükleri azaltmak, hem de yeni araştırmalara teşebbüs edenlere yardım etmiş olmak için böyle bir işin başarılması çok faydalı olur zannındayım. Böyle bir Türkiye bibliyografyası hazırlamak ve her sene ilâveler yapmak üzere Üniversitemizin alâkadar enstitüleri öğretim heyeti tavzif edilebilir ve bu bibliyografyaya giren eserlerden elde bulunmıyanlar da Üniversite kütüphanesinde toplanır.

Böyle bir cedvel halinde henüz toplanmamış olan eserleri, bugünkü mevzuumuzu alâkadar edecek şekilde, şöyle bir tasnife tâbi tutalım :

1— Eski eserler;

2— Yeni devirlere aid araştırmalar;

3— Yukarıkiler nevinden elde mevcut kaynaklara istinaden meydana getirilmiş terkibler : Coğrafî kitablar.

Birinci guruba konabilecek eserler, hakikatte çok çeşitlidir. İçinden doğrudan doğruya, yahut dolayısile coğrafî malûmat çıkartabilecek bütün tarihî kitablar, yerli sayahatnameler, XVIII inci asır ortalarına kadar memleketimize gelmiş olan ecnebî seyyahların hatıra ve jurnalları [*Tournefort* ve *Marsigli* gibi]... Bütün bu eserlerin haşiyeli tabıları ve bunlara istinaden meydana gelmiş diğer eserler buraya toplanabilir. Bu nevi kaynaklardan bahsederken, henüz pek azı tetkik edilmiş olan Hazinei Evrak vesikalarının büyük ehemmiyetini hatırlamak lâzımdır. Bu vesikalar, zamanlarına aid ihtiva ettikleri içtimaî, iktisadî... malûmat itibarile yeni ufuklar açmaya namzeddirler [2]. Gerek bunlar, gerek yukarıda söylediğimiz diğer eski kaynaklar, bir ilim adamının elinden geçmek şartile memleketimizin tarihî ve beşerî coğrafyası bakımından fevkalâde bir ehemmiyeti haizdirler. Memleketin muhtelif devirlerde istihsal ve mübadele sahasındaki vaziyeti, yani iktisadî bünyesi bunlar sayesinde aydınlanacağı gibi, eski yolların geçtiği yerler, bu yollar üzerindeki faaliyetinin nevi ve şiddeti, şehirlerin kurulma şartları, geçirdikleri yaşama safhaları, köy organizasyonu, kır nüfusunun bünyesi, bu nüfusun bazı yerlerde toplu, bazı sahalarda dağınık yaşamasının derin sebebleri, yerin işletilmesinde seçilebilecek muhtelif safhalar, meselâ ormanlık sahaların tarla haline getirilmesi... yine bu eski kaynakların sayfalarından, bazan gayet açık olarak, bazan da satırlar arasından, istidlâl ve mukayese suretile çıkacaktır [3].

---

[2] Ömer Barkan'ın *Siyasal Bilgiler* [Yıl VI, Sayı 69, Sayfa 33 - 41] de çıkan *Osmanlı İmparatorluğunda iskân ve kolonizasyon metodları* yazısı bu yolda atılmış adımlardan biridir.

[3] Meselâ, Küçük Asya'nın tarihi coğrafiyasını [The historical Geography of Asia Minor] yazmış olan W. M. Ramsay'ın araştırmaları tarihi vesikalara dayanır. Birçok efsane ve hurafeler arasında saklı coğrafi hakikatları ayırmayı bilenler için XVII inci asrın yorulmak bilmez seyyahı Evliya Çelebi'nin *seyahatnamesi* her sahada çalışanlar için müstesna kıymeti haizdir.

Takriben XVIII inci asrın ortasından zamanımıza kadar yapılmış seyahatleri ve araştırmaları ikinci bir grupta toplayabiliriz. Yukarıda söylediğimiz gibi, bunların sayısı pek çoktur; bunları bir arada gösteren ol - dukça tafsilâtlı bir cedvel gözden geçirildiği zaman şu intibalar hasıl olur:

Evvelâ, mevcut eserler, ilmî kıymet bakımından birbirile kabili mu - kayese değildir. Meselâ A l f r e d P h i l i p p s o n 'un *Küçük Asya' - nın garb kısmında seyahatler ve tetkikle*'i gibi esaslı bir eser karşısında - isim benzerliğine rağmen,- R. L e o n h a r d 'ın *Küçük Asya'nın şimal kısmında seyahatler ve tetkikler*'i böyledir. Büyük sahaları mütalâa eden büyük eserlerde olduğu gibi küçük araştırma ve makalelerde de vaziyet bunun gibidir. Arazi üstünde uzun müddet durularak yapılan araştırmalar evvelden mevcut muayyen fikirleri ispat etmek, yahut yeni faraziyeler or- taya koymak üzere yapılan kısa müddetli gezinti mahsullerine nazaran çok azdır. Geçen yazımızda evvelkilerin ehemmiyetine karşılık bunların nasıl telekki edilmesi lâzımgeleceğini söylemiştik [4].

Göze çarpan ikinci nokta, elde mevcut tetkiklerin bir çoğunun mem - leketimizde muayyen sahalara aid olması ve buna bedel bazı mıntaka ve nahiyelerin hemen hemen hiç tanınmamış bir halde kalmasıdır.

İstanbul'da ve Garbî Anadolu'nun kolay varılır bazı beldelerinde yapı lan arkeolojik neviden tetkikler çok yer tutar. Yalnız geoloji sahasındaki eserler ele alınacak olursa, şu misaller bir fikir verdirtebilir : Boğazlar mıntakası epiy zamandanberi hayli derin araştırmalara sahne olmuş iken, bunun yanı başında Kocaeli Yarımadası'nın iç tarafları hakkında yalnız bir iki seyyahın nâtamam notları vardır. Zonguldak - Ereğli kömür mın - takasının iktisadî ehemmiyeti sayesinde, oradaki arazi tabakalarının sıralanmasını ve bünyesini oldukça büyük tafsilâtla tanımak kabil olmuş iken bunun yanı başında koca garbî Karadeniz mıntakası hakkında yalnız bir iki yol üstünde yapılmış birkaç araştırma - Leonhard, Lebling, Nawack - vardır. Bu misalleri daha fazla çoğaltmaya lüzum görmüyorum. Memleketin garb taraflarının oldukça iyi tanınmış olduğu, fakat şark taraflarının daha az bilindiği telâkkisi ancak umumi bir görüş olarak kabul edilebilir, yoksa, garbda da, epiyce malûm olan sahaların pek yakınında hemen hemen hiç el sürülmemiş yerler vardır ve şarkda bazı mıntakalar hakkındaki bilgi - lerimiz, bunlarınkinden daha fazladır.

Göze çarpan başka bir nokta da, eldeki kaynaklardan bir çoğunun coğrafyayı alâkadar edecek ilim şubelerinden bir kaçında toplanmış olması, buna karşılık bazı branşların hemen hemen işlenmemiş gibi kalmasıdır.

Doğrudan doğruya ilmî bir gaye gözetmiyen, yahut edebî karakteri haiz olan seyahatnamelerin sayısı pek çoğa varan serisini bir tarafa koyacak olursak, mevcut eserlerin en çoğunun geolaji sahasına aid olduğunu

[4] *Coğrafya gezintileri*, Ülkü, Sayı 44, Sahife 139 - 141

görürüz. Fakat hemen şunu söyliyelim ki, bunun böyle olması, memleke - timiz geolojisinin tamam olmaya yaklaştığını ifade etmez. Yukarıda gör - düğümüz gibi, mevcut kaynaklardan bir çoğu bazı mıntakalarda toplan - mıştır; mühim bir kısmı da itinali araştırmalara istinad etmediklerinden, kıymetleri azdır. Esasen geoloji sahasında da en ziyade, tabakaların yaşı, içlerinde bulunan fosiller, bir dereceye kadar da arazinin bünyesi ve ta - biatı tetkik edilmiş, fakat bu bünye ve tabiatın itikâl âmilleri tesiri altında ne gibi satıh şekilleri meydana getirdikleri, hiçbir yerde yeter denecek kadar incelenmemiştir.

İlmî bir memeket coğrafyasının en mühim temelinin geoloji araştır - maları olduğu göz önüne alınacak olursa, bu sahadaki eksikleri tamamla-mak için yapılacak ciddî teşebbüsleri kolaylaştırmak için elden gelenin esirgenmemesi lâzım olduğunu izaha lüzum yoktur. Prof. C h a p u t 'nun uzun süren araştırcalardan sonra yazdığı kitab, ortaya *sensationnel* dedikleri neviden neticeler, göz kamaştırıcı fikirler, parlak terkibler koy-muyor, fakat gözden geçirirken, şimdiye kadar ortaya konmuş birçok neti-celerin, fikirlerin ve terkiblerin umumiyetle pek zayıf bir temele dayan-dıklarını gayet iyi anlıyoruz. Bununla beraber, daha şimdiden varılmış bazı noktalar, umumî fikirler vardır ki bunlar ekseriya coğrafî eserler yazan - ların gözünden kaçtığı için, ortadaki eserler, mevcut şartlar dahilinde ola-bileceğinden daha az iyidir.

Bilindiği gibi, bir memleketin coğrafyası, o memlekette gerek tabiata, gerekse insana ve insan faaliyetlerine alâkadar olan birçok ilimlerin ver - diği malûmatın hususî bir metodle iblenmesi sayesinde ortaya çıkar. Bu terkibin mükemmel olabilmesi, kendisini teşkil eden bütün unsurların te-kemmülü ile alâkadardır.

Bu unsurlardan pek mühim olan birisi de iklimdir. Bu sahadaki malû-matımız geoloji bilgisinden daha azdır. Neden ? Çünkü iklim tetkikleri, bu memleketin bütün sahası üstüne az çok müsavi surette dağılmış istas - yonlarda hassas âletlerle, fasılasız ve itinali bir surette, senelerce ölçüler yapmaya istinad eder. Garbî Avrupa ve Orta Avrupa memleketlerinde bu istasyonların çoğu bir asırdan fazla zamandanberi çalıştıkları için kurul - muş oldukları memleketlerde yalnız iklimin bugünkü halini doğru olarak göstermekle kalmiyorlar; hattâ iklimin gösterdiği devri değişiklikleri de ortaya koyuyorlar. Şimdiye kadar bizde -bu derece eskiliği ile değilse bile, nisbî kademi ve ölçülerinin ilmî mahiyeti bakımından- bunlarla mukayese edilebilecek bir tek istasyon vardı ki o da İstanbul'daki Vaniköy istasyo - nudur. Avusturya'lı âlim H a n n umumî harbden evvel memleketimizde muhtelif müesseselerin, ezcümle o sırada birçok yerlerde bulunan ecnebi mekteplerinin yapmış oldukları sühunet kayıdlarile yağmur ölçülerini cid-dî bir kotroldan geçirerek neşretmişti. Umumî harb içinde almanların memlekette yeniden tesis ettikleri istasyonların çalışması yerine göre 6-8

aydan nihayet 2.5 seneye kadar sürmüş, Mütareke ile bu faaliyet de durmuştur. Bu istasyonların yaptıkları ölçüler, sühunet ve yağmurlar bakımından, müddetin azlığı dolayısile H a n n 'ın verdiği malûmat üzerine dikkat çekecek bir yenilik ilâve edememiş ise de, hava tazyiki ve rüzgârlar rejimi üstünde ilk defa metodik bir surette çalışıldığı için, evvelce, komşu memleketlerde yapılmış tetkiklerin memleketimiz üzerine şöylece teşmil edilmesinden ibaret olan rüzgâr ve hava tazyiki haritaları üstünde epiyce değişiklikler yapmak lâzımgeldiği görülmüştür. Bugün elde mevcut coğrafya kitablarında ve atlaslarda, Türkiye'nin sühunet ve yağmur vaziyetini gösteren haritalar, yukarıki menbalara dayanmaktadır. Cümhuriyetin teessüsünden sonra kurulan Meteoroloji Enstitüsü, aylık ve senelik neşriyatile iklim bakımından yeni malûmat veriyor. İstanbul Üniversitesi'nde coğrafya enstitüsü talebesinden bir gurubun elde mevcut bütün menbaları toplayarak ve bunları coğrafı bakımından da kontrol ederek meydana getirdikleri sühunet ve yavış haritaları, bu ana kadar yapılmış olanlardan epiyce farklı görünmektedir [5]. Bu neticelerin, bilhassa elde mevcut kaynakların mahzurları dolayısile, nihaî doğruluktan henüz uzak olduğunu kabul etmekle beraber, bu neviden bir gayretin şimdiye kadar neden mütehassıslar tarafından gösterilmemiş olduğu sorulabilir.

İdrografya tetkikleri, yani suların akış şartlarının ve bu şartlar üstüne tesir eden sebeblerin araştırılması iklim tetkiklerinden de geri kalmıştır. Bu meselede de nehirlerin akıttıkları su mikdarının muhtelif aylarda nasıl değiştiğini gösterir ölçüleri, hem de birçok seneler zarfında, itina ile yapmak lâzımgeliyor. Bu ölçüler, iklim ölçülerinden de daha nâzik, aynı zamanda pratik bakımdan tekabül ettikleri ihtiyaç şimdiye kadar uzak göründüğü için olmalıdır ki, bu mesele hemen hemen hiç işlenmemiş gibidir. Yalnız, son zamanlarda sulama ve sulardan muharrik kuvvet istihsal etme işleri ön plâna alındığı için bu sahada coğrafyanın da istifade edeceği ümit olunabilir.

Memleketin nebatî coğrafyasına ve hayvanî coğrafyasına esas olacak malûmatın kaynağını teşkil eden araştırmalar da pek azdır. Meselâ, memleketin herhangi bir mıntakasında nebatî mecmuayı (flora) terkib eden unsurları -ilmî mânasile- bilmiyoruz; bu unsurların toprak, iklim, âvariz gibi âmillerin tesiri altında meydana getirdikleri toprakları (associations) yine o şekilde, bilmiyoruz. Bunların tabiî ve beşerî tesirlerle nasıl değiştiklerini, menşe ve tekâmüllerini de bilmiyoruz; yani, kısacası, bazı mü -

[5] Meselâ, şimdiye kadar gördüğümüz, hatta nisbeten yeni malûmata istinat eden yağmur haritalarında, sadece yağmurun ölçüldüğü istasyonlara düşen yağış miktarının hesaba katıldığı anlaşılıyor. Coğrafî kontrodan maksat, yalınız miktarla iktifa edilmiyerek, aynı zamanda avarız şeklini, yağmur getiren rüzgârlara karşı olan maruziyeti, irtifaı ve imkân nisbetinde de rüzgâr rejimini de hesaba katmaktır.

him, umumî, yahut hiç olmazsa sahası mahdud malûmat haricinde, hiçbir şey bilmiyoruz. Memleketimizde nebatlar ve hayvanlar âlemini tetkik edebilecek mütehassıslar yok olmadığına göre, böyle bir vaziyet karşısında kalanlar iç üzüntüsü duymaktan kendilerini alamazlar.

Beşerî coğrafya sahasında, cümhuriyet idaresinin, coğrafyacılara gayet ehemmiyetli bir malûmat kaynağını ilk defa vermiş olduğunu kaydetmemek haksızlık olur. Burada, 1927 ve 1935 nüfus sayımlarını kastetmek istiyoruz. Bunları coğrafya bakımından çok verimli bir şekilde işlemek mümkündür. Fakat üniversitede seminer mesaisi mahiyetinde yapılan bir iki küçük çalışma haricinde, buna dair kayde değer hiçbir şey görülemedi. Sanki her vilâyetin nüfusunu, o vilâyetin satıh mesahasına taksim etmekten çıkan harici kısmeti bir takım taramalı çizgilerle temsil eden gayet ipaidaî bir nüfus kesafeti haritasından başka birşey yapılamazmış gibi !.. Nüfusun topraklarımız üstünde nasıl dağıldığını göstermek için harita üzerinde en küçük idarî taksimata kadar inmek -ki bu, bilûmum kazaları almak demek olur-; bunu da kâfi görmiyerek her tarafta nüfusun dağılışını âvarizin icablarına intibak ettirmek, hattâ şehir ve kasaba nüfusunu da ayrı işaretlerle göstermek kabildi.

Beşerî coğrafyada, bir nüfus sayımlarile mukayese edilebilecek başka hiçbir malûmat kaynağı yoktur. Burada, yukarıda söylediğimiz kır nüfusunun menşeyi, toprağın işletmesi safhaları.. gibi meseleler şöyle dursun, memleketimizin muhtelif mıntakalarında mesken tipleri haritasını yapmaya yarayacak malumatımız bile yoktur.

İktisadî coğrafya sahasında bir terkib yapmakta kullanılacak malûmatın noksan oluşundan ziyade tenevvüünden şikâyet edersek acaba bir bakımdan haklı sayılmaz mıyız ? Eğer bu malumat bir elden çıkmış ve ayni metoda göre, aynı sıhhatla meydana getirilmiş olsaydı böyle diyeleğimize eldeki nimetten sitayişle bahsederdik. Halbuki, en itimada değer olan rakamları ele geçirmek kolay olmadığı gibi, aynı meseleleri rakkamla muhtelif ifadelerinde birbirine uymayan vaziyetler gördüğümüz zaman böyle söyleyişimiz tabiî telâkki edilir. Hükûmetimizin istatistik işlerini bir elde toplamak şeklindek yeni kararından iyi netiueler çıkacağı muhakkaktır.

Buraya kadar coğrafî kitablara menba olabilecek eserler gözden geçirilirken elde edilen intibaları sıralamaya çalıştık. Başlıca menbalar üstünde durmak, her birisinden ayrı ayrı bahsetmek lüzumsuz olsa gerektir.

Şimdi sıra, bu kaynaklara istinaden meydana getirilmiş terkibler demek olan coğrafî kıtablardan bahsetmeye geliyor. Bundan sonraki yazımızda, elde mevcut başlıca Türkiye coğrafyalarını gözden geçireceğiz.

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA ÇİFTÇİ SINIFLARIN

HUKUKİ STATÜSÜ

ÖMER BARKAN

Son derecede teşkilâtlı bir devletçilik nizamının hükümran olduğu Osmanlı İmparatorluğunda; çiftçi sınıfların hukukî statüsünü tayin eden en karakteristik kaidelerden birisi, şüphesiz *toprak köleliği - servage de al glèbe* hali denilen *tâbiiyet* şeklidir. Filhakika; bir taraftan devlet bünye - sinin, idare ve vergi sistemlerinin icabatı, diğer taraftan büyük bir kısım memleketler üzerinde imparatorluğu bir *iskân ve kolonizasyon sahası* haline getiren tarihî ve demografik şartlar, *raiyet* tâbir edilen vergi mü - kellefi çiftçiyi veya mecburî *kolon, sürgünü* devletin kendisine tayin ve tahsis edeceği yerde oturmak ve muayyen büyüklükte bir tarlayı babadan oğula geçen *irsî ve ebedî* bir kiracı vaziyetinde işlemek mecburiyetine tâbi bir hale sokmakta idi. Kendisine mahsus bir nizamî yaratmak için, *kadiri. kül bir devlet idaresine* insanların ve eşyanın zaruretlerini râmetmiş gözüken İmparatorluk dahilinde, muayyen gayeler için kurulmuş umumî bir plân ve teşkilât içinde her sosyal zümrenin içtimaî vücudda kendisine mahsus muayyen bir fonksiyonu, nesiller için değişmez ve ebedî bir mevkii vardı. Bu esas prensip karşısında, ferd için doğup büyüdüğü zümrenin sosyal mukadderatına ölünceye kadar tâbi kalmamak ve ölürken de, bu sosyal mevki ve ihtisaslaşmış fonksiyonun icabatının ayni şekilde bir mükellefiyet olarak evlâtlarına geçtiğini görmemek hemen ekseriya mümkün değildi. İmparatorluğun kendisine mahsus gayeler ve zaruretler karşısında tahakkuk ettirmiş gözüktüğü bu ahenkli sınıf ve vazife taksima - tında, çiftçi sınıfların hisselerine düşen ağır mükellefiyetlerden kaçıp kurtulabilmeleri imkânını kaldırmak için *raiyet oğlu raiyettir*, prensipi yanında *reâyalığı* devlet teşkilâtı içinde toprağı işlemek mükellefiyetini hukukan ve bilfiil üzerine alan *bir hukuku âmme müessesesi*, her türlü hususî ve şahsî hürriyet ve mukavelenin fevkinde bir *devlet işi* olarak tanzim ediyor. İmparatorluğun hayatını ancak bu devletçi teşkilâtın mutla - kıyetçi istidadı sayesinde mümkün görmekte olduğu için, her türlü *liberalizmi*, gece bekçisi bir devlet heyülâsının gözü önünde ekonomik kuvvet - lerin serbest bir oyunile kendiliğinden teessüs edecek bir ahenk telâkkisini ilga etmiş bulunuyordu. Bu suretle, seferber bir ordunun bir neferi, İmparatorluk teşkilâtı içinde muayyen vazifesi olan bir devlet memuru haline

giren toprak işçisi, devletin yani sarayın iradesi karşısında ferdî irade ve hürriyetin, mülkiyet ve mukavele serbestisinin pek büyük tahdidata uğradığı bu derecede herşeyi yutmuş bulunan devletçi bir rejimde, şahsî hür - riyetine ve sâyinin mahsulüne tamamen tasarruf edemiyerek, Garbî Avrupa memleketlerinin Ortazaman'larda tesadüf edilen *toprak köleliğini* hatırlatan bir tâbiiyet vaziyetine düşmekte idi.

***

Bununla beraber, Garptaki toprak köleliğini hatırlatan *bu tâbiiyet ve hürriyetsizlik hali;* ileride görüleceği veçhile, kendisini doğuran hukukî, ekonomik ve tarihî şartlar itibarile olduğu kadar, mahiyet ve derece itibarile de, klâsık şekillerinde Garbîavrupa memleketlerinde tetkik ve tesbit edilmiş bulunan *Servaj* rejiminden farklı bulunmaktadır. Bu hususiyeler arasından, burada yalnız, Garptaki vaziyetin tamamen aksine olarak, mevcud bulunan kuvvetli bir devlet idaresinin, seyyar bir ordu halinde teşkilâtlanmış ve inzibat altına alınmış bir memleketin ekonomik ve sosyal hayatını tanzim etmek hususundaki müdahalesini, imparatorluk teşkilâtının yaşa - ması için *lüzumlu olan tertibatın ve muazzam vergi kaynaklarının teminat altına alınması gayretinin tesirlerini* kaydetmekle iktifa edeceğiz.

Filhakika; dikkatle ve yakından tetkik edilecek olursa görülür ki; İmparatorluk altı yüz seneden fazla süren hayatında izhar ve ispat etmeğe muvaffak olduğu kudret tezahürlerini, son haddine kadar tertip ve tanzim edilmiş ve mücerreb anane ve usuller sayesinde saat gibi işlemiş bulunan muazzam teşkilâtına medyûn bulunmuştu; harb maksatları için teşkilâtlanmış muazzam bir ordu manzarasını arzeden İmparatorluk dahilinde, *umumî bir seferberlik havası ve zihniyeti*, tabiî ve daimî bir hal idi. Esasen; bu suretle etrafile gören, geniş bir plân içinde tertip ve tahrik eden bir nâ - zım kuvvet ve askerî disiplin, bu maksatla bütün bir memleketi ayaklan - dırmış, vazifelendirmiş ve teşkilâtlandırmış olmasa; zamanın teknik ve ekonomik vaziyeti icabı, İmparatorluğun bir başından diğerine orduları değil, posta katarlarını bile sevketmek imkânı yoktu.

Bu hususta, istilâ devirlerine aid bazı *vergi defterleri*'nin tetkiki, bize bir takım vergi muafiyetleri mukabilinde, yeryer birçok köylerin muayyen devlet hizmetlerile mükellef tutulduğunu göstermektedir. Bu malûmata göre, bütün İmparatorluk bir *padişah çiftliği* manzarasını arzetmektedir : yüzlerce köy yarıcılık, ortakçılık veya celtikçilikle en iyi arpayı ve pirinci, muayyen bir plân dahilinde ve bir inhisar şeklinde, saraya temin etmekle mükelleftir. O zamanlar şayanı tetkik bir vüsat kazanmış olan imaretlerin yağını, pirincini, etini, buğdayını ve odununu temin eden mıntakalar muayyendir. Birçok köyler şap yakmağa, güherçile hizmetini görmeğe, kâr - vansaraylar civarını şenletmeğe, köprüleri, yolları mütemadiyen tamir etmeğe, *derbend beklemeğe* atalarından kalma irsî bir mükellefiyet olarak mecburdurlar. Padişahın atlarını besleyen, yetiştiren *Voynuklar, Tatcılar,*

at çekenler, deve yetiştiren *Bogurcular*; seyyar amele taburları ve iş teşkilâtı halinde ordu levazimi için top dökmek, su yolları, kale ve sultan camileri inşaat ve tamiratı için her sene muayyen adedde devletin emirlerine âmade bulunan *yayalar ve müsellem*'ler, atmaca, çakır ve şahin gibi avcı kuşları tutan ve yetiştiren *bazdarlar* bütün İmparatorluğu saran muazzam birer teşkilâttır. Padişahın yani Mirinin yüz binlerce koyunu, ineği, su sığırları, develeri vardır ve yüzlerce köy bunlara bakar ve lâzımgelince istenilen yere götürüp teslim ederler. Bir kısım yürükler, mütemadiyen çadır bezi dokur ve nal dökerler; gemiler için zift, kereste, yelken bezi işlerler; ok ve yay yaparlar ve bu yaptıkları işler, kendilerinden ya muayyen bir ücret mukabilinde satın alınır ve yahut bir kısmı bazı vergi muafiyetlerine bedel tutulur. Selânik'de yeniçeri abası dokuyan çulha yahudiler, herhangi bir sebeple şehiri terk edemezler, aksi takdirde bulundukları yerlerden destgâhlarile birlikte göçürülüb iade edilirler.

Bu meyanda *derbendci*'larin vaziyeti bilhassa şayanı dikkattir: dağlar da mühim yol geçidlrinde, korkunç ve tehlikeli yerlerde, eşkiya yatağı tenha bucaklarda, nehirlerin geçid verdiği dar boğazlarda inzibat ve emniyeti temin için sistematik bir şekilde köyler yerleştirilmiştir. Konak ve emniyet tertibatını muntazam bir şekle sokmak için padişah fermanlarile *derbendci* kaydedilen yüzlerce köy İmparatorluğun hükümran olduğu iklimleri birbirine bağlıyan uzun yollar boyunca, nöbet beklerler, derbend civarının emniyetinden mesul tutulurlar. Bazı vergi muafiyetleri mukabilinde, gelene geçene yol göstermek, istirahatını temin etmek, yolları temizlemek, yolcuları gemiyle nehirlerin karşıyakasına geçirmek hep onların borcudur. Derbendciler, orduda muvazzaf bir nefer gibi, derbend civarını terk edip dağılamazlar, aksi takdirde onlar nereye gitmişse aranır, bulunur ve zorla eski yerlerine göçürülür. Köyler vardır ki, her sene muayyen mikdarda posta hayvanı temin etmek, yoları, köprüleri, kârvansarayları, su yollarını tamir etmekle mükelleftirler ve muayyen yerlere esasen bu işleri yapmak üzere yerleştirilmişlerdir. Münakale ve muhabere vasıtalarının o zamanki şekli düşünülecek olursa, bu gibi teşkilât ve tertibatın lüzumu aşikâr bir şekilde meydana çıkar [1].

Bütün bu tertibat, düşünülerek alınmış ve hiçbir şey tesadüfe bırakıl-

[1] Bu gibi *Umumi hizmet* ve memuriyetler, askeri mıntakalar dolayısile; devlet masraflarının memleket nüfusu üzerine taksimi suretile toplanmakta olan bir nevi' vergi *Avariz*'den *muaf* kaydedilen nüfusun mıktarı ve bu nevi' teşkilâtın memleket dahilindeki vusatı hakkında bir fikir verebilmek için şu rakkamları kaydedebiliriz: Anadolu vilâyetind ekaydlı 550,139 hane üzerinden 79,105 i Çeltikçi, Ortakçı, Madenci, Tuzçu, Derbentçi vakıf hademesi ve askeri taifesine mensup olarak Avarız'den muaftır ve bu rakkamın içinde 2.288 hanesi derbentçidir. Ayni şekilde Rumeli'nin sağ kolu üzerinde mevcut 96,329 haneden Avarız'dan muaf kaydedilen 12.464 hane içinden 2,557 hane'si derbentçi kaydedilmiştir. Nigbolu vilâyetinde, 54,000 hane üzerine mevcud 4.656 avarızdan muaf haneden 1,906 sı derbetçidir.

mamıştır. Tek bir vücud haline sokulan bütün memleket kuvvetlerinin ve bu muazzam makinenin nasıl işlediğini görmek için istilâ devirlerinde bir sefer hazırlığı için merkezden nerelere, ne gibi emirlere verildiğini gözden geçirmek kâfidir. Osmanlı devlet ricali, bu bakımdan garb memleketlerindeki şimendüfer kumpanyaları direktörlerinden daha az girift ve munta - zam olmıyan bir teşkilâtın başında gözükmektedirler. Harblerin buğün olduğu gibi, o günlerde de nasıl memleketin bütün kuvvet ve hayat menbalarına hitab ettiği ve bu itibarla mütekabil ordugâhlar arasında harbin neticesini tayin eden kuvvetin bütün hayatî kuvvetlerini seferber ettikleri memleketlerinin ekonomik, sosyal varlıkları arasında bir müvazene meselesi teşkil ettikleri kolayca anlaşılır. Bu harb disiplini ve seferberlik ha - vası içinde Ortazaman iktisadiyatının doğurduğu serbest rekabet tesa - düften kaçmak, ölçülü ve hesabcı olmak zaruretleri karşısında, çiftci sınıfların vaziyeti ne olmuştu ? Bittabi, İmparatorluk içinde bütün diğer sınıflara vazifesini ve vaziyetini ananevî bir şekilde tesbit eden *bu plânlı ekonomi ve devletçi siyaset* devrinde, köylünün ve dolayısile üzerinde çalışılan toprağın hukukî vaziyetini, tamamen siyasî, malî veya askerî zaruret - lerden mülhem olan *bir sosyal politika*'nın emrinde, İmparatorluk devrinin ihtiyaçlarına tamamen uygun bir şekilde tanzim edildi. Bu hususta; dev - letin mahiyeti ve sosyal organizasyonu, zamanın ekonomik zaruretleri dolayısile, eşyanın tabiatında mevcud bulunmıyan mutlak bir *hürriyet* mef - humundan mülhem olmak için, kanunları yapanlar, uzun uzadıya düşün - mek zaruretini his bile etmediler. Zaman ve vaziyet o zamana kadar mevcud örf ve taammüller, köylünün toprağa bağlanmasını, toprağın *rakabe* - sinin devlete aid telâkki ve ilân edilmesini zarurî kılmıştı. hâdisat hük - münü yürütüyordu.

Bu hususta bugünün ölçülerile kıymet hükümleri vermeğe kalkmadan evvel, büyük bir kısım Avrupa memleketlerinde; XIX uncu asrın ortalarına kadar köylü sınıfların, gerek toprağa aid mülkiyet hukuku, gerekse ziraî istihsalin ekonomik ve sosyal organizasyonu bakımlarından bir sürü tâbiiyet ve takyidat altında, Fransız İnkilâbı'nın bütün dünyaya getirmek iddiasında bulunduğu *hürriyetler*'den mahrum bir halde bulunduğunu hatırlamak lâzımdır. Hemen her memlekette, bilhassa köylünün, serbestce evlenememek, istediği yerde istediği işle meşgul olamamak, toprağına mutlak bir şekilde tasarruf hakkına malik bulunmamak ve angarya mükellefiyetlerine tâbi tutulmak gibi, köleliği andıran kayıd ve şartlara tâbi bulunmuştu. Bu takyidat, zaman ve mekân itibarile çok değişmiş olmakla beraber, *liberal nizamın* kendisini yeni şartlar karşısında bir zaruret gibi his ve kabul ettireceği zamanlara kadar köylerdeki hayatın karakteristik bir vasfı olarak devam etti. Hattâ; Garbî Avrupa memleketlerinde, şehir ve deniz aşırı memleketler ticartinin inkişafı; garb Ortazamanlarındaki cemiyetlerin çehresini, içtimaî sınıflar arasındaki münasebetlerin hususiyetlerini,

modern zamanlar dediğimiz devirlerde yavaş yavaş değiştirerek, yeni ekonomik zaruretlerin hukukî umdelerini teşkil eden *liberalizm*'in serbest nizamına, köylü sınıflarını ulaştırdığı halde; tarihî ve ekonomik hususî şartlar altında inkişaf eden Şarkî Avrupa memleketlerinde, çiftçi sınıfların mevzuubahs hürriyetlerinin uzun müddet daha büyük bir şiddetle tahdid edildiği görülmüştür. Bu gibi hürriyetler, tamamen tahakkuk edebilmek için, bir kısım alman memleketlerinde, 1848 i, Avusturya - Macaristan'da 1868 tarihini, Rusya ve Romanya'da ise Umumîharb'in sarsıntılarını beklemek mecburiyetinde kaldı [2].

Esasen; hürriyeti takyid eder görünen bu örf ve âdetlerden çoğu, umumiyetle zannedildiğinin hilâfına olarak, tamamen keyfî tahakkümler, sadece eski kölelik devirlerinin hatırasını yaşatan ve köylüyü insafsız bir şekilde istismar edilen bir sınıf tâbiiyeti altında tutan suiistimallerden ibaret de değildir. Birçok bakımdan köylünün devlete veya senyöre aid mükellefiyetleri, devletin veya senyörün kendisine ve memlekete aid mükellefiyetlerinin bir mukabilini teşkil etmektedir ve ekseriya, bugün çok geri gözüken bu nizamların, zamanlarının ekonomik, siyasî ihtiyaçları, münakale ve istihsal tekniğinin hali düşünülecek olursa; tabiati eşya tarafından empoze edilmiş, zamanları ve muhitleri için normal, mânalı ve kullanışlı teşkilât ve müesseseler olduğu meydana çıkar. Bugün bizim için asıl mesele, tarihe karışmış olan *bu müesseselerle, zamanlarının ve muhitleri - nin karşılıklı münasebetlerini, onları yaşatan muhitin zaruretlerini bulup çıkarmaktır.* Esasen, köylünün şahsına ve işlediği toprağa tasarruf ederken tâbi tutulduğu kayıd ve şartlardan tamamen kurtularak, mutlak bir serbestiye nail oluşu, Napolyon Kodu'nun bir zamanlar moda olmuş bulunan endüvidüalist ve liberal telâkkisine uygun olmakla beraber; *ziraî meseleler tarihinde bir istisna* olarak muvakkaten tatbik edilmiş olduğu memleketlerde bile, tamamen iyi neticeler vermiş bir prensip telâkki edilemez. Bilâkis; köylünün bu neviden bazı hürriyetlere kavuşması, bir takım yeni içtimaî meselelerin doğmasına sebeb olmuştur. *Bir köylü amele sınıfının* teşekkülü işte bu meselelerden birisidir. Eski bağları koparılan köylü, *eski nizamın kendisi için teminatlı taraflarını da* kaybetmiş, yeni nizam içinde ekonomik istiklâlini muhafaza edemiyerek *ırgadlaşmağa* mecbur olmuştur. Zamanımızın ziraî meseleleri ve politikası bugün halâ bu gibi felâketlerin önüne geçmek için alıncak tedbirlerin tetkikile meşguldür. Bu bakımdan, vazifelerinin şuuruna malik bir devletin, toprak meslelerinde, başıboş bırakılacak olan ekonomik kuvvetlerin serbest oyunile, memleketin ziraî ve içtimaî bünyesinin gelişigüzel işlenmesine meydan veremiye-

[2] Bu hususta fazla malumat almak için, *Siyasal Bilgiler* mecmuasının 54–66 ıncı sayılarında *Harp sonu ziraî Reform hâreketleri* namı altında seri halinde neşrettiğimiz makalelere ve Philipovich'in *La politique agraire,1914* namındaki kitabının ikinci faslına muracaat edilebilir.

ceği bir zaruret olarak meydana çıkar. Her devlet, kendi gaye ve ihtiyaçlarına uygun bir ziraî bünyeyi muhafaza edebilmek için, kendisine mahsus *bir arazi siyasetinde*, memleketin sosyal ve ekonomik kuvvetlerinin içinde büyüyeceği hususî *bir hukuki muhiti yaratmağa, bu suretle kanunlar ve müdahalelerle memleketin hayatını muayyen neticeleri doğurtacak şekilde tanzim etmeğe mecburdur. Bu itibarla; Osmanlı İmparatorluğu'nun tetkik* ettiğimiz devirlerdeki *toprak münasebetleri nizamı*, bize zamanını şaşırmış, garb Ortazaman'ının toprak köleliğinin bir devamı geri ve barbar bir rejim gibi gözükmemelidir. Napolyon Kodu'nun anladığı şekilde ve keyfemayeşa bir tasarruf, bugün hemen her tarafta red ve inkâr edilmiş bulunmaktadır. Hattâ bugün, en ileri halkçılık prensiplerinin tatbikatı şeklinde başarılan büyük *toprak reformları* neticesinde, birçok memleketlerde, ziraî reform kanunlarile, devlet tarafından istimlâk edilen toprakların köylüye tevziinde, *irsî ve ebedî kiracılık* vaziyetinin en münasip bir şekil telâkki edildiği gözönüne getirilecek olursa; geniş bir iskân ve kolonizasyon hareketine sahne olan Osmanlı İmparatorluğu'nda, devlete aid topraklar üzrinde yerleştirilecek köylünün kayıdsız ve şartsız mutlak bir toprak mülkiyetine sahib olamıyacağı, devrin hususî şartları ve devletçi bir ekonominin icabatı, bazı hürriyetlerinin tahdid edilmiş olacağı meydana çıkar. Bu hürriyet takyidatından toprak tasarrufuna ve vergi mükellefiyetlerine aid olanları, bilâhare tebarüz ettirmeğe çalışacağız. Burada şimdilik, köylünün yer ve meslek intihab etmek ve serbestçe çalışmak hususunda tâbi tutulduğu tahdidatın ne gibi kayıdlardan ibaret olduğunu gözden geçirelim :

***

Bu tahdidat içinde, en ziyade nazarı dikkati celbeden ve yukarıda söylediğimiz şekilde, muhitlerini teşkil eden ve kendilerini doğuran zaruretlerle mevcud münasebetleri dahilinde tetkik edilmesi lâzımgelen keyıd ve şartlardan birincisi, *raiyet* denilen vergi mükellefi çiftçinin, devletin kendisine tayin edeceği yerde oturmağa, kayıd ve tesbit edildiği toprağı terk etmemeğe, mecbur oluşudur. Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkülüne hâkim olan tarihî şartlar, bu mecburiyetlerden bir kısmını izah etmeğe kâfidir.

Filhakika; İmparatorluğun üzerlerinde teşekkül ettiği muhtelif memleketlerde tam mânasile hâkim olan derebeylik rejiminin icabatı; bu memleketlerde ekser toprakların mülkiyeti, meydan muharebelerinde vücudları ortadan kaldırılan veya ilerde görüleceği üzere, toprakların sahibi olmak hakları, İmparatorluk sistemi içinde, zamanla ilga edilecek olan beylerin elinde idi. İmparatorluk kendi nizamını kurabilmek için asıl bu beylerle mücadele ediyor, muhtelif seferlerde onların tahakkümüne bir nihayet vermiş bulunuyordu. Bu suretle; vaktiyle derebeylerine aid olan toprağın hakikî sahibi olmak hakkı, bu defa hemen büyük bir kısım derebeylerini yutup en büyük bir derebeyi haline giren devletin eline geçmiş oluyordu.

Neticede halk, vaktiyle kendi beylerine karşı tâbi oldukları mükellefiyetleri, bundan böyle az çok bir tadilâtla, yeni devâsâ devlete veya onun mümessillerine ödemeğe devam ediyordu.

Ekseriya, harblerde memleketin büyük bir kısmı harab olmuş olabilirdi. Gerek böyle hali ve harab bir hale gelmiş bir memleketin şenlendirilmesi, gerekse yeni istilâ edilen memleketlerde, büyük askerî yollar üzerinde devletin emniyet ve selâmetini temin maksadile veyahut sadece ana yurdda topraksız ve işsiz kalan unsurları iskân etmek gayesile İmparatorluğun memleketin bir başından diğer başına büyük nüfus kütlelerine yer değiştirdiği görülmekte idi. Bu hususta takip edilen usullerden ve bilhassa *sürgün* namı altında tanınmakta olan bir nevi insan vergisinin birçok vesilelerle bir kısım halka tahmil ettiği mükellefiyetlerden başka bir yazımızda bahsetmek fırsatını bulmuştuk [3]. Burada yalnız şu kadarını hatırlatmakla iktifa edelim: Çok eski bir devlet ananesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni fethedilen memleketlerin türkleştirilmesi, iskân ve kolonize edilmesi için fevkalâde şayanı dikkat metodlarını bulmuştu. *Sürgün*'lere aid bazı kanunname maddelerinden ve muahhar devirlere aid bazı kayıd ve hükümlerden istidlâl edebileceğimize göre; Balkanlar, muhtelif tarihlerde bu şekilde ve bugün bile halâ izi silinemiyecek kadar türkleştirilmiştir. Bu meselelerin tetkiki, ana yurddan uzak illerde imparatorluğu kurmak, zamanın tâbiri ile memleketi *şenlendirmek* için bilhassa türk unsurunun Anadolu'daki bol insan kaynaklarından nasıl istifade edilmiş olduğunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuna hâkim demografik zaruretleri âşikâr bir şekilde göstereceği gibi, ayni İmparatorluğun insan malzemesinin islâmlığı kabul etmiş islâvlar, ve rumlar tarafından temin ve idame edilmiş olduğuna dair, Türk ırkının imparatorluklar kurmak ve ülkeleri şenletmek hususundaki yüksek hayatiyet ve kabiliyetlerinden şüphe eder gözüken bazı kanaatları da ebediyen çürütecek mahiyette neticeler vereceği şüphesizdir.

Bu kayıdlardan, seferber bir ordu gibi teşkilâtlanmış geniş imparatorluk içinde, çalışmak imkânlarını bulmanın sadece bir hak değil ayni zamanda *bir vazife* dahi teşkil etmekte olduğu anlaşılmaktadır. İmparatorluğun kendisine mahsus nizamı vazedebilmek için, kadirikül bir devlet iradesile, kütlelerin hamırını nasıl istediği kalıplara soktuğunu, onları imparatorluk denilen geniş ülkede teessüs eden plânlı bir ekonomi ve geniş taksimi vezaif prensiplerine göre, fonksiyonel sosyal sınıflar halinde nasıl vazifelendirdiğini yukarda izah etmeğe çalışmıştık. Burada yukarıdanberi kayd ve işaret ettiğimiz veçhile; ferdlerin hürriyet ve iradelerine tamamen yabancı gözüken devletin, kendi gayelerini tahakkuk ettirmek

[3] Osmanlı İmparatorluğu'nda iskân ve kolonizasyon metodları, *Siyasal bilgiler* mecmuası, sayı: 69

için *irade* ve *fermanlarla* yaptıkları bu nakil, tehcir ve iskân işlerinin de *bu devletçi* prensipin bir başka şekilde tezahüründen ibaret olduğunu ilâve edebiliriz. Kıbrıs'ın fethinden sonra *Anadolu ve Karaman ve Rum ve Zülkadiriye'de vaki olan kadılara* gönderilen, 13 cemaziyülevvel 980 tarihli *Sürgün hükmünün* aşağıya derç ettiğimiz ufak bir parçası, *on haneden bir hane* olarak alınacak olan bu *insan vergisine*, bu mecburî tehcir ve iskân işine kimlerin tâbi tutulacağını çok iyi göstermektedir :

> « .... Memaliki mahrusamda saab ve sengistan yerlerde mütemekkin olup yer hususunda muzayakaları olan reâyayı ve reâya arasında şirret ve şeka ile maruf olanları ve vilâyet tarihinde yazılmayıp kalan reâyâ ve reâya oğullarını ve sonradan âhar yerden gelüp mütevattın olanları ve kendülerine yerleri olmayup ücret ile yer tutan reâyayı ve müddeti medideden beru yaylak ve bağ ve bağçe ve yer dâvasını edip araları fasl olmayup niza üzere olanları ve ehli karyeden olup yerlerin ve yurtların biragup kasabat ve şehirlerde mütemekkin olanları velhasıl eğer kura ve şehirlerde bikâr olup işi ve gücü olmayup leventlik eyleyenlerden ve şehir ve kasabatta sakin olan erbabı hiref ve ehli sanayiden papuççu ve başmakçı ve derzi ve takyeci ve kemhacı ve mutaf ve hallac ve kazaz ve aşçı ve başcı ve mumcu ve semerci ve nalband ve bakkal ve debbağ ve demürcü ve dülger ve taşcı ve kuyumcu ve kazancı ve sair ehli sanayiden ve *bilcümle her neviden şehir ve kasabat hanelerine göre her on haneden bir hane ihraç edip* dahi yarar adamlara koşub kış irişinceye değin mükemmel esbab ve tavarları ve çiftlerile cezirei mezbureye geçürmek emredüb buyurdum ki vüsul buldukta bu babda mukayyed olub .... »

Hükmün altındaki kayıdlardan anlaşıldığına göre, bu hükmün birer sureti Vilâyeti Rum'da arazi tahriri ile meşgul bulunan *Tahrir Emini* Ömer bey, Karaman, İçil, Bozok, Alâiye ve Teke'ye gönderilmiştir. Bu mıntakalardan netice itibarile kaç hane kaldırıldığı malûm değilse de, yine aynı notlardan anlaşıldığına göre, yalnız « Teke'den her on haneden bir olicak beşbin yadiyüz yirmi hane » olmaktadır.

***

Demek oluyor ki; Osmanlı İmparatorluğu'nda çiftçi, göçebe hattâ şehirli halk ve bunların içinde bilhassa lâzımgeldiği şekinlde çalışıp vergi verecek vaziyette olmıyanlar, devletin kendilerine göstereceği *yerlerde vazife almağa, toprak üzerinde yerleşmeğe ve toprağı terketmemeğe* mecburdurlar. Sürgünlerden dağılıp kaçanlar, herkimin timarında yakalanacak olursa, hemen iade edilmesi icab etmektedir. Hükûmetin emirlerine karşı, isyan ve tugyan âsarı gösterip kaçanların idami dahi caizdir. Bilhassa bir kısım göçebe unsurların yabancı topraklar üzerinde, kendilerine

yabancı hayat tarzlarına alıştırılması devlet için bir sürü müşkilât do - ğurmuştur.

İstisnaî hallerde mevzuubahs olan ve devletin hak ve salâhiyetlerinin nerelere kadar gittiğini gösteren bu gibi mecburiyetler haricinde, köylü - nün bilhassa tâbi tutulduğu ve kendi hukukî statüsünün en şayanı dikkat hususiyetini teşkil ettiği diğer bir kaide de onun çiftini, çubuğunu terk ederek istediği yerde istediği işle meşgul olabilmek hususunda tâbi olduğu kayıdlardır.

Bu hususta kanunnamelerin maddeleri sarih ve kat'idir: « timarlardan müteferrik olan reâyayı cemetmek kanundur ». 937 tarihli Vidin Kanun - namesinde ayrıca şu sarahat vardır :

« .... Yazılı olan raiyetin birisi bir karyeden kalkıp bir ahar sipahinin timarına varsa ol timarına varan sipahi teftiş ile ol raiyeti kangi köydendir malûm idenden sonra ol sipahiye ve köylüye haber göndere gelüp ol raiyeti alalar ve yahut yakın yer idise bir âdemi ile göndere ve *illâ mukayyet olmayup mahza Tütün Rüsu* - muna ve yahut zirrat eylediği aşara tama' eyler ise mucibi azlola.. »

Yine aynı tarihli Silistire Kanunnamesi, pek vazıh olmamakla beraber bu hususta hile yapanların mücrim olacaklarını kaydediyor :

« .... Bir sipahinin timarında sâkin olan reâyadan ve öşür verür kimesnelerden bir kaçın bir ahar sipahi ayardup sipahinden seni eksük aların ? dese Hâkimülvakt olanlar yine eski sipahisine hükmedüp *ayardan sipahiye cerime addoluna* .... »

Birinci fıkrada reâya ayartmanın veya kaçıp gelen ve başka timarlara aid bulunan reâyayı Resmi Duhanına ve öşürüne tama' edip alıkoymanın mucibi azil olacağına dair olan madde, diğer kanunnamelerde aynen mevcud olmamakla beraber memlekette intizam ve inzibatın temini için bu hususlarda şiddetli tedbirlerin alınmış olduğu şüphesizdir.

Millî Tetebbular Mecmuası'nda neşredilmiş bulunan kanunnamede *der beyanı Ahvali Cilâyi vatan* bahsinde (sayfa: 305) şu satırlar vardır :

« Defterde yazılu râiyet kadimi karyelerinden kalkup ahar karyede varub tavattun eyleseler on yıldan berude ise kaldırılub kadim karyelrine gönderilüb iskân ittirilür amma on yıldan ziyade murur eyleyin kaldırmak olmaz oturdukları yerde ahare râiyet yazılmış değillerse *Resmi Râiyet*'lerin defter mucibince sipahileri *alur amma derbend reâyasında ve evkaf reâyasında bu kanun icra olunmaz* derbend hali kalmagın kaldırılub karyelerine ilettirilüb derbend hıfz ve hıraset ettirilüb ve kıptiyanı tutub kendi cemaatına katmak kanundur.. »

« Bir karyede Zeydi sipahinin raiyeti karyesinden vatan cilâyi

- edüb ahar karyede mütemekkin olsa on sene mürur etmedin sipahisi bulub eski karyesine iletmeğe kadir olur mu ?

Elcevab, olur.

« On yıldan ziyade mürurundan sonra cebren nakle memur değildir. Arzdan muattal yeri kaldıysa tatile göre tazminine kadirdir *Resmi Çift Bozan* dedikleri budur. [Ketebe *Pir Mehmet*]

« .... Zeyd-i sipahinin Sureti Defter'inde mesturülisim olan raiyeti *Amr* cilâyi vatan edüb vefat ettikte Zeyd-i sipahi *Amr*'un oğlu Bekir'i ahzedüb yerine getürüb hakkın almağa kadir olur mu?

« *Elcevab*, gerçi şer'î maslahat değildir, lâkin *koyun kimin ise kuzu dahi anundır*, deyü şayi ancak bu makulede *Ülülemre* müracaat olunur nice memur ise öyle olur nizamı memleket için olan emri âliye itaat vacibdir .... » [Ketebe *Pir Mehmet*]

Kanunname metnine Pir Mehmet efendi müfti'nin *Zahiretülkuzat* risalesinden nakledilmiş olan bu fetva suretleri, bu hususta ne gibi meselelerin tahaddüs edebileceği, islâmi hukuk ile padişah ve örf ve âdetler arasındaki telif şekilleri, hakkında bir fikir vermektedir. Bu izahattan anlaşılacağına göre, sipahi kendi raiyetini kaçup gittiği yerden göçürüp getirebilir, yalnız on yıl mürur ettikten sonra zorla getiremez, ancak memlekette tarlalarını boş bıraktığı için kendisini Resmi Çift Bozan namı altında bir tazminat vermeğe mecbur eder. Çift ve çubuğunu terk edip ahar diyara giden râiyet, eğer orada ziraatle meşgul olacak olursa kendisinden tazminat olarak Çift Bozan Resmi yerine mahsulâtından, biri toprak sahibine diğeri râiyet sahibine olmak üzere iki öşür alınmakta, fakat, hem iki öşür, hem de Çift Bozan Resmi alınmamaktadır. Bu hususta ayni kanunnamede şu satırlar mevcuddur (Sayfa: 112) :

« Defterlu raiyet taifesi tasarruflarında ziraata sâlih hasıl verir yerlerin bilâ mâni' boz ve hâlî koyub varub aharın toprağında ziraat ve haraset eylese *tenbih olunub ba'dettenbih memnu' olmazlar ise* zecrenlehüm olmakule *reâyâdan* *iki öşür alınır biri Sahibi Arzın ve biri Sahibi Raiyetin olur* kanundur .... »

Bununla beraber, burada bilhassa tetkike şayan olan nokta, gerek iki öşür ve gerekse Çift Bozan Resmi şeklinde reâyânın vermeğe mecbur tutulduğu tazminat, bu hususta hiçbir mücbir sebeb olmaması ve çiftlerini bozmaları neticesinde sipahinin zarar görmüş bulunması şartına muallaktır. Aşağıya dercedeceğimiz kanunnamelerin pek vazıh olan maddeleri bizim için bu hususta kat'î kanaatlar serdetmeği mümkün kılmaktadır :

946 tarihli Vize Kanunnamesinden :

« .... Ve bir raiyet kendi çiftliğin koyub varub aharın yerinde ekse iki öşür alına *amma sipahi ana vefa edecek kadar çiftlik ver-*

meğe kadır olmasa zaruret ile aharın yerine varsa iki öşür alın - mıya ve bir raiyet yerin koyub ahar yere gitse amma koyub git - tiği yeri sürer kimesne olsa öşrün ve resmin sipahisine eda etseler terkedüb giden raiyetten yirmi akçe çift resmin alalar gayri nesne almıyalar .... »

935 tarihli Silistre kanunnamesinden :

« .... Ve bir raiyet kendi çiftliğini aharın yerinde ekse amma terk olunan çiftlik bunda ma'mûl olsa *virigeldiği öşrü tarlaların süren kimesne bunda sipahiye verse* iki öşür alınmıya hemen yirmi iki akçe Çift Resmi alına

ve bir köy veya mezria bir sipahinin üzerine hâsıl bağlanmış olsa anda mütemekkin olan kimesnelerden birisi göçüb bir hâli kuyuda ziraat eylese *on yıldan berude geçeni kaldırıp yazıldığı yere götü-reler ve on yıldan ziyade olanı göçürmek olmaz* oturduğu yerden sipahiye müteveccih olan hükmolunur .... »

Üçüncü Murad devrine aid Musul kanunnamesinden aşağıya dercet tiğimiz kısımlar da büyük sarahatle bu hususta bizi tenvir etmektedir. Bu kanunname maddelerinin; memleketin nisbeten uzak bir köşesine aid ol - makla beraber, diğer memleketler kanunnameleri maddelerinin şekil ve ruhlarına tamamen uygun oluşu da dikkate değer keyfiyettir; kanunu ya-panlar bazı memleketlerde bazı maddelerin bütün vuzuhile tesbitine lüzum görmüş olabilirler; halbuki, ayni meselelerin diğer memleketlerde kuvvetle müesses örf ve teammüller halinde mevcud oldukları için, ayrıca ve nezarı dikkati celbedecek şekilde tavzihlerine lüzum hasıl olmamıştır. Bu bakım-dan muhtelif zaman ve mekânlara aid kanunname maddelerinin ekseriya yekdiğerini itmam ve izah ettiği görülmektedir. Muhtelif mıntakalar ara-sındaki hususî farklar; ihtimal, daha ziyade teammüller halinde mevcut - tur. Kanunname haline geçen hususlar, ekseriya mevzuubahs farkların red ve ilgası ve İmparatorluğun kendisine mahsus nizamlarının bir tekidi hissi-ni uyandıracak şekilde vaz ve tedvin edilmişlerdir :

« .... Bir Çift ve Nimçift bağlanan kimesneler yerlerin boz koyub ahar yerde ziraat etmiyeler *meğer üzerlerine bağlanan yer-leri tamam eküb varub ahar toprakta ziraat edüb ziyadece rençper-lik mürad ederler* anları men' itmeyeler ve tekrar behre taleb itmeyeler ....

« Bir kimesne üzerine yazılan zemini *kadir iken terkedüb boz* kalsa Sahibi Arza Behre ve Resmi Zemin hasıl olmasa anun gibi-lerden *Resmi Çift* ve *Boz Behre* taleb olunur *feamma olyeri Sa - hibi Arz ahara tapuya virüb veya gayri kimesne ziraat idüb olze-minden resim ve mahsul hasıl olsa* olvakit Resmi Çift ve Boz Behre

taleb olunmak caiz değildir meğer ki kanun üzere ekilmeyib şeyi kalil nesne olur olsa anın gibilerden dahi *hesabınca ala* ol dahi tapuya virilmeyüb hariçten eker oldukları takdircedir olyer *tapuya verilse* terk iden kimesneden kat'a nesne almak yoktur ancak *Resmi Bennak* ve *Irgadiye* alınır.

« ve anlar ki fakrufaka galebe edüb veya âfeti semavi irişüb veya talana oğrayub fakirülhal ve mühtal halk olub *çifte kadir olmayub çifti bozulmuş olsa* anın gibilerden tekrar Behre ve Resmi Çift alınmıya ancak Resmi Bennak ve Irgadiye alına *Sahib Arz yeri kime dilerse vire* ....

« ve Bennak ve *mücerretten ki sonradan ziraata kadir ola ve Sahibi Arzdan tapuya yer almış olmıya anın gibiler* ahar yerde ve ahar toprakta ziraat ettikte *Sahibi Raiyet olan benim raiyetimsin deyü tekrar Behre almıya* Bu husus üzerine Çift ve Nimçift kaydolunanadır Oldahi badettenbih lâzımdır Üzerine Çift yazılan dahi yeri olmayub âciz kalsa *Sahibi Arz* dahi yer bulmasa andan dahi tekrar Behre taleb etmek yoktur Bennak ve Mücerret olan kimesne gayri yerde ev yapup otursa ol kimesneye cebredüb *ahar yerde oturma elbette göç yerine gel deyü evin yıktırmak yoktur* Ancak ulu olduğu takdirce Resmi Bennak ve Irgadiye alınır Ulu olmasa resmi Mücerret alınır .... »

Bu kanunname parçasının son kısmında; *Sahibi Raiyet* olan sipahi ile *Sahibi Arz* olan sipahi yahut *toprak beyi* arasında, köyünü terkeden râiyet takip, zorla yerine iade ve onu çalışmağa mecbur edecek şekilde tazminat taleb etmek salâhiyetlerini istimal hususlarında birbirinden nasıl ayrıldıkları görülmektedir. *Sipahi, raiyetin sahibi olduğu için onun sa'yi ve vücudu üzerinde bir hak taleb etmeğe kalkmıyor.* Belki de, ancak geliri kendisine *Dirlik* olarak bahşedilen bir toprağın sahibi addedilmek itbarile; bu toprağı işlemek vazifesini *Defter* mucibince üzerinde taşıyan çift vergisi mükellefi raiyetten tazminat almak hakkını istimal ediyor.

Kanaatimizce bu nokta; Osmanlı İmparatorluk nizamında köylünün hukukî statüsünü, garb Ortazaman'ının *serf*'inden ayıran en büyük hususiyetlerden biridir. Bu noktayı, biraz ilerde tafsilâtile arzetmek fırsatını bulacağız. Burada, sırası gelmişken, sadece Raiyet Sahibi olan ve Sahibi Arz olmıyan sipahinin, İmparatorluk rejiminden evvelki devirlerde, her halde daha kuvvetli olması lâzımgelen hak ve salâhiyetlerinin izlerine aid, bulabildiğimiz bazı mühim fakat noksan kayıdları burada kaydedip geçmek niyetindeyiz. Fikrimizce; bu kayıdlar içinde bu mesele hakkında bize ehemmiyetlice bir ipucu verebilecek olanı, 947 tarihli Diyarıbekir *nüfus ve arazi tahriri defterinde* tesadüf ettiğimiz aşağıdaki kayıddır. Burada mevzuubahs mesele; bir kısım Anadolu sancaklarında teamül olduğu üzere,

ekser köylere, ileride görüleceği veçhile, tâbiri mahsusile *iki baştan tasarruf* edilmektedir: Köyün varidatının *malikânesi* dediğimiz bir kısmı vakıf veya mülk sahibinin *divanî* dediğimiz kısım diğeri ise; hâs veya timar olarak devletin tasarrufunda idi. Mevzuubahs evkafa aid fıkradan anlaşıldığına göre ise; Diyaribekir vilâyetinde vakıf köy sahibleri hububat âşarının nısfına değil de, ancak rub'una sahib olmaktadırlar. Bu keyfiyetin sebebi kanunnamede şöyle izah ediliyor : Bu köyleri onlar raiyeti yok iken, boş olarak satın almışlardır; bugün, oraları şenlendiren raiyet padişahın raiyetidir. Halbuki; buralarda *ol tarihlerde* mevcud kanun mucibince; kimsenin raiyeti başka birisinin toprağını işleyecek olursa, âşarının ancak nısfını Sahibi Arz alır ve diğer nısfını da Raiyet Sahibine bırakırdı.

Bu hesaba göre; padişah, bir defa *Divânî - Malikâne sisteminin* icabatı bu vakıf köylerin hasılâtının nısfına hak kazandığı gibi; son kaide mucibince ve raiyetin sahibi olmak dolayısile de, toprak sahibine kalan diğer nısfın yarısına tasarruf edebilecek ve bu suretle, vakıf veya mülk sahiblerine ancak hasılâtın dörtte biri kalacaktır. Fıkranın metni şudur :

« Der beyanı Evkaf

Vakf kayd olunan Kuranın rub'ı vakf kayd olunub ma'dâsı *Hasılı Divânî* kayd olunmuştur Rubu' denilen dahî hububatın rubu' dır Ve bir köyün vakfı sahih olıcak *Öşür Ser'isi* vakf olmak gerek ki nısfı olur Rubu' olmasına sebeb bu vilâyetin emlâki ekseriya padişahlar tarafından meçhulülmâlden harabe ve raiyeti yok iken satılub alınmıştır.

Ve ol tarihle , *bu kanun dahi varimiş ki bir yerde bir kimesnenin raiyeti ziraat ider olsa hasıl olan behrenin nısfını Sahibi Arz ve nısfı aharın Sahibi Raiyet alurmuş* Emlâk sahibleri hud ancak harabesin almıştır *Raiyet Padişahı Alempenah hazretlerinin dir* Ol ecilden *Öşrü Ser'i* nin dahi nısfı miri için kaydolunub nısfı aharı vakıf kayd olundu ki *beşte bir kasem olunca* cümleden rub' mahsul vakfın olur deyü Defteri Atîkte mukayyettir .... »

Sahibi Arz'dan başka ve ayrıca Sahibi Raiyet'in hukuku mevzuubahs olan mübhem bazı kayıdlar ise şunlardır. Peçevî Kanunnamesinden :

« .... Ve bazı kura ve varuşlarda vaki' olan bağlardan her bütün bağ ki otuz iki çapalıktır sekizer ve altışar ve dörder Çutra (?) şıra *Akar* (Aku?) deyü reâyâ Sahibi Arza verdiklerinden gayri on çutra şıradan bir Çutra şıra öşür verirlermiş *kırallar zamanından kalmış bi'at olmağın reâyâ tahammül edemeyüp perâkende olmalarına sebeb olmağın ref' olunub* on Çutra şıradan bir çutra şıra

öşür verüb ve *Sahibi Raiyete öşür* tayin olunmadığı yerde otuz çutradan bir Çutra şıra alına deyü ferman olundu .... »

Yine 946 tarihli Vize Kanunnamesinden :

« .... Bir raiyet otlak maslahatı için kuvanın yerinden göçürüb aharın yerine iletse yine öşrün *Raiyet Sahibi* alub ve aldığı öşrü Kuvandan, üç kuvandan bir kuvan vardığı yer sahibine verirler.. »

Esasen bir esirin sahibi olmak nevinden Sahibi Raiyetin, raiyet üzerinde şahsî hukuku hiçbir zaman mevzuubahs değildir. Her sipahinin beratında *yazılu* akçeyi tutturmak için; memleketi yazan *kâtib* yani nüfusu, gelir kaynaklarını tesbit ve tevzi eden *tahrir eminleri,* raiyeti istediği şekilde taksim edebilir. Sipahi hissesine düşen vergi menbalarını temsil eden raiyetlere ve ancak bu sıfatla çıkmak hakkını derhal kazanır veya kaybederler. Ayni kanunnamede bu hususta şu satırlar vardır :

« .... Bir sınuru mümtaz ve muayyen karye sınurında birkaç haneyi *İl Kâtibi* bulub ahara ta'yin eylese ta'yin olunan sipahi heman üzerine kaydolunan hanelere ve hanelerile mahlût olan Haymanlara ve öşürlerine ve Resmi Çift'lerine ve Bâdi Hava'larına dahlede .... »

Esasen; ilerde görüleceği veçhile, muayyen vergiyi vermek üzere defterlere kaydedilen toprakların Statüsü, sahiblrine göre değişmez. Nitekim, bir sipahi veya yörük böyle bir toprağı işlemeğe kalkarsa, ayni resimleri vermeğe mecbur tutulur. Bir çift öküzle ve müs akil bir çiftci tarafından işlenebilecek şekilde, Çift'ler halinde bölünmüş olan ve ayrıca bir Çift Resmi'nin mevzuunu teşkil eden *Bütün*'leri teşkil eden topraklar parçalanıp ayrı ayrı kimselerin topraklarına ilâve edilemez. Sivas Paşası'na aid 936 tarihli şu kayıd, raiyet yerini tutan yörüğün raiyetin vermeğe mecbur olduğu vergileri vermeğe mecbur tutulduğunu göstermektedir. Esasen, aksi takdirde ya Defter'deki yazıyı bozmak veya o yazıyı *Beratında* taşıyan sipahinin mağduriyetini mucib olmak lâzımgelirdi :

« .... Mezbur karye keferesi Yörükler taaddisinden göçüb.. nam karyeye varmışlar yerlerin ve tarlaların yörükler tasarruf edüb Deri Devlete arzolunub *Cizye verir yerleri* tutan yürükler âdet üzere çizyesin ve İspençesin ve sair levazımın vermek buyurulub eğer ziraat etmeyüb hâlî koyub veya davarına ? otadırlarsa her dönüm başına Sahib Timara ikişer akçe vermek buyurulmağın Defteri Cedide kaydolundu .... »

Çift Bozan resminin hakikî mahiyetini ve asıl *Servaj* sistemile olan münasebetlerini eyice tebarüz ettirmek için bu hususa dair mevcud kanun-

name metinlerini daha yakından tetkik edelim. *Millî Tetebbular Mecmuasında* tabedilmiş bulunan ve umumiyetle sayfa numaralarını zikrettiğimiz umumî kanunnamede şu satırlar vardır (Sayfa : 111) :

« .... *Defterde yazılu raiyet* çift çıbuğun bozub *tasarrufunda olan ziraata sahib hasıl verir yerlerin* ziraat ve haraset etmeyüb boz ve hâli koyub kâr ve kisplerin ahar sanattan edinüb *yerleri boz ve hâli kalsa* ol asıl raiyetin yerleri Bütün Çift ise her yıl zecrenlehüm üçyüz akçe ve Nısıf Çift'ten yüzelli akçe ve Nısıf Çiftten ekal ise *kanunu kadim üzere* yetmiş beş akçe Çift Bozan Resmi alınır ve Çift Bozan Resmi'nde güzeşte olunmaz Bu husus 1071 sene Muharrem gurresinde ferman olunmuştur.

Kanunu Çift Bozan hususunda müslüman olan reâyâ dahi dahil - dir. *Ta'tili erazi tazmin olunsa Resmi Çift Bozan alındı derler* .... Resmi Çift Bozan *Kanunu Osmanide minvali merkum üzeredir Amma Şer'i Şerifte zarar ne miktar ise anı tazmin ile dir* Bütün çiftten üçyüz ve Nısıf Çiftten yüzelli değildir ....

« *Çift Akçesi* yirmi iki akçe dir ve helâldır Bazı yerlerde elli yedişer ve bazı mahallerde yirmi yedişer akçe vazolunmuştur Mü. cerret müteehhilin elinde azdan çoktan *yer yogisa* anlardan almaga bir veçhi şer'i yoktur .... »

Ketebetülfakir *Ebussu'ud*

Burada Çift Bozan resminin, araziyi boş bırakmanın sipahiye sebeb olduğu zararların bir tazmini gibi telâkki edildiğinin açık bir ifadesini bulmaktayız. Bu resim o derece bir tazminat mukabilidir ki; osmanlı kanunlarında 300 akçe gibi maktu bir kıymet şeklinde tesbit edildiği halde, Şer'i Şerif de zarar ne miktar ise onun tazminini geçmemesi lâzımgeldiği kaydedilmiştir. Toprağını terkeden raiyetin başka yerde ziraatle meşgul olması takdirinde, alınması âdet olan iki öşür kaidesi de tazminatın *Şer'i* şeklinde alınmasını daha fazla kolaylaştırmaktadır. Filhakika; tahmini tazminat bu kıymeti zamanla, paranın kıymetten düşmesi veya memleket farkı, hububatın bahalanması gibi sebebler dolayısile; burada gördüğümüz şekilde, üçyüz akçeyi bulmuştur. Halbuki; daha eski tarihli kanunname - lerde sadece 50 akçe olarak gösterilmektedir :

Osmanlı Tarih Encümeni Mecmuası tarafından neşredilen daha eski kanunnameden :

« .... Ve bir raiyetin elinde Çiftliği olsa Bursa *Müd* dü ile *dört müd tohum ekmek her yıl borcudur* Hiç ekmediği yılda *elli akçe* ekmediği için alına Bursa müdü ile iki müd ekse yirmi beş akçe alına ve alâhazâ *amma dört tohum, tamam ekdikden sonra gayri san'at işler ise dahi taarruz olunmıya* »

935 tarihli Karaman kanunnamesinden :

« Bir Çiftlik yer tasarruf eden raiyete Bursa müddü ile yılda dört müd tohum ekmek lâzımdır Ekmedüğü yılda *elli akçe* vere Amma Karaman müddü ile bir müd ekse yirmi beş akçe vere ve alâhâzâ ve sair umuruna dahlolunmaz *ve eğer bir raiyete âfet yetişub bimecâl olub Çiftin bıraksa sipahisi olyeri ahara verüb andan Resmi Bennak alına* Resmi Çift taleb olunmıya »

Bu hususta diğer kanunnamelerde tesadüf edilen tafsilât da şunlardır: 936 tarihli Trabzon kanunnamesinden :

« .... Ve şol reâyâ ki Ehli Kisb olub ya Leventlik edüp ziraat etmiye yahut ziraat idene bir mikdar yerin ahar kimesneye veya hizmetkârına ziraat ettirüp *tasarrufunda olan yeri tamam ziraat olunmayup Erbabı Timarın öşrüne ve rüsumuna noksan lâzımgelmelu olsa* yahut ticaret edüp tasarrufunda olan ve bilkülliye ha - riç kalup ziraat olunmasa kadimden üçer kile Levend alınagelmiştir iki kile buğday ve bir kile arpadır bilkülliye yerin hariç koyan reâyâdan üçer kile *Leventlik* alına ve bazı yeri hariç kalan reâyânın *baki kalan yerinden ne mikdar öşür lâzımgelirse hükmolunup Erbabı Timara alıverile* deyü emrolundu .... »

Girid kanunnamesinden (Mehmed IV. devri) :

« .... Ve bir reâyâki yerinden kalkıb ahar yere varub temekkün eylemiş olsa eğer kendin ve eğer babasın çiftin bozub gitmiş ise hini tahrirde üzerine Çift zemin kaydolmuş ise ve reâyâ oğlu ise sipahisine İspençeden gayri üçyüz akçe *Çift Bozan Resmi* vire ....»

Seçim Kanunnamesinden :

« .... Ve çok reâyâ sipahiye raiyet kaydolunub mahsule bağ - landıktan sonra kimi ağaç yapıcı ve çanak ve çömlekçi ve balıkçı ve değirmenci ve taşçı olup ve kimi rençperlik edüb ve sair veç - hile kâr ve kisbe meşgul olup *ziraat ve harasetlerin terk eyledikleri âşar ve rüsumlarından sipahiye nesne olmayup gadr olduğu* ecilden *Çift Bozan* deyü anın gibilerün fukarasından berveçhi nakit seksener akçe ve agniyasından yüz yirmişer akçe alınu geldiği sebebden Defteri Cedidi Hakanide dahi olveçh üzere kaydolundu.»

— *Bitmedi* —

XVII inci asır halk şairlerinden

KEŞFİ

FEVZİYE ABDULLAH

Benim bildiğime göre, Keşfi hakkında, *M. Şakir*'in biri *Atsız*, diğeri *Yeni Türk* mecmuasında neşrettiği iki şiir istisna edilirse [Atsız mecmua S: 13, Yeni Türk S: 43] bugüne kadar birşey yazılmamıştır. Üsküdarî ve Kâtibi'nin şiirleri bulunan yazma cönkte [Ülkü: S: 44,47] Keşfi'nin yedi aded türküsüne rastlıyoruz. Bunlar vasıtasile, onun hayatı hakkında etraflı izahat değil, ancak zamanı ve edebî şahsiyetine dair birkaç söz söylemek mümkündür. Bir şiirinde Venedik'e imdad etmek ümidile fransız kralı, oğlunu gönderdiğinden, askerin cenge dayanamıyarak kırıldığından, kral zadenin bizzat katlolunduğundan bahsediyor [No: VI] ki, bu hâdise hakikaten tarihe uymaktadır :

Silâhdar Tarihi'ne istinaden bu vakanın 1090 tarihine tesadüf ettiğini ve kralın kardeşinin oğlu *Debu Fort*, Kandiye kalesinin kurtarılması için Girid'e gönderildiğini, harpte yokolduğunu, venediklilerin, kanlı cesedler içinde onu arayup bulamadıklarını biliyoruz [Silâhdar Tarihi, Türk Tarih Encümeni Külliyatı, cild: I, S: 517 - 513].

Bir başka şiirinde [*No: VI*], sadrazamın Girid'i zabtından bahsediyor. Bu cezirenin tamamının, Fazıl Ahmed Paşa tarafından zabtına 1087 tarihinde çalışılmıştır [aynı eser, S: 412]. Bir diğer yazısında ise, Girid'in fethini, buna dair padişaha, Sultan Mehmed'e nâme geldiğini söyliyor ki, bu tarihi vaka, 1090 yılına aiddir [aynı eser : S: 519] :

Bihamdilla hayır haberler geldi
Şadumanlık erdi cümle cihana

[No: II]

diye başlayan bu şiirden, Keşfi'nin bu seferlere iştirâk etmediği ve o zaman İstanbul'da bulunduğu da anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki kayıdlara dayanarak, XVII inci asır saz şairlerine Keşfi'yi de ilâve edebiliriz.

Türkülerinde, seyyah olup cihanı dolaştığından, gönlünün Tuna seli gibi aktığından, kimseden hayır gelmediğinden, talihsizlikten, zenginlerin zilletinden, ehli dile rağbet olmadığından, sevgiden, sevgilisinin vefasızlığından bahsediyor. Hemen hemen, her halk şairinde tekrarlanan bu ifadelerle, onun hayatı hakkında katî söz söylenemez.

Okunurken gördüm aşık defteri,
Keşfi deyü esamemiz okundu
[No 1]

Mısralarına istinaden, âşıklar (saz şairleri) arasında onun da isminin zikredildiği, zamanında tanınmış bir saz şairi olduğu hatıra gelebilir.

Edebî şahsiyetine gelince: mevcut şiirlerini dörtlüklerle, koşma tarzında yazmakla kalmamış, şahsî duygularına, nasihatlara da yer vermiştir. Aruz veznile yazılan bir şiirine rast gelmediğimiz gibi, hece vezninde en çok kullanılan 6 - 5 veznile yazıyor, ekseriya duraklara ehemmiyet vermekle beraber, nâdiren, ihmâl ettiğini, çoğu yarım kafiyelerle yazdığını, ifadesinde bir coşkunluk, bir samimîyet, bir şairlik görüyoruz.

Bu makalemizde, Keşfi hakkında başka birşey söylemek imkânı olmadığından, sözlerimize nihayet vererek, mevcut şiirlerini neşretmekle iktifa edeceğiz :

I

Be divâne gönül çünkü bulandın
Seyyah olub cümle âlemi [1] dolandın
«Tuna» seli gibi durma ak indi
Gör nasibin ne yüzdendir bak indi

Herdâyinin hayâlini kovmada
Hakikatsiz güzelleri sevmede
Cemâlini görsem deyü evmede
Derûnunu hicr oduna yak indi

Olmayıcak başda tali' sitâre
Hâlim arz edeyim sandım ol yâre
Arasan bulunmaz derdine çâre
Hışma gelib hâtırıma dokundu.

Gerçe kim demişler sabrü selâmet
Nice [2] olmasın bana ol gün kıyâmet
Bu ki sabr olunur her dem nedâmet
Güzel bizden bir selâmın sakındı.

Yalancı dünyaya gelelden beri,
Okunurken gördüm âşık defteri
Hatır mahzun serde sevda (silikdir)
«Keşfi» deyü esâmemiz okundu.

II

Sadrâzam hazretleri bahâdır
Lutf-û ihsan edib Melikül kâdir
«Girid» cezîresin aldı cenk ile
Kal'asını yıkdı top tüfenk ile

Başlayınca kal'anın savaşına
Kiliselerini yıkdı başına
Ağu katdı kâfirlerin aşına
Bal yemez toplardan çıkan senk ile

Umum üzre cenke verildi rizâ
Bir tarihte olmamışdır bu gazâ
Gaziler hû edib etdiler fezâ
İmdad için gelen ol frenk ile

Küffâr askerine iş oldu ayan
Vire edüb çağırdılar elaman
Etdiği hiyleye oldu peşiman
Cümlesi yeknesak bir âhenk ile

«Keşfi» gazilere du'a kılıcı
Şöyle urdular [3] kâfirlere kılıcı
Kılıç eti keser du'a kılıcı
Turabı boyandı kızıl renk ile

[1] «Cümlâlemi» okunmalıdır.
[2] «Nicolmasın» okunmalıdır
[3] «Söylurdular» okunmalıdır

III

Bihamdillah hayır haberler geldi
Ümmet-i Muhammed şâd olub güldü

Din oğruna fedâ eyleyüb seri
Şükür hakka din-i islâm askeri

Gaziler küffâra mukabil olub
Taburların bozub kal'asın alub

Hudâya sığınıb karşı durunca
Kimin esir edib kimin kırınca

«Keşfi» der ki hele düşman bozuldu
Fethi futuh olub nâme yazıldı

Şâdumanlık erdi cümle cihâna
Surur hâsıl oldu işiden câna

Rüstemâne cenge durdu her biri
Mıkdârını bildirdiler düşmana

Tekbirler eyleyüb düşmana salub
Velvele saldılar Firengistân'a

Kal'aya bal yemez topu urunca
Halas olan gülüb çıktı amâna

Nemçe kıralının bağrı ezildi
Müjde gelüb sultan Mehemmet hâna

IV

Acab kem zamandır erdin gönül hey
Söylesen ehvâlin derler tâbekey

Mâl ehli daima etmede zillet
Türrahât güft ü güy müsâvi(okunamamış.)

Yadigârım mihnet ile gamdürür
Feryâd - ü - zâr ile hayli demdürür

Bu çarh-ı sitemkâr eylemez aman
Gönül bir sırçadır sındığı zaman

Kimseden kimseye erişemez imdâd
Bihûde yeredir etdiğin imdad

Ehl-i dil olana kalmadı rağbet
Ne hikmetdir ki âlem buna mu'tâd

Anın için didelerim nemdürür
Ayaklar altında kaldın nâmurad

Aklım perişan olub hâlim yaman
. . . .

— Bundan sonra gelen iki dörtlük çok bozuk olduğundan okunamamıştır —

V

Gönül zinhar kanub göçme kem ile
Gecdi ömrüm dersen eğer gam ile

. . . . (okunamamıştır.)

Kurtarmak istersen gamdan kendini
Gizli sırrın faşeyleme nâmerde.

Olmak ister isen gussadan âzad
Kesme ümidin olursun bermurad

Çünkü bilirsin ecelsiz er olmaz
Yüz bin kerre . . . . . .

Uğradırsın seri umulmaz derde
Sabreyle gam çekme bihûde yerde

İsm-i Hudâyı dembedem eyle yâd
Sâdıkâne istek gerekdir erde

Hakdan gayri kimse gaibi bulmaz
Gelir elbet yâr . . . (okunamamıştır)

«Keşfi» der kendini düşürme zâra
Sıdkın bütün olsun perverdigâre

Yaradan getirir derdine çare
Gam çekme gör yürü bahirde berde

VI

Fransız kıralı oğlun gönderdi
Cenge dayanmayub yüzün dönderdi

Venediğe imdâd ederim sandı
Bir andan fransız askeri sındı

Çevirdiler ilerisin gerisin
Netice bozdular küffar çerisin

Tigden geçirdiler bele yavrusun
Katlolundu kral zâdenin kendi

— Sonu kopukdur, verak numaraları bulunamadığından ne kadar eksik olduğu da belli değil. —

VII

— Bu şiirin de başı kopukdur —

Bir gönül oğrusu gamzesi nigâr
Bendesi olduğum ol gül yüzlü yâr

Gönlüm alub kıldı aklım târumâr
Hasb-i hâlin söyler deye alınur

Dil-i mahzunumdur görüb ol hanı
Seyredüb gezenler cümle cihânı

Can-ü dilden oldu kulu kurbanı
Kimlerdir ki bana derdmend bulunur.

La'ldir dudağı incidir dişi
Yedi iklimde [d] budur kulların başı

Kudret kalemiyle nakş olmuş kaşı
Cemâlin gördükte aklım bölünür.

Tutub dâmenini öpsem elini
Hüsün bahçesinde dirsem gülünü

Koçub meyânını emsem dilini
Cümle derdlerime derman kılınur.

Yaradan aşkına olsun yüzü mah
Zira aşkın ateşiyle bir gez âh

Ben bendene merhamet kıl gâh -ü- gâh
Eyler isem derdli sinem delinür

Ferâset sahibi ârif olunca
Her birinin evvel harfi deyince

Efkâra mı düşer anı bulunca
«Keşfi» der o kulun ismi bilinür.

[d] - «Yediklimde» okunmalıdır.

Ortazaman Türk - İslâm dünyasında

İDARE TEŞKİLÂTI

PROF. A. MEZ

Halifenin başında bulunduğu devlet idaresi öyle idi ki vilâyetler birlik devletler şeklinde az çok müstakil bir halde yanyana bulunurlardı. Merkezdeki hükûmet bu vilâyetlerle mütehassıs nezaretler vasıtasile temas etmiyerek, bilâkis her bir memleket Bağdad'da kendi işlerini kendisi gören hususî nezaret teşkilâtına (Divan) malik bulunurdu. Her bir nezaret iki kısımdan terekküp ederdi: Vergi tarhı, vergi tahsili [1] ve vergi kudretini beslemekle yani idare ile iştigal eden *asıl* ve maliye kısmı *Zimâm* [2]. 3/9 uncu asrın en muktedir idarecisi olan Halife (279-289/892-902) al - *Mu'tadid* [3] bu vilâyet divânını *divân ed-dâr* içine aldı [4] ve üç kısma ayırdı: *divân al-maşrıq*, *divân al-magrib* ve Babilonya'ya aid olmak üzere de *divân as-sawâd* veyahut *divân al-charâc*. Ayni zamanda her üç divânın maliye dayreleri bir reisin idaresinde birleştirildi [5]. 300/912 senesinde bu nezaretlerin *asıl*'leri de bir tek memurun idaresine verildiğinden [6] yeni asırda saltanat idaresi iki ihtisas nezaretlerine taksim edildi. Dahiliye *usul* ve maliye *azimmah*. Büyük nezaretlerin idaresinde bir sıra memuriyetler mevcuddu ki bunlara yine *Divân* ismi verilir ve ekser vilâyetin böyle birer divâni bulunurdu. Fakat hükûmet merkezinin başında bulunan vezir Babilonya'yı bizzat idare ettiğinden böylece Bağdad'da bulunan bazı vilâyet makamları da devlet makamı hizmetini görürdü. Vazifelerde vazıh bir tefrik asla husule gelememişti. Bu makamlardan bazılarını zikrediyorum:

1 — Harb işlerine bakan *divân al-caiş*. Para işlerine bakan *maclis al - takrir* ile asker toplama işleri ile uğraşan *maclis al-muqabalah* kısımlarına

[1] *Qoddâmah* (vefatı 337/948) Paris arabe 5907, fol. 10; bu mana *(asl)* Wuz. II. dosyasında.

[2] Bunun hakkında *Amedroz* JARS 1913, s. 829 ff. Buna ait olarak Misk. VI, 338. Bu idarenin başında mutat olarak bir maliyeci bulunurdu. Hatta halifenin kadılarından birinin emvâline âit bir daire gibi küçük idareler bile bu iki bölüme bölünmüştü ki her birinin başında bir reis bulunurdu. *Misk.* V, 390.

[3] Saltanatın Chalife, Vesir, *sahib divan* ve *emir Caiş* gibi en yüksek dört makam onun idaresinde gibi muntazam ve mükemmel bir halde bir arada hiç bir zaman işlememişti (*Wuz.*, s. 189.)

[4] *Wuz.*, s. 131. *Diwân ed - dâr al - kabir* de derlerdi. ayni eser. s. 262.

[5] *Wuz.*, s. 77.

[6] *Wuz.*, 271; *Mik.*, V, 324.

ayrılır. Hassa alayı ile muhtelif vilâyetlerden gönderilenler *bu'ûth* gibi muhtelif teşekküller hususî bir idareye mazhardır [7].

2 — Mesarifat idaresi (*divân an-nafaqât*); Bağdad'dadır. Başlıca saray ihtiyaçlarını görür; çünkü Babilonya'nın en büyük kısmı iltizame verilmiş olup icab eden masraflar da mültezimler tarafından sarfedilir. Bu idare şu teşkilâta maliktir :

a) Maaş odası (*maclis al-cârî*) ki başlıca saray memurlarının (*haşam*) maaşlarını verir;

b) Zahire odası (maclis al-anzâl). Ekmek, et, mezbaha hayvanları, tatlılar, buz, meyva, mahrukat, zeytin yağ v. s. müteahhitlerinin hesabına bakar.

2 — Nakliye kolu odası. Beygirlerin ve devlet hesabına beslenen yabani hayvanların yemlerini tedarik ederek ahır işlerine bakanlar ile bekçilerin maaşlarını görür. Bu daire nihayet inşaat hesablarını tediye ettiği gibi mühendis, mimar, alçı, fırın, kireç ve badana tâcirlerinin kereste tâcir-, marangoz, boyacı tezhibcinin de paralarını tesviye eder.

d) Fevkalâde ahvale mahsus işleri rüyet eden oda (maclis al-hawâdith,

e) Sevkiyat odası,

f) Kopye dairesi [8].

3 — *Diwân bait al-mal.* Bağdad'ad masraf dairesi ile dahiliye nezareti arasında kontrol dairesi vardır. Varidat listesi nezarete gitmeden evvel oraya gelir; kezalik masraf dairesinin bütün talimatı divân beytülmalin damgasını taşımak mecburiyetindedir [9]. 314/926 senesinde verilen bir emirde Bağdad'daki beytülmal dairesinin jurnalları (rûznâmecât'nın) mevcud mikdarını daimî surette bilmesini temin için her hafta vezire gösterilmesi bildirilmişti. O zamana kadar her ayın sonunu (chatmah) gelecek ayın ortasına nakletmek âdet halini almıştı [10].

4 — *Divân al-musâdarin* denilen daire [11] musadereye uğrayanların tediye havaleleri iki nüsha olarak hazırlanır; biri bu daireye gelir; diğeri ise vezire giderdi [12].

5 — İrsalât kalemi ; şarkta (dîwân er-rasâl). Fatimî'lerin idaresindeki Mısır'da ise (divân el-inşa) denilirdi [13]. 5/11 inci asrın başında Bağdad'daki bu kalemin şefi her sene 3000 dinar alırdı ki muhtelif vesikalar ve berat (sicillât, şuhûdât ve kutub et-taqlîdât) ve sair yazılar gibi ihzar ve itası hükümdarların muhaberatı ile birlikte bu dairenin başlıca vazifesini teşkil eden muhtelif evrak ve vesikalardan husule gelen harçlar bundan hariç idi [14].

[7] *Qoddâmah,* Paris, fol. 2 b.
[8] *Qoddâmah,* Paris, Arabe 5907, fol. 8 a — 9 b.
[9] *Qoddâmah,* Paris, fol. 8.
[10] *Misk.,* V, 257.
[11] *Wuz.,* S. 303, 306.
[12] *Misk.,* V. 261.
[13] *İnşa* şarkta bazı dairelerin sevkiyat işleri için kullanılırdı. *Mafatih el-'ulum* ed. V. Vloten, S. 78; *Wuz.,* s 151, 216
[14] *Yâqût* İrşad I, s. 242.

16 — *Divân al-barid.* Bu divân şefi posta yollarının memurlarını teftiş ederek onların paralarını temin ederdi. Bu zatın Halife'nin seyahatı esnasında ve yahut bir ordu sevki vukuunda istişare edebilmesi için yolları tanıması lâzımdı. Bilhassa hükümdar Halife'nin itimadını haiz olmalı idi : çünkü her taraftan ona gelen evrakı adreslerine sevk eder ve postacıların *ashâb al-barid* raporlarını vesair gelen haberleri Halife'ye takdim etmek vazifesile mükellef bulunuyordu [15]. Saltanatın haber servisi çok mükemmeldi ve Mısır'da İ b n T u l û n 'a Bağdad valisi Tulûn'un sevdiği kadının evinden bir ayakkabı göndermişti ki bu kadının mevcudiyetini yalnız en mahrem olanlar biliyorlardı. Bunu bilenin hayatı avucunun içinde olduğu tehdidi de beraber yapılıyordu [16]. Posta ekseriya resmi raportör *sâhib al-chaber* idi; ona casuslar yeni havadis getirirlerdi ki bu Bizans'tan tevarüs edilen bir keyfiyetti. Büyük Kostantin zamanında ayni ismi taşıyan (Veredarii) meslekdaşları ihbar vazifesi ile de mükellefdi ler [17]. Kezalik bugünkü raportörler gibi o zamanlarda da kalem sahibleri istihbarat işleri ile geçiniyorlardı [18]. 315 senesine aid bir posta müdürünün tayin emri onu vergi memurlarını, arazinin ziraatı, tebaanın bütün teferruatiyle bulundukları vaziyetleri *hükkâm*'ın yaşayış tarzları, darbhanein (aulijâ) faaliyeti, hükûmetten aidat alanlara aid hususatı kontrol eden daire hakkında ihbaratta bulunmakla mükellef tuttuğu gibi ayrıca da mıntakası dahilinde bulunan kuryeler hakkında adedleri, isimleri ve ücretleri ile beraber bir defter tutulmasını da emrediyordu. Sokakların adedi, kaç mil mesafesi olduğu, tevakkuf mahalleri de, postaların süratle sevk edilmeleri için bilinmek lâzım geliyordu. Bu verilen raporlarda muhtelif memurin sınıfı, hâkimler, zabıta memurları ve vergi memurları v. s. nin ayrı ayrı ayrı yazılmaları lâzımdı [19]. Raportörler yalnız siyasi ehemmiyeti haiz hususları değil, sair bilcümle ehemmiyetli hususları da haber vermekle mükelleflerdirler. 300/912 senesinde bir zat Dinawar'dan yazdığı bir mektupta, diğer bir şehirde bulunan mahreminin raporuna nazaran herhangi bir katırın doğurduğu bir taydan herkesin ağzı açık kaldığını bildiriyordu: « Katırı ve

[15] *Qoddâmah* (takriben 315/927 de yazılmıştır) ed. de Goeje Bibl. Geogr. VI. s. 184.

[16] M a g r i z i *Chitat* 1¹, 180.

[17] Y. Burckhardt, *die Zeit Constantins des Grossen* (yani büyük Konstantin zamanı) 3. Avfl., s. 70, İlk islam asrındaki bir mısır posta müdürü Vali hakkında malûmat veren bir raportör vaziyetinde idi ZA, XX, 196.

[18] 3/9 asırda şair *İbn Bassân* posta müdürü nasbedilmek suretile susturulmuştu *Mas.* VIII, 271; *Yâqût İrşâd*, V, 322 f.) Bir şâire mükâfat olmak üzere Chorâsân posta müdürlerinden birini seçmekte serbest bırakılıyordu (Yatimah IV, 62). Şâir a l-W â t h i q i bir posta müdürlüğüne tayin olunmasını bekliyordu (*Yatimah* IV, 112). Nişâbûr'un posta müdürü bu ulema şehrinde bile ekser defterlere malik bulunuyordu (*İbn Hauqal*, s. 320). İ b n i C h a l d u n ise posta müdürünü askerlerden sayıyor (*Muqaddimah*, I, 196).

[19] *Qoddâmah*, Paris fol. 15 ff.

tayı getirttim; katırı açık kahve renginde, tay tam teşekkül etmiş, bütün azâsı yerinde ve kuyruğu sarkık buldum » [20].

7 — Halifenin kabinesi *diwân at-tauqî'*. Hükümdara gönderilen istidalar evelemirde *diwân ad-dâr*'da muayene edildikten sonra bu daireye gelirdi. Buraca muamelesi görülen evrak tekrar *diwân ad-dâr*'a iade edilirdi ki bu dairede o evrakı aid olduğu nezaret makamına havale ederdi [21]. Cevap istida üzerine yazılır ve bizzat hükümdar veya o cevabı yazan kâtip yazdığı vecize ile övünürdü. *Hârûn al-Raşid* namına bu daireyi idare eden *Ca'fer Barmaki*'nin haşiyelerinin bu işin amatörleri tarafından kolleksiyon halinde bir araya getirildiği ve beher haşiye için bir dinar verildiği rivayet ediliyor [22].

8 — *Diwân al-châtam*. Burada Halife'nin iradeleri, daha evvel muhtelif nezaret ve dairelerde karşılaştırıldıktan sonra Halifenin huzurunda mühürlenirdi [23].

9 — *Diwân al-fadd* denilen dairede Halife'nin resmi muhabereleri açılırdı. Evvelce doğrudan doğruya Halife'ye gelen bu evrak sonraları bunları aid oldukları nezaretlere tevzi eden vezire gelmeğe başlamıştı; öyle ki bu *d. al-fadd* nihayet vezirin bürosu haline gelmiş ve bu büronun başında ise vezirin kâtibi iş görmekte bulunmuştu. Babilonya nezaretinde bu daire daha eski bir tesmiye olduğu âşikâr olan *maclis al-askudâr* ismini taşıyordu. 300/912 tarihinde bir reisin idaresinde birleşmiş bulduğumuz bu her iki daire ona ayda 401 dinar getiriyordu [25].

10 — Devlet Bankası *diwân al-cahbedeh*'dir ki küçük paranın büyük paraya tahvilinde (*kusûr*) bu saraflık bedeli bu bankaya girdiği gibi muhtelif paraların tebdilinden hasıl olan açık kazancı (*rawâc*) -ki avans veya gecikmiş tediyelerden dolayı husule gelir- ve bundan başka bence anlaşılmayan varidatlar da hasılât meyanındadır. Bazıları vilâyetlerdeki devlet bankasını yüksek bedelle iltizame alırlar ve bu parayı adaletsizlikle tekrar çıkarırlardı [26].

11 — Hayır ve hasenat dairesi (diwân al-birr was-sadaqah [27]. Nazırlar (*Sâhibi diwân*) 4/10 uncu asrın başlangıcında üç dereceye taksim edilmişlerdi [28]. En büyük maaşı (ayda 500 dinar) Babilonya nazırı alırdı[29] diğerleri takriben bunun üçte birini alırlardı. Halife *al-Mu'tadid* zamanında (279-289/892-902) bütün divanlar için reislerinden kapıcısına kadar paçavra ve papirus dahil olduğu halde ayda 4700 dinar tahsis edilmişti. Vezirin maaşı bundan hariç olduğu gibi sarfiyat divan kâtipleri ile beytilmal

---

[20] *'Arîb*, s. 39.
[21] *Qodâmah*, Paris, fol. 20 a.
[22] İbn Chaldun *Kit. al-'ibar* I. s 206.
[23] *Qodâmah*, fol. 20 b.
[24] *Qodâmah*, fol. 21 b.
[25] *Wuz.*, s. 178.
[26] *Qodâmah*, fol. 23 b.
[27] *Misk.*, V. 257.
[28] *Wuz.*, s. 158.
[29] *Wuz.*, s. 314.

hazinedarlarının -ki bunlar maaşlarını ücret listesinden isimleri çıkarılan ve hayvanlarına bakmadıkları için cezaya çarpılan süvarilerden alınan ceza paralarından, yani hisselerine düşen haklarını alırlardı [30]- aylıkları da bu hesapta yoktu. Aylıklar ayın ilk haftasında tediye edilirdi [31]. 4/10 uncu asrın başında her sene on ikiden daha az aylık tediye etmek gibi sonraları çok rağbet kazanan bir âdet teessüs etti -314/926 senesinde ekseri memurlar yalnız on maaş almışlardı- ve bu gibi işlerde âdet olduğu veçhile en küçük memurlar en fena şeraite tâbi bulunuyorlardı; hattâ posta ve maaş memurları senede ancak sekiz aylık maaş aldılar [32]. Bu zararlı vaziyet bir kimsenin uhdesinde muhtelif vazifeleri birleştirmek suretile telâfi edilebiliyordu; 300/912 sensinde ayni zat dahiliye nazırı, *dîwân at-tauqî'* reisi ve *bait al-mâl* reisi bulunuyordu.[33]

Vilâyetlerin başında kumandan *Emir* ile sivil memurların başı olan *'âmil* yanyana bulunurdu, bu sonuncu *vergi tarheden* ismini taşırdı ki bu tesmiyeye sebeb vilâyetlerden topladığı parayı devlet kasasına sevket - mekle mükellef olması idi. Vilâyeti için icabeden parayı sarfetmek te cümlei vezâifinden bulunuyordu; merkez kasası yalnız saray, nezaretler ve Bağdad [34] için icabeden parayı tedarik ederdi. Vilâyetin bu iki reisi ayni kalem işlerine de tâbidi [35]; vezirin umumî buyuruldular daima ayni zamanda bu ikisine birden gönderilirdi [36]. Bununla beraber *Emir* daha ağır basar ve bu makam ilk sözü söylemek hakkına malik bulunurdu ki bu hal bulunduğu mıntakanın en kibar müslümanı olarak temayüz etmesi demekti[37] Her iki zat da birbirlerile iyi geçindiler mi, o zaman istediklerini yapabilirlerdi; bu cümleden olarak 319/931 tarihinde *Emir* ile *Âmil* Fâris ve Kirmân'dan Bağdad'a hiçbir suretle vergi göndermemeyi kararlaştırdılar ve bu kararlarını bir hayli zaman tatbik ettiler [38]. Her iki vazife bir zatın uhdesinde birleştiği zaman ise bu zat idare ettiği vilâyetin nevima müstakil bir hükümdarı vaziyetinde bulunurdu; buna binaendir ki harisicah olan Türk generalı Beckem 325/937 senesinde chûzıstân'a gitmek için harb ve vergi işlerinin bir arada uhdesine verilmesini şart koşmuştu [39]. Bu hale misâl olarak A h m e d İ b n T u l û n ile İ c h ş î d 'in vaziyetleri Mısır'ın müstakil hükümdarları olarak tesbit edilmişti [39].

Tellmachrê'li D i o n y s i u s (vefati 229/843) yazdığı tarihinde fakirlerin ekmeklerini herhangi bir şekilde yiyen memurların adedinin hadden aşırı olduğunu yazarak şikâyette bulunuyor [40]. Buna misâl olarak alabiliriz: Fırat üzerinde kâin küçük Raqqah'da (I) kadı, (II) vergi memu-

[30] *Wuz.*, s. 26.
[31] *Wuz.*, s. 81.
[32] *Wuz.*, s. 314: *Misk.* V. 257.
[33] *Wuz.*, s. 77.
[34] *Wuz.*, s. 11 ff.
[35] *Wuz.*, s. 156.
[36] *m_{Al}*., s. 50.
[37] Meselâ *Tallquist*, s. 15.
[38] *İbn al - Athîr*, VIII, 165.
[39] *İbn al - Athîr*, VIII, 252.
[40] *Tallquist* aynı eser.
[41] *Michael, Syrus*, s. 538.

ru, (III) garnizon kumandanı, (IV) posta müdürü -ki memleket ahvali hakkında hükümdara malûmat verirdi- (V) hükümdara mahsus araziyi idare eden *Sawâfî* ve (VI) polis memuru bulunurdu [42]. Ayni vazifeler Samânî saltanatının 36 mıntakasının hepsinde de mevcuddu [43]. Bu lüzumundan çok fazla olan memurların büyük bir kısmı, onları nasbeden vezirin vazifesinden ayrılması halinde silip süpürülürdü. O zaman bunlar hükûmet merkezinin sokaklarında, mensub oldukları parti tekrar iş başına gelinceye kadar dolaşıp dururlar ve yahut vilâyetin asayişini bozarlardı. İsfehan valiliğinde bulunan bir zata vazife arayan bir memur Bağdad'dan getirdiği bir sürü tavsiye mektupları ile baş vurduğu zaman vali ona şu yolda bağırmıştı : « Siz işsizler memleketin başına belâsınız, hergün sizlerden biri gelir, yerleşecek bir yer (tasarruf) veya sadaka dilenirsiniz. Bu hale karşı dünyanın bütün haznelerine malik olsam yine tükenir » [44].

Akıllı Sultan 'A d u d e d d a u l a h bu nevi adamlara işsiz kaldıkları zamanlarda da maaş verir ve bu verdiğini onlar bir vazifeye tayin edilince maaşlarından mahsubunu yaptırırdı [45].

Mısır'da sabit memur maaşlarını (merâtib) ilk olarak tertib eden Î c h ş i d olmuştur [46]. Fatimîler onun bütün organizasiyonunu topyekûn aldılar. Bunların devleti kendi taraftarlarına çekmek istedikleri âşikârdı; çünkü C a u h a r bütün memurları yerlerinde bırakmakla beraber her bir memurun refakatine bir megribli vermişti [47]; bu refakatindeki memurlar iş bozanlık ederek ortalığı velveleye verdikleri zaman ise baştan başa hıristiyan olan eski memurların yerlerinden çıkarılmaları münakaşaya zemin bile teşkil edememişti. Fatimîlere aid mevcud vesikalara bakılırsa vezir Bağdad'daki meslekdaşı kadar yani ayda 5000 dinar alıyordu; fakat Kahiredeki nazırların maaşlrı ise çok daha azdı: *Dîwân el-inşâ* reisi 120, *sâhib bait el-mâl* tesmiye edilen hazine reisi 100, diğer reisler 30-70 dinar olmak üzere aylık alırlardı. 3/9 uncu asırda Mısır'da bir büro reisi gelen mektuplara müstakillen cevab verebilen bir muktedir memuru 40 dinar aylık ile tayin etmişti [48].

Zabitleri arasında hemen münhasiren köle olmıyanların isimleri görülen ordunun aksine olarak memuriyetler hür olanlara hasredilmişti. Bu mesleği bilhassa İraniler seçerlerdi. «Memuriyetleri iraniler seçtiler, evvelce

[42] M i c h a e l S y r u s'a göre (s. 541) oldukca mübhem yazılmış olan ibareden anlaşılmıştır.

Bu vazife alelade 'askerî kumandanının mevkiine bağlı idi, mamafi *sâhib ma'unah* ismini taşıyan polis müdürlüğü Chalifenin ayrı bir patenti idi (*Qodamah*, Paris, fol. 14 b.)

[43] *İbn Hauqal*, S. 307, 309. Chorâsân gibi Babilonya da Duodezimal sistemine göre 24 daireye (tassûc) ve bu dâirelerin beheri de 12 kısma (rustâq) bölünmüştü (Wuz., 258).

[44] *Kit. alfarac* II. s. 10

[45] *İbn - al athîr*, IX, 16.

[46] Tallquist, s. 39; M a q r i z i *Chitat*, I, 99,

[47] M a q r i z i *Ittiâz* s. 78,

[48] Y â q. *İrşâd*, II, 238.

bu vazifeleri *Bermeki*'ler üzerlerine almışlardı, şimdi ise *Mâderâit*'*lerle Firajâbit*'ler üzerlerine alıyorlar [49] ». Memurun haiz olması lâzımgelen kat'î malî karakteri itibarile tâcirin karakteri ile aynı olması lâzım geliyordu ki iraniler de bu saltanatın en mahir tâcirlerinden idiler. Bugün dahi iranilerin posta işlerini organize eden Avusturya'lı mütehassıs şöyle söylemektedir : « Her bir iranlı kendini her şeye muktedir görür ve bugün yüksek bir sivil vazifeye ve yarın yüksek bir askerî hizmete girmek ve o vazifeyi ifa etmekte ufacık bir tereddüt etmez » [50]. Görülüyor ki iranî'nin bu hususiyeti eskiden gelmedir. Bağdad Sultanı B a c h t i j â r 'ın iranlı kâtibi kendine o suretle her şeye kadir görülüyordu ki mareşal (isfahselâr) mevkiine yükselmeye çalışmış ve bu sebeble 358/969 da Bağdad'dan kaçmağa mecbur olmuştu [51]. Buna mukabil memurluk mesleği fıkıh ve ülema mesleğinden tamamile ayrı idi. O *adab*'ın yani dünyevî hususatın başlıca âmili olup teolojik ilimlere iştirâki bu dünyevî hususların icabettirdiği kadardı. Harici kıyafet itibarile de bu fark görülürdü; memur âlimlerin serpuşu olan *tailasân* giyemez, ona mukabil cismanî bir libas olan *darrâ'ak* giyerdi [52]. Vezir a l - 'U t b î ulemadan İ b n D a h l 'ı (vefatı 378/988) *diwân er-rasâ'il* reisliğine geçmesi için sıkıştırdığı zaman, bu vazifenin Chrâsân'da fukaha'ya aid bir vazife olduğu için ülema sınıfı dahilinde kalacağını kendisine izah etmişti [53]. Diğer taraftan da Halife ülemadan birini vezir nasbetmekten imtina etmişti. Memleketinde muktedir bir memur (Kâtib) görmiyecek miydi [54]? Bu cismanî memuriyet islâm saltanatı ile Ortaçağın ilk zamanlarında Avrupa'da mevcud furkların başlıcasından birini teşkil eder ki Ortaçağın ilk zamanlarının menşelerinden biri olurdu. Memuriyetler sathî mesaîsi ve fikri atalet kuvveti dolayısile pek nadir olarak ihtiraskâr fikir mücadelelerini doğurabilecek bir vaziyette olduğu için bu hal pek islâmiyetin terakkisi lehine bir hareket teşkil etmiyor belki tazyik ve gerginlik yüzünden ziyan uğrayan münevver gayri ruhanî için lüzumundan fazla elverişli bir ilticagâh teşkil ediyordu. Bugün dahi basit ve kendinden memnun olan *Effendi* en dar kafalı bir teoloğ sıfatile inkişafa büyük bir mani teşkil etmektedir.

Memuriyet hâkimlik moralına aid esas kaidelerin tesisi sofiyane efsanelere göre birinci Ö m e r 'e irca edilmektedir. Buna nazaran Ö m e r memurlarına dört mükellefiyet vazetmiştir : 1- ata binmek, 2- ince kumaş taşımamak, 3- asla nefis yemekler ve tatlılar yimemek, 4- kapılarını muh-

---

[49] *İstachri*, s. 146. Beş neva ayrılıyordu : 1. Mektup yazanlar; 2. Vergi kâtibi; 3 Harp kâtibi; 4. Mahkeme kâtibi 5. Zabıt kâtibi (*Baihaqi* ed. S c h w a l l y s. 448); Ş a i z a r î'nin *Camharah* sinde daha fazla tafsilat vardır, Leiden, fol. 99 a ff.

[50] İrandan. Wien 1882, s. 184.

[51] *Misk.*, VI, s. 326 ff.

[52] Meselâ Y a q. *İrşad*, I, 234; *Muq.* 440.

[53] *es-Subkî*, II, 166.

[54] *Wuz.*, 322.

taç olanlara kapamamak ve mabeyinci (arabcası red edici mânasına *hâcib*) tutmamak [55]. 3/9 uncu asırda para memuriyet hayatında fena rol oynamaya çoktan başlamıştı. Herşey ve hele memuriyetler [56] para ile satılıyor ve tayin edilen memurlar gayri meşru yollardan hareket ederek verdikleri parayı çıkarmaya çalışıyorlardı. « Daire müdürü vazifelerine gelmiyen memurların aylıklarını alıyor, hizmetkârlar (gilmân, wukalâ ve hawâşi) ve kâtipler maaş listelerine kaydediliyor, esasen hiç mevcud olmıyan vazifelerle muvazzaf gösterilen adamlar için maaşlar alınıyor, sarfedilen kâğıdlar miktarlarından fazla gösteriliyor veya alınan kâğıdların bir kısmı satılıyordu » [57]. Mısır *'Âmil'i* parlak maaş olan 3 bin dinar aylık alıyordu; vakıa bu para ile bürosunu idare edecek olmakla beraber kolordu kumandanına, saraya ve vezire vermye mecbur olduğu hediyelerin altından kalkamıyacağını tesbit ediyordu. Hattâ Halife'nin gözdesi kadın, hediyelerle kâtipleri yola getirmesi bizzat Halife tarafından tavsiye edilinceye kadar memurların fena muamelelerine maruz kalmıştı [58]. Şair **İbn el-mu'tazz** (vefatı 296/908) memurların karınlarını şişirdiklerini ve halkın ise sıska olduğunu yazıyor [59]. Zamanın sofileri memurlarla günah kârları birbirine tabiî bir şekilde katıyorlar.

Sofi bir hakkâk yüz dinara mukabil bir memura bir fil dişini oymaktan imtina ettiği halde bir tâcire 10 dirheme razı oluyor; bir diğeri bir tâcirin kendisine bahşettiği 500 dinarı ise red ediyor. Dostları daima şüpheli olduğu için devlet parası ile alâkadar olmak istemeyişinin anlaşılır bir hal olduğunu fakat bir tâcirin parasının bizzat kendi emeğile kazanmış olduğunu söyliyerek onu iknaa çalışıyorlar [60]. Bir üçüncüsü bir memur ile bir sofrada oturduğu için kendisine taanda bulundukları zaman memurun yemeğini meşru şekilde satın aldığını söyliyerek kendini tebriye ediyor[61].

« Bir gün **Ahmet ibn Harb** Nişâbûr'un reislerini ve büyüklerini bir araya topladığı zaman oğlu sarhoş bir halde elinde kitara çalarak ve şarkı söyliyerek içeri girdi ve kimseyi selâmlamadan küstah bir vaziyette önlerinden geçip gitti. Ahmed adamların şaşkınlıklarını görünce « neniz var? » diye sordu. Onlar : bu oğlanın böyle bir vaziyette senin önünden gelip geçmesinden sıkıldık, diye cevab verdiler. Bunun üzerine Ahmed : « Onu mazur görün. Bir gece karım ve ben bir komşu evinden gönderilen bir yemek yidik ve aynı gece bu çocuk ana rahmına düştü ve bir

[55] *Kit. alcharde*; Wuz., 66.
[56] *Wuz.*, s. 263.
[57] *Misk.*, V, 344.
[58] *Wuz.*, s. 184 f.
[59] Diwân II, 14. Her halde saray tarafından itibara mazhar olmayan bir emir sıfatiyle bilhassa fena tecrübeler geçirmişti; 30 senebenberi mukabilinde bir şey talep etmeksizin memurlara manzume ve mensureler yazmıştı (*Wuz.*, s. 115).
[60] *Ahmed ibn Yahjâ* ed. Arnold s. 44.
[61] *Ahmed b. Yahjâ* ed. Arnold, s. 61, 56.

uykuya daldığımızdan gece ibadetini unuttuk. Ertesi günü dün geceki yemeğin nereden geldiğini komşularımızdan sorduğumuz zaman bir devlet memurunun evinden düğün yemeği olarak gönderildiğini öğrendik » [62]. vedâ etmek için bazıları ciddi ve bazıları müstehziyane «*memuriyet için kefaret et !* » ve bir mütekaid yağlı bir mevki câzibesine tutulduğu zaman istigfar mahiyetinde bir söz sarfetti [63]. Fakat umum memuriyetini pek temiz olmayarak ifa hususunun haysiyetşikin birşey olmadığı telâkkisinde bulunuyordu. Yüksek bir memuriyet işgal eden bir zatın namuskâr oluşu karşısında tarihciler hayretlerini izhar ediyorlar. Bu cümleden olarak 314/926 senesinde ölen umumî hazine nazırı hiçbir para bırakmamıştı [64]. Herhangi bir suretle şüphe altında tutulan ve hattâ cürmünü itiraf eden bir memur para cezasını ödedikten sonra çok defa ya mevkiinde bırakılıyor veya o mevkie bilâhara yine getiriliyordu. Bu her zaman böyle değildi; iyi bir menbadan gelen bir haber, Mısır meliki *Ichşid*'i bu sistemin müessisi olarak göstermektedir [65]. Bir memurun başına herhangi bir hâdise geldi mi onun mesud meslekdaşları ve maiyeti bir iane defteri açarlar ve memurun ceza parasını tediyeye medar olurlardı [66]. Nezaret müdürlerinden birinin ihtilâs yüzünden bayağı bir hırsız gibi iki elinin birden kesilmesini -bu vaka 404/1013 tarihinde vukua gelmişti- çılgın bir sofî olan hâkim emretmişti. Ayni hâkim elleri kesilmiş olan ayni adamı 409/1018 senesinde tekrar tediyat dairesinin başına getirmiş ve hattâ o zat 418/1027 tarihinde vezir bile olmuştu [67].

Memuriyet sanatının aldığı bu bozuk mahiyet Halife'nin saltanatı dahilinde unvan perestlik denilen meslekî hastalık halinde ve cali münasebet şekillerinde 4/10 uncu asırda şiddetle başlayarak bugüne kadar devam etti. Resmî tezkerelerde adres ve elkablarda kullanılan şişirilmiş nezaket kalıpları ehemmiyetle nazara almaya başlandı. Bereket versin ki imza -Avrupa itiyadının zıddına olarak- kısa kesiliyordu. Bu inkişaf 3/9 uncu asırla başladı. O zamana kadar elkab sadece şöyle idi : *.... n babasına, ... nun babasından* .... Fakat A l - f a d l b. S a h l 200/815 tarihinde şu formülü kabul etti : *.... a, onu Allah korusun; .... dan* [68]. Ve bundan sonra da ilerileyiş çok seri oldu. 4 üncü asrın başında vezirin kullandığı elkab listesi kademe halinde olarak mevcuddur. Suriye umumî kumandanı şu elkabı kullanmak hakkına malikti : *Tanrı seni kuvvetlendirsin ! Hayatını muhafaza etsin! İnayetini tamamile senin üstüne salsın ve senin hayır işelerini sana karşı tutsun.* Bir vilâyet mühendisinin elkabı : *Allah seni korusun ve seni affetsin..* Daha aşağı rütbedekiler için kaza posta müdürü ve

[62] *Kaşf elmahcûb*, s. 306.
[63] *Misk.*, V, 244.
[64] *'Arib* , s. 128.
[65] *Tallquist*, s. 39.
[66] *Wuz.*, s. 303, 308.
[67] B e c k e r, *Beiträge zur Geschichte Ägyptens I, 34; el - Musabbihî* ye göre (420).
[68] *Eutychius* (vefat. 318/930), s. 54: mükemmel bir kaynağa göre.

hükûmet veznedarı : *Allah seni muhafaza etsin!* [69]. Kibarlar ve vezirlere asrın başında : *sajjidna* veya *mavlânâ* ve *sen* ile hitab edilirdi. 374/984 tarihinde iki vezir (anlayamadığım için okuyamadım) birbirlerine : *yüksek sahib, üstad, mavlâna ve rehberim* [70] şeklinde hitab ediyorlardı. *Chuwârezmî* (vefatı 383/993) « bana ne, diyor, Abbasi'ler şeref ve elkab kapılarını açtılar, onlar öyle bir adama unvan verdiler ki cedleri o adamı ab - desthane kapısına bekçi bile yapmazlardı ».

« Bu bizim halifelerin elinde dirhemlerimiz azaldı; çünkü Halife adamlara unvan bahş eylemekle meşgul oldu » [71].

Baş kadı M â w e r d î 429/1037 senesinde *aqdâ al-qudât* unvanını aldı. Bazı teologlar bundan dolayı ona tâzirde bulundular; halbuki ayni teologlar Emir C e l â l e d d a u l a h kralların en büyüğü unvanı ile anılmasını meşru buluyorlar, M â w e r d î ise bilâkis ilâhî unvanalra bir taarruz olarak telâkki ediyordu (Saray bahsına bakın). Daha sonraları bütün kadılara *aqdâ al-qudât* unvanını teşmil ettiler [72]. Halife a l - H â k i m bu meseledeki kat'î kararı geri çevirmeye çalıştı. Evvelâ bilhassa mebzulen her türlü unvanlar dağıttıktan sonra bu unvanları -en büyük yedi unvan müstesna olmak üzere- 408/1017 senesinde ilga etti; fakat pek tabiî olarak yine tekrar eski hale avdet etti [73]. Halife a l - Q â d i r (381-422/991-1031) in kâtibi halâ istimal edilmekte olan *hazret* tâbirini kabul etti -demek ki bu ehemmiyetsiz meselede de 4/10 uncu asır halihazıra kanun vermiş oluyor- ve ilk defa vezire *al-hadrah al- 'âlijah al-wazirijjâh* hitabında bulundu. Ayni kâtip yine ilk olarak Halife için *en kudsî ve peygamberâne* maalinde bir unvanla hitab etmişti ki sonradan umumiyetle kullanılması âdet oldu.

Pek garip şekildeki *tevkî*'in de onun tarafından icad edildiği söylenmektedir; Halifenin *hizmet* unvanile birleştirilmesinde *Qâdî İbn Abilşawârib* eliyle yazılmış olduğu halde şunları okuyabildim : *filân ev filân yüksek hizmetin hâdimi* [74]. Halife a l - Q â i m 450/1058 de öldürülmüş olan vezirine şu üç unvanı vermişti : *Ra'is al-Ru'asa, Şaraf al-Wuzarâ, Camâl al-Warâ* [75] bütün bu unvan tevcihlerine mukabil mahkemelerde eski uslûb devam etti; baş kadı diğer kadılara rasmî evrakta daima isimleri ile hitab etmekte idi [76].

[69] *Wuz.*, s. 153 ff.

[70] *Tagribirdi* ed. Popper, s. 34. keza hiristiyan vezir 'Îsa İbn Nestorius *sajjidna el - acall* unvanile çagırılmıştı (*Yahja b Sa 'id* fol. 112 a.)

[71] *Yatîmah*, IV, 145.

[72] Yâqût *İrşad*, V, 407.

[73] *Yahja ibn Sa'id*, S. 222.

[74] *Wuz.*, s. 148 ff.

[75] *Ta'rich Bagdâd*, JRAS., 1912, s. 67

[76] *Wuz.*, S. 151.

Cuma ve salı günleri bütün dükkânlar kapalı bulunurdu. Halife a l-M u ' t a d i d (279-289/892-902) hocasının vaktile kendisini serazat bıraktığı cuma ile, haftanın ortasında olan salı gününü halkın istirahat etmesi ve kendi hususî işlerinin tesviyesi maksadile tatil günü olarak kabul etmişti [77].

Almancadan çeviren : **CEMAL KÖPRÜLÜ**

---

[77] Wüz., S. 22.

BELÂ BARTOK ARAMIZDA

M. RAGIB KÖSEMİHAL

Macar kompozitörü, piyanisti ve müzikoloğu B. B a r t o k hakkındaki bir yazımızı *ÜLKÜ*'nün 45 inci sayısında -üstad aramıza gelmeden önce- çıkarmıştım. Bunu da memleketine döndükten sonra yazıyorum. Diyebilirim ki, aramızdaki bir ay kadarlık faaliyeti, kompozitörlerimiz, musıkicilerimiz ve musıkî folklorumuz üzerinde sanıldığından pek daha derin izler bırakmıştır. Ankara, İstanbul ve Adana gazetelerindeki havadisler musıkicinin himmetlerini adım adım takip ettiği gibi, gelişi macar musıkı dünyasıyle ilgili bazı neşriyata da sebeb oldu: hele üstadın bu münasebetle Avrupa'da yapacağı yayımların yeniden basın dünyamıza aksi, aramızdaki faydalı tesirleri büsbütün kökleştirecektir. Musıkî tarihimizde bunların izi hep yaşayacaktır.

Kronoloji sırasınca: ikinciteşrinin V inci günü Ankara'ya varan kompozitör, ertesi gün Halkevinde ilk konferansını verdi. 7/XI de *Müzik Ö. Okulu* salonunda ilk konserini dinledik. 9/XI, Halkevin'de ikinci konferansı. 10: üçüncü konferans. 11: Macar elçiliğinde şerefine olarak seçme bir zümreye verilen gündüz yemeği. Ayın 12 nci günü Çorum havalisine ilk folklor seyahati yapmağa hazırlanılmışken musıkicinin geçirdiği bir rahatsızlık yüzünden bundan vazgeçildi. 17/XI: Halkevi sahnesinde verilen ikinci konseri (ki, yine *C. B. Filarmonik Orkestrasının* eşliğiyle olmak üzere *M. Ö. Okulu* salonunda verilen ilk konserin programı tekrarlanmıştır). 18: Macar Elçiliğinde seçme bir zümreye verdiği piyano konseri. 19-27 Adana folklor gezisi. 27 akşamki ekspresle Ankara'dan Budapeşte için ayrılmıştır; kendisini çok seçme bir dostlar kalabalığı uğurladı.

KONSERLERİ:

Meşhur olan piyanistlik kudretini yakından dinlemek bahtiyarlığına yetişenler hakikaten tarihî saatlar yaşamışlardır. Hele seçme bir yaratıcı dâhî sıfatıyle yazdığı yaprakları kendi enlinden dinlemenin ne müstesna birşey olduğunu söylemeğe bilmem lüzum var mı ?

İki kere dinlemek sayesinde daha iyi kavrayabildiğimiz esas programın tertibi ayrıca enteresandı: geçen asır sonunun macar musıkisi ile, şimdiki macar musıkî okulu arasındaki bağları ve farkları gösterebilmek kaygusıyle tertip edilmiş. Z o l t a n K o d a l y (doğumu 1882) nin *Marosszek Dansları* ile F r a n z L i s z t 'in *Ölüm Dansı* arka arkaya çalın-

mak suretiyle [piyanoda B. B a r t o k] macar musıkisi yolundaki eski yazış konsepsiyonunun ne olduğu gösterilmek istenmiş: aradaki zaman farkına rağmen *esprit* aynı idi: L i s z t 'in tutmuş olduğu yol. L i s z t te başlamış, onda kemalini bulmuş ve daha iyisini yapmağa imkân kalmamış olan bir tarz. Programın ikinci kısmında, üstat (ki doğumu 1881 dir), kendi R a s p o d i ' sini [Piyano ve orkestra için] çaldı. Böylece kendisinin de gençlik yazılarında o eski çığıra ne kadar bağlı kalmış olduğunu meydana kodu. Fakat, en 'son çalınan *Macaristan'dan tablolar*'ında kendi -yani, yine macar kompozisyon okulunun- son en makbul çığırını göstermek istemişti: kısa kısa parçalardan mürekkep ve yalnız orkestra için çok sıcak kanlı bir çeşit süit : a) *Köyde akşam*, b) *Ayı dansı*, c) *Melodi*, ç) *Biraz çakır keyif*, d) *Domuz çobanı dansı*. Tasviri musıkî kadrosundan sayabileceğimiz parçacıklar: hepsi isimlerinin mânasına o kadar uygun şeyler; küçük hacimleri içinde geniş bir varlık yaşıyor, ince bir kalp çarpıyor. Ben, öz bir pentatonik olan *Köyde akşam*'ın bütün türklüğün gönlünü çalabilecek karakterini, ve *Biraz çakır keyif*'in mizahlı halini ötekilere tercih ettim. R a p s o d i 'nin ihtişamlı, şair ruhlu ve yerine göre kalender havası ise, L i s z t 'in Rapsodilerinden aşağı kalmak şöyle dursun, çok şahsı armonileriyle daha bile yeni bir tesir yaratıyor. B. B a r t o k 'un sanatini tarih alkışlamış olduğu için tahlil yolunda bizlere fazla söz kalmamıştır. Ankara'nın buna benzer tarihi sanat günlerini sık sık yaşamasını dilemekten başka bu vadiyde sözümüz yoktur.

Unutmayalım ki, büyük artiste memleketimizdeki bütün çalışmalarında yoldaşlık etmek üzere kompozitör B. A h m d A d n a n ayrılmıştır. Bay A d n a n, üstadın Adana köylerine kadarki bütün gezilerinde yanından ayrılmayarak yardımcısı olmuş, İstanbul'dan birlikte gelip, yine onunla dönmüştür.

B. B a r t o k 'un konferansları Ankara Halkevi'nce -nota misallerile birlikte- aynen bastırılacağını duyduk. Bu yüzden, biz burada çok kısa birer suretlerini bildirmekle iktifa ediyoruz, ve bazı yerlerde bir iki düşüncemizi katmak istiyoruz.

BİRİNCİ KONFERANS :

6/XI günü almanca olarak verdiği ve B. H a s a n F e r i d tarafından dilimize çevrilen ilk konferansta, macar ve türk halk musıkılerinin menşe birliklerinden bahsederek folklorun macar musıkî sanatı üzerindeki rolünü anlattı.

Memleketimizde konferanslar vermek fırsatının kendisine verilmiş olması sayesinde iki memleketin kültürel yakınlaşmasına bir hizmette bulunabilmekten duyduğu memnunluğunu kaydederek, macar ve türk musıkî folklorunu teşkil eden malzemenin pek çok bağlı vasıfları bulunması dola-

yısile buna aid meselelerin halli ancak elbirlikli ve muntazam bir çalış - mağa bağlı olduğu noktasını belirtti.

Küçük memleketlerin -veya çok siyasî baskı altında bulunmuş memleketlerin- kendi halk türkülerini toplamağa ehemmiyet verdiklerini kaydetti. Lehlilerde, çeklerde, slovaklarda, finlerde ve rutenlerde bu sahada tesadüf edilen kesif çalışmaların bir eşine Macaristan'da da tesadüf edileceğini söyleyerek, bu çalışmaların bilhassa 1906 ile 1918 arasındaki 12 yıllık bir devre içinde semereli neticeler verdiğini anlattı.

Bu çalışmalar o zamana kadar malûm olmıyan birçok hakikatlerin keşfine yol açmıştır: en göze batanı, dünyanın her yanına *Çingene musıkisi* namı altında yayılmış parçaların hakikatte halis macar milletinin verim - leri olduğunu meydana çıkarmak olmuştur. Çingeneler sadece çalgıcı sıfatiyle köylerde macar köy musıkisinin ve şehirlerde münevver macar musıkisinin icra âleti oldular. L i s z t 'in *macar rapsodileri* ve buna benzer eserlerle bu macar halk musıkisi dünyaca tanınmış ve böylelikle macar halk musıkisi denince çokluk yanlış olarak çingene musıkisi adı verilen musıkı anlaşılmıştır.

Folklor sahasındaki araştırmalar bu halk sanatı musıkisinden katkat üstün bir köylü musıkisinin varlığını meydana komuştur.

Araştırmaların bir başka ve daha ehemmiyetli neticesi de en mümeyiz vasfı *beşsesli* (Pentatonik) bir sesdizisi olan eski bir musıkî çığırının, köylü musıkisinde keşfedilmesidir. Çalışmaların henüz başlangıcında bu beşsesli dizi sisteminin menşei, Şimali Asya türklerinde olacağı düşüncesi izhar edilmişti. Filhakika araştırmalar bu zannı teyit ve takviye etmiştir. Volga kıyılarında, macarların bugünkü Macaristan'a göçmenden önce yaşadıkları yerlerde yaşayan Çeremis halkının türkülerinde aynen bu hususiyet görülmüştür ki bu türkülerin birkaç yüzü bir müddet önce neş - redildi.

Bütün bu nevi musıkîlerin müşterek tek bir kaynaktan çıktıkları açıktır. Ve herşey bu kaynağın şimali türk musıkisinde bulunduğunu teyid edecek yoldadır. Her ne kadar gerek macarların ve gerek çeremislerin dili Fino - Ugri menşeinden olarak gösteriliyorsa da, tâ bin yıl öncelerdenberi musıkimiz ve dilimiz o kadar türkleşmiş, ve hiç şüphesiz bu hâdise aynı nisbette bir kan karışmasıyle birlikte vukua gelmiş olduğu için macarlar türklerin yarı kardeşleri haline gelerek Fino - Ugri kavimlerinden ziyade türklere yakınlaşmışlardır.

Türk musıkisine aid unsurların, her taraftan cermen kültürüyle çevrili Macaristan'da bu kadar uzun zaman muhafaza edilmiş olması hayretle karşılanacak bir hâdisedir. Bilhassa gençlerin daha fazla rağbet ettikleri yeni bir tarz macar halk musıkisinde bile eski türk musıkisinin tesirleri açıktır.

Macaristan'da, cidden güzel olan köylü musıkisi, uzun zaman, çinge-

neler tarafından çalınarak daha az değerli şehir musıkisi lehine olarak ihmâl edilmiştir. Tıpkı Türkiye'de alaturka musıkisinin uzun zaman ay - dınları folklordan uzaklaştırmış olması kabilinden, yabancı memleketlerde *türk musıkisi* diye de bu türk - arap musıkiisi (alaturka) tanılır. Bereket versin ki öğrendiğime göre şimdi vaziyet değişmiş ve türk halk musıki - sinin değeri anlaşılmıştır.

Köylü musıkisi, modern macar musıkî sanatı üzerinde o kadar müessir olmuş, kurulmasında o kadar mühim bir rol oynamıştır ki , bu köy mu - sıkisi mevcud olmadan bugünkü macar musıkî sanatını tasavvur etmek mümkün değildir »

Özlü noktaları kısaltılarak alınan bu konferansta üstadın dinlettiği ve tahtada notalarını gösterdiği misaller münasebetiyle bir iki kelimecik ilâve edelim: türk ve macar halk musıkıleri arasında en eski müştereklik hatırası olarak gösterilen *Pentatonik dizi* meselesine dokunmak istiyorum. Bazı meslekdaşlar, bu pentatonizm meselesinin umumî musıkî tarihindeki ve ethnografyasındaki -bütün kıtalara şâmil- yer yer varlığını dikkate alarak, yalnız bugünkü türklük dünyasına aid bir pentatoniden söz açılma - sını yersiz bulmuşlarıdır ! Gerçi yer yüzünün japon, skoçyalı, tuvarek ve Cenubî Amerika'nın garb kıyısı yerlileri gibi nice en aykırı yerler insanları arasında da pentatoniğin varlığı malûm, ve hattâ bazı bilginler bunun en eski insan göçlerilyle böylece yayldığını, kimisi de her yerde en iptidaî musıkî zekâsınca ayrı ayrı keşfolunup kullanıldığını faraziyeler halinde ileri sürmüşse de [1], bütün bunlar pentatonizm meselesinin umumiyetine aid faraziyelerdir: mesele, çeşit pentatonik aile tiplerini ayrı ayrı gör - mekte ve bunlardan hangisinin Ural - Altay pentatonik tipi olduğunu bulmakta idi. İşte macarlar bu tipi buldukları ve B é l a B a r t o k örneklerini gösterdiği gibi, ben de *Türk Halk musıkisinin tonal hususiyetleri* adlı risalemde bize aid örnekleri çıkarmıştım. Şimal türküne ve Anadolu türküne aid şu müşterek tip anlaşılmıştır : *Yeden notsuz minör dizide incelerden kalınlara doğru inici bir ezgi tipi...* Macar üstadı bunu ispat etmiş olmak üzeredir ki bir kendi derlediği bir de benim çıkardığım iki örneği karşılaştırıp çaldı. Dâvâ açıktır.

İKİNCİ KONFERANS :

B. B a r t o k ikinci konferansını 9/XI pazartesi günü yine Halk - evinde verdi; bu sefer fransızca anlatarak, kompozitör Bay A h m e d

[1] Meselâ, Maurice Touze, "İrlanda'lıların ve Çinli'lerin hattıistivadaki Afrika kabileleri ve daha nice kavimlerle bu pentatoni yolunda şarkı söylemek üzere sözleştiklerini tahmin etmek pek güç olur. Şu halde, beşer ruhunun, en masum ve en binefsihî tezahürlerinde bile kendiliğinden var olan çok umumî ve çok sade bir kanuna boyun eğdiğini kabule mecburuz : *Beşliler kanunu* „ diyor. (*Les Mélodies de cinq sons,* [Monde Musical, 3 oct. 193]). v. s...

A d n a n tarafından dilimize çevrildi. Mevzu, *halk türkülerinden kompozisyonda istifade yolları* idi. Piyanoda ve gramofonla misaller de çaldı. Halk türküsü nedir ? Kompozitör türkülerden ne suretle istifade edebilir ? Bunlar araştırılıyordu.

B. B a r t o k, *populaire* musıkiyi *şehir halk musıkisi* ve *hakiki köylü musıkisi* diye ikiye ayırmış, ananeyi en fazla saklayan musıkinin köylüler arasında yaşayan nevi olduğunu tebarüz ettirmiştir. Köylü musıki - sinden derlenmiş olan macar havalarının bir kısmındaki pentatonizmin hususyetini ayrıca işaret etmiştir.

Bundan başka şehir halk musıkisi ile köylü musıkisi arasındaki farkları izah ederken şehir musıkisini teşkil eden melodilerin arasında müşterek bir bağ mevcud olmadığını, buna mukabil köylü melodilerinin muayyen tiplere bağlanabildiğini, diğer bir tâbirle, şehirdeki *fert melodi*'ye karşılık *melodi tip*'leri gösterdi [2].

Bazı misaller verdikten sonra, konferansçı, halk türkleri üzerinde ne yolda çalışmak mümkün olacağını anlatmağa geçti.

B. B a r t o k türkülerin ya sadece armonilenebileceğini, veya baş, orta ve sonuna bazı kısımlar katmak suretile kısmen genişletilebileceğini söylemiş, ve bu çalışma tarzında türkünün birinci ehemmiyet derecesinde kaldığını izah etmiştir. Buna karşılık, türkünün eserde ancak bir *tem* olarak kullanılacağı tarz da vardır. Üçüncü bir yol ise halk türkülerinden doğrudan doğruya istifade etmiyen bir kompozitörün meydana koyduğu eserlerin tamamen köylü musikisi karakterini taşımasıdır ki bu takdirde, kompozitör, milletinin musıkî diline -bir şairin ana diline olduğu gibi- sahiptir demek olur. (Konferanscı bu son tarza örnek olarak eski gaye arkadaşı Z o i t a n K o d a l y 'nin piyano yazılarından o kadar hoş ve Anadolu seslerine o kadar yakın bir parça çaldı ki, piyanistlerimizin repertuarlarına böyle şeylerin hâlâ katılmamış olmasının ne büyük bir açık olduğunu bir kere daha düşünüp acındık). Bütün bu tarzlara misal olarak, konferanscı, gerek kendi ve gerek Z. K o d a l y 'nin yazılarından çalmış, ayrıca S t r a v i n s k i ve F a l l a gibi beynelmilel musıkicilerin çalışma tarzları üzerinde uzun uzun durmuştur.

Halk türkülerinden bir kompozitörün istifade edebilmesi için onları meydana getiren muhiti iyice tanımış ve o muhiti kendinde duymuş olmasının en mühim nokta olduğu ve motiflerini yazının içine rastgele doldur-

[2] Her yerin köylü musikilerinde *melodi tip* denilen şeyin aynı kuvvette mevcut olup olmadığını (meselâ Almanya köy musikilerinde aynı açık çizgilerle var mıdır yok mudur) bilmiyoruz. Türk kavimlerinin köy musikilerindeki varlığı muhakkak ki en karakteristik noktalardan biridir, ki *ağız* denilen şeyin bu olduğunu ben de anlatmıştım. (*Türk Halk musikileririn tonal hususiyetleri*, İstanbul 1936).

makla bir iş yapılamıyacağı ve bu nevi eserlerin hiçbir değeri olamıyacağı hususunda bilhassa israr etmiştir.

Muhtelif çalışma yollarından bahsederken de, halk türkülerinin, en bariz vasfı olan *tonal bünyesi* yüzünden bunun tamamen zıddı *atonalite* tekniğiyle kaynaşmasına imkân bulunamıyacağını bütün incelikleriyle anlatmıştır.

En son konferans olarak muhtelif çalışma yollarına temas ederek, yol ne olursa olsun en ehemmiyetli meselenin herhangi bir fikre malik olmak değil, belki en basit bir fikirden en yüksek bir esere varmak olduğunu söylemiş, bunun izahiyle sözünü bitirmiştir.

ÜÇÜNCÜ KONFERANS :

10/XI günü verdiği ve B. Hamdi Zübeyr tarafından çevrilen macarca konferansında ise *Halk musıkisi nasıl toplanır ?* mevzuu etrafında konuştu. İlk konferansta tarihe ve ulusal damgaya aid bir takım karakteristik unsurlardan bahsedilmiş, ikincide, kompozisyon yoluna girecek gençlere tavsiyelerde bulunmuştu; fakat, üçüncüde, halk seslerinin toplanması gibi bu işin yolcuları kadar devletin alâkasını da bekleyen sahadan söz açtı; onun için son konferansını aynen alıyoruz :

« Bugünkü üçüncü konferansımda halk musıkisini *nasıl toplamak icab edeceğinden* bahsetmek isterim. Vakit dar olduğu için tabiatiyle en mühim şartlara ancak temas edeceğim.

« İlü iş *toplamaya hazırlanmak*, daha önce toplanan malzemeyi *tanımak* olmalıdır. Bu sayede bizden önce yapılan araştırmaların eksik taraflarını öğrenerek çalışmamızı ona göre tanzim edebiliriz. Meselâ : bizden evvel halk musıkisi toplayanların elde ettikleri malzeme arasında *muayyen cins* araştırırız. Toplayıcılar muayyen sahalarda bulunmamışlarsa bilhassa o sahalara uğrarız. Mevcud malzemenin önceden tetkiki bizi büsbütün aksi istikamette de tenvir edebilir. Şöyle ki : Bir mıntakada toplanan zengin malzeme o mıntakada daha birçok meçhul kalan melodilerin varlığına tanıklık ederse tabiatiyle o zaman bu zengin ve henüz tüketilmemiş kaynağı ihmâl edemeyiz. Mevcud malzemenin *önceden esaslı olarak tekiki* belli başlı varyent zümrelerinin eyice tesbiti bakımından da mühimdir. Bu suretle kendi arzumuza göre seçtiğimiz toplama alanında bulunması muhtemel varyentleri tahkik edebiliriz. Toplama alanının seçilmesine tarih, etnografya ve diğer âmillerde veçhe verebilir. Ecnebi tesiri az olan ve şehirle fazla ihtilâtı bulunmayan köyler netice alma bakımından daha câzibdirler. Meselâ sanayi ve maden işletme sahası yabancıların fazla uğrağı olduğu için mahzursuz sayılamaz. Kasabalara gidip gelen, cercilik eden köy halkı da bu hususta tavsiye edilemez. Hayatın asırlardanberi göreneğe tâbi olarak cereyan ettiği *eski köyler* tercih edilmelidir. Henüz

göçebe hayat süren oymaklar varsa bunlar da halk musıkisini toplama bakımından elverişlidirler.

« İmkân derecesinde asıl yerinde, diğer tâbirle *köylerde* ve *göçebelerin yaşadığı muhitte* toplamak gerekli olduğunu bilhassa belirtmek isterim. Yabancılar arasına düşmüş köylülerden meselâ şehirlerde yerleşen uşaklardan, cercilerden ve harb esirlerinden toplamak şayanı tavsiye değildir. Yurdlarından ayrılan insanlar teganni tarzlarını değiştirecek derecede mensup oldukları köylerin musıkî muhitinden uzaklaşabilirler.

« Hiç değişmediğini ve en iyi türkülerin kusursuz elde edildîğini farzetsek bile türküyü söyleyen ile köylü arkadaşları arasında *karşılıklı teşvik* olmadığından malzeme eksik kalacaktır. Birçok köylü bir arada ve kendi muhitlerinde dinlendiği zaman toplama hararet kesbeder. Birinin unuttuğunu başkası tamamlar. Söz sözü açar. Tedai ile çok mühim türküler akla gelebilir. Türkülerin hakikî hayat ve tesirini ancak topluluk içinde tetkik imkânı olduğunu zikretmek zaiddir. Bütün bu tahdidler tabiî nisbidir.

« Halk musıkisini araştırmada *fonograf* ve *gramofon* artık ihmâl götürmez bir unsur olmuştur. İlmî bakımdan notadan başka ayrıca fonografa alınan parça ancak mevsuk sayılabilir. Notaya alıcı ne kadar mahir olursa olsun birçok incelikleri tamamile kaydedemez. Çünkü bu incelikler teganniden teganniye değişebilir. Kaç defa tekrar edersek edelim esas melodiler değişmese bile *o melodiyi süsleyen ufak unsurlar* her defasında bir değildir. Binaenaleyh ne kadar muvaffak olursak olalım o melodiyi takribi olarak kaydetmiş oluruz. Netice itibarile elde edilen melodi asıl melodi değildir. Bundan başka halk havalarında teganni tarzını, sesin rengini kaydetmemize imkân yoktur. Çünkü bunun için elimizde işaretler mevcut değildir. İzah yoluna sapılsa yine bir fayda çıkmaz, çünkü onu kimse tahayyül edemez. İşte fonograf ile toplama bunun için mühimdir. Sesi fonografa almanın diğer faydası daha var : Çalarken *devir süratini yarı yarıya indirmekle* muğlak görünen süsleyişleri ve ritimleri daha iyi anlar, ölçer ve dolayısile daha sıhhatle notaya alabiliriz. Bu, melodinin her cüzünü pertevsizle tetkik gibi bir şeydir ». [Burada konferanscı bir bulgar melodisi dinletti].

— Bitmedi —

DEDE KORKUD KİTABINDAKİ BAZI MOTİFLERE VE KELİMELE AİD NOTLAR

Kitab-ı Dede Korkud hakkında adlı bir makalemde bu eserdeki bazı motifleri Şark Türklerinin hikâye ve destanlarında görülen müvazi motiflerle mukayese etmek tecrübesinde bulunmuştum [1]. Bu makalenin neşrinden sonra da aynı mevzua aid topladığım notları, türk destan ve hikâyelerindeki müşterek motifleri araştıranlara, Dede Korkud kitabında tesadüf edilen bazı mübhem kelimelerin izahı üzerinde çalışanlara bir faydası dokunur ümidile, *ÜLKÜ* sayfalarında neşretmek istiyorum.

* * *

I — *Dede Korkud* kitabında oğuzların adak - kurban merasimleri mevzuubahs olurken « *attan aygır, deveden buğra, koyundan koç* » kestikleri görülür. Bu dinî âdet kırgızlar'da da son zamanlara kadar devam etmiştir. 1865 de vefat eden kırgız âlimi Velihan oğlu Ç o k a n, kırgızların dişi hayvanı kurban etmediklerini kaydediyor. Ona göre, bu anane çok eskidir. Buna misâl olarak *Çora Batır* destanından şu parçayı naklediyor :

« *Çora Batır, karısına dedi ki : Deveden buğra (erkek deve), attan aygır, sığırdan boğa, koyundan koç alalım (keselim) bir oğul isteyelim* » [2].

Aynı motofi Kırgız - Kazaklar'ın *Dudar kız* hikâyesinde de buluyoruz.

II — Dede Korkud kitabının birinci (D e r s e h a n) hikâyesinde şu satırları okuyoruz :

"[Han Bayındır]... bir yere ağ otağ. bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdurmıştı. Kimin ki oğlu kızı yok kara otağa kondurun, kara keçe altına döşeng. kara koyun yahnisinden öngüne getürüng, yerse yesün, yemezse dursun gitsün demişdi. Oğlu olanı ag otağa kızı olanı kızıl otağa kondurung. Oğlu kızı olmıyanı Allah Taala kargayuptur..." (S. 6 - 7).

Kazak -Kırgızlar'ın *Dudar kız* hikâyesinde de aynı motif mevcuddur. Hikâyenin bu motifi ihtiva eden parçasının hülâsası şudur :

Hanlardan biri evladı olmıyan bir zengine darılıyor. Büyük bir toy (ziyafet) yaptığında « oğlu olmıyana orun (makam) yok, kızı olmıyana kıymız yok. Bu ziyafete gelmesin ! » Diye yarlığ ediyor. Fakat kimse bunları karşılamıyor... Zengin adam evine dönüyor « attan aygır, sığırdan boğa, koyundan koç, geçiden teke alıp kurban kesiyor. Tanrı ona bir ferzend veriyor... [3]

III — *Dede Korkud*'da her hikâye sonunda, Ozan, han için dua ediyor. Bu duaların bir kaçında « *çaparken ağ boz atın* بجر مسون » cümlesi geçiyor. Bu cümledeki بجر مسون kelimesini *Dede Korkud* kitabının naşiri Klisli

[1] *Türkiyat mecmuası*, 1925, C. I, S. 213 - 220.

[2] Çokan Velihanof'un mecmuai asarı (*Zapiski Rus Geograf. Ob.*, 1904, C. XXIX, S. 17.)

[3] *Radloff, Proben*, III, 309 - 310 : « Ulu Cokka otura tugun orun cok, kızı cokka kımız cok, bu toyga kelmesin ! » « Cılkıdan aygır aldı, sığırdan buka aldı, koydan koşkar adlı, eşkiden teke aldı.»

Muallim Rifat halledememiştir (bakınız: S. 21, 37 ve 86). Bu kelimenin geçtiği hikâyeleri tercüme eden Bartold da ـدر مـسوك kelimesinin mânasını izah edememiştir [4].

Bu kelime, *Radolff Lûgati*'ndeki « *Büdermek* » (WB. IV, 1899) kelimesile çok iyi izah edilebilir. Bu kelime Azerbaycan türkçesinde « sürç - mek » demektir.

R a d l o f f 'un izahına göre «*Stolpern -vom Pferde-* » dir. Çagatay ve Türkmen lehçesinde « *büdürmek* : baş aşağı yuvarlanmak » demektir (WB. IV, 1900). Buna göre Ozan'ın duasındaki « çaparken ağ boz atın büdermesin (yahut büdürmesin) cümlesi, « koşarken ak boz atın sürçmesin! » demek oluyor ki, eski Şa - man ilâhilerinde de bu cümle (dua) aynen mevcuddur. Meselâ Yakutlar'ın « atların hâmi ilâhesi *Hotoy Hom - porûn*'a hitaben terennüm ettikleri ilâhide şu parça vardır :

« Sılgı ayïta Hotoy Homporûn! Bütey tuyahtâğı müdürütüme, atırcah tuyahtâğı ararıma... » At sürüsü Allahı Hotoy Hompurûn ! [1] bitevi tırnaklıyı (atı) büdürtme (sürçürtme) ayrı tırnaklıyı (sığır, koyun, keçi...) ayırma! demektir.

[4] *ZWO.* XI, 175 - 193; XII, 037 - 059; XV, 128.

« Müdüruy », « büdür » kelimleri *Pekarsky Lûgati*'nde « ayak sürçmek, dizi üzerine düşmek, yanılmak, ayağı takılmak, kaymak » diye izah edilmiş [*Yakut Süzlüğü*, S. 581 ve 1645] ve « büdürüt = müdürüt » kelimeleri de bu masdarın *causativ* olarak gösterilmiştir.

Dede Korkud hikâyelerindeki Ozanın duasında geçen « *çaparken ağ boz atın büdürmesin !* » cümlesinin de en eski türk dininde atların hâmisi olan tanrıya okunan bir ilâhinin bakiyesi olduğunda şüphe yoktur.

« *Dede Korkud kitabı*'nda, daha İslâmiyetten evvelki zamanlardan kalma birtakım türk âdetlerinin devamını gösteren muhtelif kayıdlar vardır» [5]. Bu « *çarparken ağ boz atın bü - dürmesün !* » duası da o âdetlerden birini göstermektedir.

Abdülkadir İNAN

[5] S. V. Yastremskiy. *Yant halk ede biyatı örnekleri*, Leningrad. 1929 5, 20,5

[6] Prof. F. Köprülü. *Dede Korkut kitabı'na ait notlar*, II. *Az. Yurt bilgisi*, s. 2, sah. 84]

HALKEVLERİ HAKKINDA

Bu son günlerde Cumuriyet Halk Partisi tarafından, halkevlrinin, 1935 yılı sonuna kadar olan çalışmaların - dan bahseden *1935 Halkevleri* adlı bir broşür neşredildi.

136 sayfadan ibaret olan bu broşür, Nafi Atuf Kansu'nun düşüncesile, Dahiliye Vekili ve Cumuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Şükrü Kaya-nın muvafakatı alınarak, Behçet Kemal Çağlar tarafından yazılmıştır.

Başta İsmet İnönü'nün 5. 7. 1934 de Kamutaydaki nutuklarından alınmış bir parça ve Şükrü Kaya'nın halkevleri hakkında bir yazısı vardır.

Broşür hakkında izahata girişme - den önce, Şükrü Kaya'nın, bahsetmiş olduğumuz yazısını aynen neşretmeyi faydalı buluyoruz :

Atatürk inkilâbının Türk ve türkçü olması ana vasıflarındandır. İnkilâ - bımız Türk milletinin cihan tarihile başlayan medenî ve sosyal yaşama ve yaşayış safhalarından alınmış ve o - nun istidad ve ihtiyacına uygun olarak tesbit edilmiş reel kaidelerdir. İnkilâb bu itibarla tamamiyle aslidir. Diğer memleketlerde tatbik edildiği görülen muvazi ve mümasil hareketler tarih sırasiyle hep bizimkinden sonradır. Ayni hareketlerin tatbikat ve filiyat sahasında muhtelif mem - leketlerde görülen ileri ve geri ayrılıklar, millî seciyelerin, muhitlerin tesirlerine ve çalışma tarzlarına atfolunmak lâzımdır.

Tarih sırasiyle önde olan inkilâbımızın eser ve derece itibariyle en önde geçmesi için çalışmamızı tanzim et - mek ve temposunu behemehal mem - leketin ihtiyacına uydurmak mecbu - riyetindeyiz.

Milletimizin seciyesi ve tabiî mu - hitimiz böyle çalışmalara muzaaf cevablar ve semereler verecek kabili - yettedir.

Türk olan inkilâbımız zarurî ve tabiî olarak türkçüdür de. Türk ve türkçü vasıflarını esaslı bir şıar olarak bünyesinde taşıyan ve yaşatan bu inkilâbın milliciliği inhisar ve infirat ifade etmez. Türk milliciliğinin he - defi, medenî kültürün ve insanlığın müşterek ve yüksek duygularının müsbet yollarda inkişaf ve intişarını esas ittihaz etmektir. Bu gayeye er - mek için halka dayanmayı da en sağlam ve kısa bir yol bilir.

Atatürk'ün, memleketi ve milleti esir olmak yani mahvolmak tehlike - sinden kurtardıktan sonra bir daha böyle bir badireye düşmemesi için bulduğu en emin vasıta, Cumuriyet Halk Partisi kurumu olmuş ve ona tutacağı ve tutunacağı yolu kendi eliyle plânlaştırdığı dinamik, progresist programı ile göstermiştir.

Türk milletini lâyık olduğu yük - sek mevkide tutmayı ve Türk milletini beşeriyet içerisinde mümtaz bir camia yapmayı istihdaf eden bu ana yol, halk kütlesinin her bakımdan yükselmesini kendine temel saymış -

tır. Parti'nin vazifesi evvelâ bu temeli yapmak ve bu sağlam temel üzerine yüksek ideallerini kurmaktır.

Hükûmetin her sahadaki faaliyeti buna matuftur. Zaten devlet kurmaktan da gaye budur. Bir taraftan devlet ve hükûmet bu asli vazifesini yaparken diğer taraftan Parti'nin de bu kalkınmayı bizzat halkın halk için ve halk eliyle yapmasını temin ettirmesi büyük Önder tarafından Parti'ye verilmiş asli bir ödevdir.

Parti ve partililer her yerde bunu konuşmalarıyle, görüşmeleriyle, mü - sahabe ve konferanslariyle yapmak - tadırlar. Fakat eğer Atatürk, kendilerine ve bütün millete halkevleri gibi toplayıcı, birleştirici ve tanıştırıcı bir müesseseyi kurarak çalışmalarına emniyet etmeseydi, bugünkü şartlar içerisinde fertlerin tesirleri çok mahdut kalır, ve gayeye vusul müddeti çok uzamış olurdu.

Halkevlerinin kültürel, sosyal ve ekonomik bakımlardan az zamanda yaptıkları tenvir, irşat hizmetlerini anlamak için bu kitabdaki yazılar ve rakamlar sağlamca şahittir. Halkev - leri vatandaşların medenî, bedii irfan ve zevk ihtiyaçlarını tatmin edecek bir müessesedir. Her yurddaş orada bildiğini öğretir ve bilmediğini öğ - renir.

Her türk münevveri, bilgisini istidadından ziyade bu milletin onu yetiştirmek için sarfettiği emeğe borçludur. Hiçbir makam, hiçbir memu - riyet, hiçbir eser bu borcu tam olarak ödeyemez.

Her münevver Türk için, mevki ve hayatını temin eden ve millete borçlu olduğu bilgisini en asil ve dürüst tesviye çaresi, hattâ vatanseverlik ve insanlığın da icabı, bildiğini, hiçbir suretle bilmemekten mesul olmayan yurddaşlarına öğretmektir.

Halkevleri kendileri ve onlar için açılmıştır. »

Gerek hakevleri ile yakından alâ - kadar olan matbuat sutunlarındaki yazılar, gerek halkevleri raporları broşürün yazılması için istifade edilen esas kaynağı teşkil etmiştir. Bize evvelâ, halkın bir araya gelerek bir topluluk yaratmak, bu topluluktan her sahada müsbet neticeler almak, memleketi yakından tanımak, kısaca söylemek lâzım gelirse, halkevlerinin açılış gayesinden bahsediliyor. Bu kısım bilhassa İsmet İnönü, Recep Peker, Reşid Galib'in söylevlerinden alınan parçalara dayanılarak izah edilmiştir. Halkvlrinin, hedefine irişebilmek için yürüyeceği esaslı do - kuz kol —dil, tarih, edebiyat, ar, temsil, spor, sosyal yardım, halk dershaneleri ve kurslar, kitapsaray ve yayın, köycülük, müze ve sergi— broşürün esas kollarıdır.

Birçok halkevlerinin kendi çevre sinde kullanılan öz türkçe kelime leri fiş halinde toplamaları ve sair bu yolda çalışmalar, Türk dili'nin zenginliğini göstermek, Türk Dili Tetkik Kurumu'nun çalışmalarını kolaylaştırmak için ne kadar faydalı ise, tarih bakımından çalışmaların da, meselâ bazı halkevlerinin gezi sahasına aid tarihî tetkikleri muhtevi birer broşür neşretmelerinin, bilhassa bize memleketimizi yakından tanıtmak itibarile o kadar değerlidir.

Edebiyat kolu çalışmalarından bah-

sedilirken, halkevleri tarafından çıkarılmakta olan mecmuların neşredilen listesine bakmak bu hususta bir fikir verebilir. Bu mecmuaların istidadları belirtmesi, halkevlerinin muhtelif şubeleri çalışmalarını neşretmesi, folklorumuzu zenginleştirici malzeme toplaması, memleketin kültürü hesabına halledilmekte olan en mühim meselelerden biri olarak gösterilebilir.

Yalnız bu halkevleri tarafından çıkarılmakta olan mecmualara, broşürde isimleri dercedilmemiş olan Konya Halkevi'nin çıkartmakta olduğu *Konya*, *Ülker* (Burdur), *Ülker* (Niksar), Antalya Halkevi'nin, eskiden çıkardığı ve uzun zamandanberi neşredilmiyen *Çağlayan* yerine, *Türk Akdenizi* adlı dergisini de burada zikretmeyi faydasız bulmadık.

Halkevlerinin diğer kollarının da, gösterilen çalışmalarından, bu beş yıl içinde halkla münevver sınıf arasındaki kaynaşmanın muvaffakiyetle başarıldığı, halkın münevver sınıfa, beklenildiğinden çok daha fazla yaklaştığı açıkça anlaşılıyor. Bütün bu izahat, broşüre dercedilen resimlerle de canlandırılmaktadır.

Broşürün sonuna, 1932 - 1937 yılları arasında açılan halkevlerinin bir haritası da eklenmiştir, ki bu harita yurdun, hemen hemen her yerinde halkevlerinin bulunduğunu göstermekle, Anadolu'nun bu beş yıl zarfında göz kamaştıracak derecede nasıl aydınlandığını belirtmektedir.

Bu broşür her halkevinin, kendinden daha verimli olan diğer halkevinin iyi cephelerini daha yakından görmesi, ve ona irişmesi için hız vermek bakımından çok faydalıdır.

ÜLKÜ namına, bu yoldaki değerli çalışması yüzünden Behçet Kemal Çağlar'ı tebrik ederiz.

Halkevlerinde çalışmalar ve Beliren değerler

Yıl dönümünde:

21 şubat pazar günü, memleketin en büyük ve ünlü günlerinden biri oldu. Millî zaferleri kutladığımız günlerin müstesna havası ve umumî heyecanı içinde geçen bugünün akisleri, matbuat sütunlarında halâ devam edip durmaktadır.

Her halkevi, heyecanı şuurla beslemeyi, ülkünün tahakkukuna programla girişmeyi ana şart saydığını merkeze gönderdiği raporlar ve matbuata verdiği haberlerle gözönüne koymaktadır.

Cumuriyet Halk Partisi Genel Sekreterinin, Atatürk çocuklarının en ülkülüleri halkevlilerle, etraflı ve candan hasbıhali memleket kamuyunda halkevlerinin önemini ve yüceliğini bir kat daha artırmış ve belirtmiş oldu.

Günler var ki: hiçbir gazetemizin bir iki satırlık bile olsa bir halkevi haberi ihtiva etmeksizin çıktığı görülmemektedir.

Halkevleri, yeni yeni hız ve şevkle, sahiden gayrete gelmiş bulunmaktadırlar.

Sosyal kalkınma ve Halkevleri

Artık; halkevinin bulunduğu muhitin inkilâbcılık heyecanına, dâva hizmetine, gençlik hareketlerine mivâr sayılması bir umumî kanaat olarak kabul edilir olmuştur.

Kendini bulunduğu muhitte yurd hizmetine vermek, inkilâb saflarında yer almak, vatan ve millet sevgisini eserlerle belirtmek isteyen büyük küçük, mesul gayri mesul her yurddaşın ilk hizmetine gireceği yer halkevi olmaktadır.

Halkevlerinin merkeze gelen raporları, dergileri, broşürleri ve kitapları insana bir yeni dünyanın keşfedilmekte olduğu kanaatını uyandıracak kadar yeni, zengin ümidler vermektedir.

Beş on halkevinin hakikî bir idealisine hiçbir zaman engel teşkil edemiyecek olan bina ve büdce gibi mazeretlerle durgun ve verimsiz kaldığı görülmekle beraber, birçok halkevlerinin de yurd ve inkilâb hizmetleri için fırsatların en güzellerini, tedbirlerin en verimlilerini ibda ediyor olması, şevkimizi tazeleyecek ve diğer halkevlerini birgün bu halde göreceğimiz umudunu yaratacak bir varlık olmaktadır.

Halkevleri raporlarına göre:

Merkeze gelen raporların alfabe sırasile bu sutunlarda mürakabesini yapmakla halkevlerini birbirlerinden sıksık haberdar etmeği ve memleket münevverlerini bu halk ve inkilâb müesseselerile yakından ilgilendirmek arzumuzu bir uctan tatmin emiş olacağız :

Adana Halkevi raporunda çok çeşidli piyeslerden ziyade amacımıza uygun piyesler üzerinde esaslı çalışıp bunları telkini tam yapabilecek mü -

kemmeliyette sahneye koymak ve bir tezi esaslı surette çevre halkının içine sindirmek gayesini tebarüz ettirmektedir. Bu düşünüş ve bildiriş, Halkevi'nde «temsil» faaliyetlerinden umulan fayda ve neticenin çok iyi anlaşılmış olduğunun bir delilidir. Hayata kadının ve güzel sanatların yeni girmekte olduğu muhitlerde müzikli aile toplantılarının ehemmiyetini ve lüzumunu çok iyi kavrayan Adana Halkevi, bu işe de gittikçe önem vermektedir.

Adana'nın kurtuluş tarihine aid vesikalar ve fotografların toplanması işini de Halkevi üzerine almıştır.

Bu Halkevinde, sporda gösteriş olsun diye bir iki yeni oyunun birkaç kere egzersisi yapılmakla iktifa edilmeyip eski, halkça çoktan benimsenmiş ve alışılmış fakat son yıllarda terkedilmeye yüz tutmuş sporları ihya etmekle işe başlanmış, hem topluluğu, hem kaynaşmayı hem de bedeni kuvvetlendirmeyi sağlayacak olan spor hareketlerine önem verilmiştir; cirid, sürek avı, sokak koşusu gibi hareketleri bu arada sayabiliriz.

Yeni millî mes'eleler ve Halkevleri:

Birçok uyanık halkevleri, Parti'nin ve hükûmetin yeni bir millî mesele olarak ele aldığı işleri ve verdiği kararları derhal halka yaymak ve benimsetmek yolunda isabetli teşebbüslere geçmekte ve verimli sonuçlar almaktadırlar: Adana Halkevi, bu cümleden olarak, köylerde « koru » lar tesisine teşebbüs etmiş ve yer yer dağıtıp diktiği fidanların bir ikisinden bir köylü ailesini mesul bilmiş, yeni fidanları kimsesiz, himayeye muhtaç olan çocuklar gibi köylülerin şefkat ve dikkatine emanet etmiş, orman sevgisini bütün şiiriyeti ve iktisadiliği ile köylere kadar yaymak için söz ve iş şeklinde birçok çarelere baş vurmuştur.

Adana'daki tarihî eserlerin yalnız korunmasını değil tanınmasını da iş edinen Halkevi, bir « tarihî eserler broşürü » hazırlamış ve civar türkmen oymaklarına mahsus bir etnografya köşesi kurmuştur.

Adana Halkevinin raporlarını, cedvellerini ve fotografların inceledikten ve yukarıda sıralanan tedbirler kadar önemli ve verimli diğer tedbirler üzerinde de durduktan sonra insan şuna kani olmaktadır ki :

Çalışmaya gönlü olan, memlekete ve millete hizmet etmek kaygısını gelip geçici bir hamiyet veya gösteriş nöbeti olarak değil, bir vazife şuuru ve bir insanlık insiyakı halinde duyan her halkevi, merkezce her zaman kollanan ve muhitten az çok yardım gören bir itibarlı teşekkül olarak, mutlaka bir şeyler yapmak, varlığını göstermek, gösterişten uzak asıl hizmetler başarmak iktidarındadır.

Her Halkevinin yapabileceği hizmet:

Çevresinin tarihi, halkıyatı ve müzesi için belgeler toplamak, çevresinin halkını cemiyetleştirmek, içtimaî manzarayı gün geçtikçe daha fazla Garblileştirmek, genç hayatlarını faydalı ve maksatlı yapmak, köylü ve şehirli kaynaşmasını kolaylaştırmak ve hızlandırmak, memlekette sosyal

yardım duygusunu kurmak ve kuvvetlendirmek, sporu bir âdet ve anane haline sokmak gibi çok lüzumlu ve güzel şeyleri az çok başarmak, her halkevinin elindedir. Halkevi bu hizmetleri ifa ediyor olmıyan herhangi bir yerin herhangi bir münevveri, kendini vazifelerini yapıyor, uyanık ve aydın oluşunun zerre kadar hakkını veriyor görebilmek için mutlaka sadece köşesinde dudak büküp dedi kodu yapmak değil, bir uctan bu işe akıl yormak, zaman ayırmak ve emek vermek lüzumunu hisetmelidir.

Birçok gazete ve mecmua sutunlarında ya büyük şehirlerin büyük müesseseleri tarafından basıldığı, yahut tanınmış ve tanıdık kimseler tarafından kaleme alındığı için uzun uzun yer alan yeni birçok kitaplardan maksada hizmet ve sanata kazanç bakımından daha fazla önemli oldukları halde, şu bu il veya ilçede, şu veya bu yeni değer tarafından bastırılan nice kitapların « esamisi bile okunmamaktadır ».

Halkevlerinin yurd münevlerine verdiği yeni direktifler ve ödevlerle çalışmaya geçen feragatlı ve sebatlı halkevi üyelerinin meydana getirdikleri bu eserlerin bir ikisinden bu sefer bahsedebileceğiz :

Bir piyesten beş on mısra:

Antalya Halkevi'nin ülkülü üyelerinin Antalya'nın tabiî güzellikleri, eski tarihî ve millî menkabeleri hakkındaki duygu ve bilgilerden örülmüş bir yeni piyes yakında basılmaya hazır bir hale girecektir. « Beydağı » adında Antalya'nın güzelliğinin ve tarihinin sembolü olan bir dağının adını alan bu manzum piyes, bir yurd köşesinin olgun bir sanat çerçevesi içinde hareketli ve değerli bir epopesi olacaktır. İşte; size piyesin proloğundan birkaç mısra :

Bu dağ gökten ateş inelidberi
Bilir bir Tanrısı olan Türkleri,
Onu sanırsın ki akşam üzeri
Başı göklerdedir, suda ayağı.

Güneşi çekerek günü tamamla,
Renk renk, perde perde ve damla damla;
Akdeniz üstünde solan akşamla
Bir yatağan gibi paslan Beydağı !

Gün olur bulutla örtülür göğsün,
O kadar yükseksin, öyle büyüksün ;
Benim kanımdansın, bendensin, Türk'sün,
Taş ve toprak bile olsan Bey dağı.

Halkevli Hamid Macid Selekler'in bu mısralarını en müşkülpesend mecmualardaki en seçme mısralardan daha sanatkârane bulmuyor musunuz?

Bir kaç ad daha:

Eğer Balıkesir'de halkevi açılmamış ve birçok ülkülü aydınları bazı hizmetlere çağırmamış, onların etüdlerini basmak için imkân ve fırsatlar yaratmamış olsaydı bir İ. Hakkı Akay, bir Osman Balkır, bir K. Kâmi Akpınarlı meydana çıkmayacak ve biz de Balıkesir'de yaşayan Türk oymağı « Çepniler », Balıkesir'in eski kültür adamlarından « Yusuf Fakih » ve Balıkesir ve köylerindeki « Görenekler ve inanmalar » hakkında malûmat veren birer eserden mahrum kalacaktık.

Eğer Bilecik'de bir halkevi kurul -

mamış ve münevverler halka telkinini istediği fikirlerini yayacak bir müesseseyi hazır ve hizmetini bekler görmemiş olsaydı, M. Ali Uluçam ve Z. Hilmi Yüksel adındaki ziraatçılar meyvacılık ve bağcılık hakkındaki amelî bilgilerini birer broşürle hülâsa edip halka vermeyi belki bütün ömürlerince düşünmiyeceklerdi.

Bir Halkevi broşürü

Elimizin altında yeni çıkmış bir halkevi broşürü duruyor: Uşak Halkevi, 1936 yılındaki çalışmalarını resimler ve rakamlarla tevsik ederek memleket kamuyuna verilmiş bir uzun rapor halinde neşretmiş bulunmaktadır. Halkevlerinin neler yapabilmekte olduklarını anlamak isteyen kimse, bu kitaptan bir tane edinmelidir; kitap, şöyle bir iki karıştırmadan sonra kenara atılacak değil, ümidle ve gururla seyredilecek bir vaziyettedir. Düşünmeli ki : Uşak Halkevi, yetişmişleri saflarında ülkü hizmetlerine seferber eden değil, elemanlarını yetiştiren, hazırlayan ve bir taraftan da çalıştıran bir ilçe halkevdir. Halkevlerini pek yakından ilgilendirmez görünce, balo ve nişan gibi birçok resimlere daha on beşyirmi sene evvel oralarda kadının kardeşile bile sokağa çıkınca arkasında çuvala benzer bir çarşaf içinde geldiğini düşünerek bakmalıdır. Uşak Halkevi, bu mufassal raporile bize kendini ve Uşak'ı tanıtmaktadır.

Bu tedbirleri ve bu isimleri, halkevlerinin neler yaptığı ve yapabileceği hakkında bir fikir vermek ve bu sütunlara geçireceğimiz haberlerin ve görüşlerin önemini belirtmek için yine bir çırpıda, halkevlerinin raporlarını ve eserlerini ihtiva eden raflar önünde kısa tevekkuflarle, sıralamış bulunuyoruz. Gelecek sayılarımızda bu defa Adana Halkevi'nden şöyle bir bahsedişimiz gibi değil daha mufassal- halkevlerimizin hususiyetlerini birer birer meydana koymaya çalışacağız ve yazılarımızı daima halkevleri içinde gelişen yeni değerleri müjdelemekle bitirmek hususiyetini elden bırakmıyacağız.

B. K. ÇAĞLAR

HALKEVLERİ DERGİLERİ

Ün : *İsparta Halkevi aylık dergisi, cild : 3, Sayı 35 - 36, Şubat — Mart 1937. Sayısı 10 kuruş.*

İki formadan ibaret olan mecmuadeki *İsparta Coğrafyası, Hamidili mutasarrıf ve müsellimleri, İsparta iktisadiyatının tarihsel durumuna bir bakış* adlı yazılar, evvelce bahsetmiş olduğumuz geçen sayıdan mabattır.

Bu sayıda, *Karamanın oğulları tarihini aydınlatan yeni belgeler* adlı yazıda bu belgelerin Şarki Karaağaç kasabasındaki Zekeriya Camisi ile hamam kitabeleri etrafındaki incelemeler neticesinde elde edildiği kayıtlıdır.

Metni ve fotoğrafileri ile beraber neşredilen bu iki kitabe, hicri *14* üncü asırda Şarki Karaağaç'ta hükümet süren Zekeriya ve Mahmud'a aittir. Yazıda da zikredildiği gibi bu makalenin faidesi, bilhassa Karamanoğulları şeceresini tamamlamak bakımındandır.

Dergi de mahallî âdetlerden *Sünnet düğünü*, folklor *bakımından İsparta'da mahallî oyunlar* hakkındaki yazıları görüyoruz.

Aynı zamanda, İsparta çevresinde toplanan bazı türkülerde neşredilmiştir ki bunların bizzat bu iş için yapılan gezi-

lerde elde edildiği not edilmektedir. Bunların, beraberce notaları da neşredilse her halde halk musikisi için çok daha faideli olacaktır.

Bir çok cebhelerden iyi olan Ün, de mevzular muayyen noktalarda, bilhassa tarih ve folklar etrafında toplanmaktadır. Biz bu dergiden, mevzularını daha çeşitleşdirmesini, meselâ, musiki, spor, muhtelif bakımlardan edebî yazıların da neşrini bekleriz.

Yeni Türk, *İstanbul Halkevi aylık dergisi, Sayı 51, Mart 1937, sayısı 20 kuruş.*

Yeni Türk'ün bu sayısındaki yazıları ekserisi bundan önceki nushalarında olduğu gibi tarih ve edebiyata aittir.

H. Namık Orkun'un Paralar bilgisi, *Raşit Gökdemir'in Osmanlı imparatorluğunda memur maaşları* başlıklı tarih, *Nahit Sırrının Pouchkine'nin* hayatı ve eserleri hakkında verdiği ve sonu gelecek sayıda da devam edecek olan izahat, M Halit Bayrının, Eminönü Halkevi'n 12 şubat 1937 de divan edebiyatı gecesinde verdiği konferans, yani 17 inci asrı divan şairlerinden, *Nabi'nin* muakkibi Rami Mehmet hakkında verdiği konferansın neşri edebiyat bakımından faidelidir.

Bunlardan başka mecmuada, *Halide Edib'in Sinekli Bakkal* romanının tenkidi, hikâye ve bazı tetkikler vardır.

Derginin sonunda Eminönü Halkevinin bu ay zarfındaki çalışmaları da hülâsa edilmiştir.

Türk Akdenizi, *Antalya Halkevi dergisi, iki ayda bir çıkar, şubat 1937, cilt I, sayı I, Antalya basımevi, 15 kuruş.*

Gün günden sayısı artmakta olan dergiler arasına *Türk Akdenizinin*'de karışdığını görüyoruz.

Dergi adının « Atatürk'ün yıllarca önce Akdeniz'i hedef veren yüksek ve tarihi işaretlerinden » alındığı kayıt olunuyor.

Bir buçuk formadan ibaret olan mecmuada ilk yazıları, Antalya'nın tarihine, coğrafyasına ait kısımlar teşkil etmektedir.

Mecmuada halkıyata dair neşriyatın ekserisini öğretmenler derlemiştir. Bunlar arasında Antalya masallarından *bir peri masalı, bilmeceler, Ata sözleri* vardır. Aynı zamanda türkü başlığı altında beş parça da neşredilmiştir. Yalnız bunlar şekillerinden anlaşıldığı üzere türkü değil, manidirler.

Mecmuanın bu ilk sayısı, denilebilir ki tamamen Antalya'ya ait hususiyetleri yaşatmaktadır.

Bize iyi ümitler veren bu dergiye muvaffakiyetler dileriz. F. A.

BİR OKUYUCUNUN NOTLARI

NAHİD SIRRI.

Bir Fransız Edebiyatı Tarihi

Son Fransız edebiyatının en büyük münekkitlerinden biri sayılan ve Cenevre Üniversitesinde Fransız edebiyatı tarihi profesörü iken geçen sene ve nisbeten genç bir yaşta ölen Albert Thibaudet'nin bu son haftalar içinde (1789 dan zamanımıza kadarki Fransız edebiyatı tarihi) *Histoire de la littérature française de1789 à nos jours* isimli ve fihrist ve endeksile beraber 587 sahife tutan bir eseri neşredildi. Bu eserde, büyük ihtilâl sıralarından bugüne kadarki Fransız edebiyatı teşrih ve tahlil edilmekte, müellifin zeki görüşlerile engin bilgisi her yaprak ve hatta her satırdan belli olmakta, o kadar ki bir başkasının anlatmak için sahifelere muhtaç kalacağı şeyleri Thibaudet daima beş on satır içine sığdırabilmektedir. Mesela Victor Hugo hakkında söylediği sözler bütün bir cildi doldurabilecek kıymette. Bu kitap için ileri sürülebilecek en büyük tenkit, zamanımıza kadar kaydını koyduğu ve bu taahhüde girdiği halde 1914 ten sonraki devreyi pek muhtasar bir şekilde mevzuubahsetmesi ve hele sahne edebiyatına heman hiç yer ayırmamış oluşudur. Anna de Noailles gibi bir şaire bir iki satır veren ve Colette gibi misilsiz bir nasir ve sanatkâr romancının ancak George Sand'dan bahsederken, yani senelerce ve senelerce önceden ismini zikreden, başka bir çok kıymetler için bu sadece isim zikrini bile esirgeyen Thibaudet, etraflı bir şekilde bahsettiği daha eskiler hakkındaki fikir ve hükümlerinde de insanı çok kere şaşırtmakta, bazen de prensiplerinde pek fazla lâübali davranarak mesela Dreyfus kavgasına hasrettiği sahifeler Fransız tiyatrosuna ayırdığı mevkiden çok fazla bulunmaktadır. Hele ilk zamanlardan ihtilâle kadar ki devreyi hiç kale almadığı da göz önünde tutulursa bu eserin bizi mevcut tarihlerden, Lanson'un büyük ve sıkıcı cildinden, Bédier ile Hazard'ın yine tafsilâtlı ve Doumic'in kısa ve aydınlık kitaplarından ve Daniel Mornet'nin 1870 den bu zamana kadar ki devreye ait en mühim şeyleri öğreten eserinden vareste bırakmıyacağı muhakkaktır. Diğer taraftan, edebiyat hayatını, cemiyet ve siyaset hayatından ayırmadığı ve mütemadiyen zamanın siyasî vaziyetine ait imalar bulunduğu için, bu kitabı okuyacakların başlıca edebî eserlerle beraber Fransanın siyasî tarihinde de bir miktar bilgi sahibi olmaları icabetmektedir. Esasen, sade katî şeklini alamamışa benzeyen son devrede değil, fakat ilk kısımlarda bile muhtacı munakaşa mukayese ve hükümler bulunduğu pek alâ ileri sürülebilir. Ancak ve her şeye rağmen, hayat ve hareket dolu bir üslubla, yeryer insana adeta müellifi dinleyormuş zannını veren bir canlı üslubla, sayısız eser okuduktan ve eser üstünde kâh müstehzi, kâh düşman ve kâh hayran düşündükten sonra, ve mevzua mutlak bir sadakat gösterme de namütenahi fikri kurcalayarak yazılmış olan, ve ölen münekkidin muhakkak ki en güzel eserini teşkil eden bu kitab, Fransız edebiyatile ve onun tarihile alâkadar hiç bir entelektüelin okumasından müstağni olamıyacağı bir kıymet ve mahiyettedir. O kadar ki, memleketimizde başlamasına dua edip durduğumuz tercüme faaliyetinin başlıyacağı gün, tercümesi ilk istenecek kitablardan biri olduğunu söylemek caizdir. Eserin medhalinde Thibaudet'nin, Sainte-Beuve'ün "okumak bilen ve başkalarına okumağı öğreten adam „ suretinde tarifine mukabil münekkidi " okumağı ve okutmağı seven adam • şeklinde tarif ettiğini de kaydetmek isterim.

Amiralın Raporları

Revue des deux mondes mecmuasının son nushalarından birinden, Os-

manlı tarihinin yeni zamanları hakkında pek mühim olabilecek bir takım vesikaların Viyana arşivlerinde ve kimbilir ne kadar müddet için uyudukların öğrendim. Cihan harbinden sonra ihtilâl ve karışıklık ayları geçiren ve feci akibetlere sürüklenmeğe başlayan Macaristanı demir bir elle tutup kurtararak, bu dost memleketin o zamandanberi mukadderatına hakim bulunan Amiral Horthy, temmuz ve meşrutiyet inkilabı dediğimiz günlerde, ve Avusturya - Macaristan büyük elçiliğinin emrine mahsus geminin kumandanı sıfatile İstanbul'da bulunuyormuş Bulgarista'nın istiklâlini ilânı ile Avusturya - Macaristan'ın Bosna ve Hersegi ilhakı münasebetile kopan kavgalar esnasında, Boğaziçinde bulunarak gerek bu ihtilaflar ve gerek bütün siyasi hadiselerin seyri hakkında Viyana'da amirlerine raporlar gönderirmiş ve bu raporlar orada Bahriye Nezaretinden Hariciyeye ve Hariciye dairesinden tâ ihtiyar imparatora kadar giderek, büyük bir alâka ile okunurmuş. Bu raporlar yazan hakkında o kadar müsait bir hava hasıl etmiş ki, nihayet Amiral Horthy imparatorun yaverliğile Viyana'ya celbolunmuş... Bu raporlar ne kadar ehemmiyetli ve alâka bahş olurlarsa olsunlar, okunabilmeleri için hiç olmazsa kırk elli senelik bir zamanın geçmesi icabettiğini taktir etmez değiliz. Fakat bir asır müddet babadan oğula İstanbul'da Sicilyeteyn elçiliği yapmış bir ailenin geçen asrın ortalarına kadar Türkiyeden yollamış oldukları ve fevkalâde mühim olduğu bilenlerce temin edilen raporların Napoli'deki arşiv mahzenlerinde aranılıp istinsah edilmeleri zamanı, çoktan gelmiş değil midir?

İki Müverrih

Roma'da Napolyon'un hatıralarına tahsis edilmiş ve anası itibarile büyük Korsikalının hanedanına mensup olan Comte Primoli'nin himmetile tesis edilmiş olan müzenin müdürü Diego Angeli 937 senesinin ilk ayı içinde öldü. İtalyanın sanat münekkidi. Ihakespeare mütehassıs ve mütercimi ve müverrih olarak şöhret kazanmış ve yarım asırlık bir çalışma hayatına sahip bir şahsiyeti idi. Müverrih olarak bilhassa meşgul olduğu devre Fransız ihtilâli kebirinden Napolyo'nun sukutuna kadarki zaman esnasında Romanın vaziyeti ve Papanın Fransa'ya götürülerek payitahtının bir Fransız vilâyet merkezi haline sokulması gibi safhalar arzeden Roma ile Fransanın münasebatı tarihi idi (Otuz yıllık Roma tarihi. 1770 - 1800) isimli eseri kitablarının en mühimi addolunmaktadır.

Yine aynı günlerde ve 67 yaşında olarak Prağ'da ölen Profesör Joseph Pekar'da Çekoslovakya'nın en mühim bir iki müverrihinden biriydi ve beynelmilel bir şöhret sahibi bulunuyordu. Asırlarca müddet Avusturya'nın bir eyaleti halinde kaldıktan sonra istiklâline kavuşan bu memleketin bu basübadelmevtinde eski tarihi büyük bir manevî rol oynamış olduğu ve bu eski Bohemya tarihini yazanlar arasında Joseph Pekar birinci safta bulunduğu için, memleketinde ilmî mevkiinden de ayrı olan bir hususî ehemmiyete malikti.

Kuyucaklı Yusuf

Son üç yıl içinde ve küçük hikâyeci sıfatile haklı bir isim kazanan Sabahaddin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*la ilk romanını veriyor. Güzel, şiirli ve sürükleyici bir eser ki, muharririn hem müfrit romantizminden hem müfrit realizminden aynı zamanda müstefit ve mutazarrır olmaktadır. Vakasını çok kısa bir şekilde ve bir iki satırla hülâsa etmek istersek deriz ki, 1903 yılında Nazilli kazası dahilindeki bir köyde eşkıyanın bir ev basıp bir karı kocayı öldürmesile başlıyor. Karı kocanın çocuğunu Kaymakam yanına evlatlık olarak alıyor ve bu çocuk, Kuyucak köylü Yusuf, romanın kahramanı oluyor. Onu Sabaheddin Ali pek fazla seviyor. Çocukluğunda mektebe gitmek istemeyişini, büyüyünce bir iş sahibi olmayarak güzlerini boş boş geçirişini hep şahsiyetindeki nadir ve yüksek nev'in tabii neticeleri sayarak üzerine toz kondurmuyor.

yenmemekle beraber, sağdan sola, yani Bilge Kağan abidesi okunuş tarzına uymayı tercih etmiş ve abidenin muhtevasını şöyle tesbit eylemiştir.

1. Umay katun...
2. Kan tengrid [e ?] ...
3. Iduk yer suy (?) ...
4. Kögmen s....

Samoyloviç'in bu okunuş tarzındaki tereddüdüne iştirak etmekle beraber aksine olarak soldan sağa okunmasını başlıca iki noktadan iltizam etmek istiyorum. Evvelâ abidenin baş kısmında av sahnesini tasvir eden bir tablonun bulunuşu, ki bir keçiye müteveccih gerilmiş bir ok bakiyesi mahfuzdur. Bu tasvir doğrudan doğruya abidenin baş kısmını sarahatle göstermektedir. Saniyen de, bir az yukarıda ileri sürdüğümüz veçhile abide Tonyukuk abidesi devrine yakın bir zamana aittir, ki bu iki nokta başı başına bu yazıların soldan sağa doğru okunması için kuvvetli delil sayılabilir. Bu takdirde tuğla üzerindeki mevcut ve mahfuz metin şu şekli almış olur :

1. Kögmen s...
2. Iduk yer suy (?)
3. Kan tengrid [e ?]
4. Umay katun

Maalesef, kitabenin tam olarak muhafaza edilememesi metnin ne ifade etmek istediğini meçhul bırakmaktadır. Bundan dolayı da burada fazla birşey söylenmesine imkân yoktur. Mamafih, bütün kusurlarına rağmen bu küçük abide VI - VIII inci asır Göktürk medeniyeti için oldukça şayanı dikkat bir malzeme mahiyetini haizdir.

Bildiğimize göre, Orhun hurufatı eski zamanlarda ancak medeni eşya ile ağaç, kâğıt ve taşlar üzerinde hakedilmekte idi. Halbuki yeni abide aynı hurufatın Tukiyu türkleri tarafından tuğlalar üzerinde de kullanıldığını göstermektedir ki, bu bakımdan abide türk hurufatı ve sanat tarihi için tamamile yenilik teşkil etmektedir. Üstelik Samoyloviç'in verdiği malûmata göre (s. 634) Prof. Malof, ayrıca ağaç parçaları üzerinde de yazılmış runik yazılı yeni metinler neşrine hazırlanmaktadır. Bu takdirde neşredilmekte olan bu yeni abide ile runik harfli tuğlaların meydana çıkışı, eski Tukiyu türk medeniyeti hakkındaki eski fikrimizin ufuklarını bir parça daha fazla genişletecek ve Mogolistan, Siberya ve geniş Ortaasya sahasında yayılan Türk Dili yadigârlarının kıymetini bir kat daha arttıracaktır.

İkinci makalede ise mevzuubahis olan abide metni, keza tuğla üzerinde yazılmış ve üç defa tekrarlanan üç satırlık türkçe basit bir cümleden ibarettir. Abide 1929 tarihinde Gurbelcin nam mahallin Hugunu - Kan dağında Munke - Oçir nam bir Mogol tarafından elde edilmiş ve Jamtsarano tarafından fotoğrafisi çıkarılarak, okunması için Samoyloviç'e gönderilmiştir. Ölçüsü malûm olmıyan bu abidedeki yazı gayet okunaklı olup, Samoyloviç'e göre doğrudan doğruya elle yazılmıştır, yani evvelki abide gibi makûk değildir. Metin üç satırdan ibarettir. Birinci satır gayet küçük, ikinci ve üçüncü satırlar ise oldukça büyük harflerle yazılmıştır. Üç satırın üçünde de : *t (e) ngri kulı bit (i) d (i) m* cümlesi tekrar edilmiştir. Samoyloviç metni sağdan sola doğru okumuştur. Mamafih metin aynı cümlenin tekrarından ibaret olduğu için soldan sağa doğru okunduğu zamanda da aynı neticeyi vereceğinden burada münakaşayı mucib bu mesele etrafında daha fazla izahata lüzum görmüyorum. Birinci abideye nisbeten farkı, başta damgayı andıran iki nişanın bulunması ile cümlelerin biribirinden ayrılması için metnin bir yerinde iki nokta koyma usulünün tatbikidir.

Samoyloviç'in makalesinde en çok ehemmiyet verdiği nokta, metnin ifade etmek istediği manadır. Hugunu - Kan dağında bulunan bu runik yazı, daha doğrusu imza, müellife göre, Kaşgarlı Mahmud'un Karluk türklerinin ülkesinden olan Balasagon dağlarında gördüğü ve eserinde bahsettiği [I. s. 394] eserinde T e n g r i k u l ı k u l b a k tabirinin aynıdır. Kaşgarlı'nın kaydettiği bu cümle iki defa siyah üzerine beyaz ve beyaz üzerine siyah yazı ile yazılmıştır. Yazı

cı aslında bir zâhit olup Kulbak adını taşımıştır. Kaşgarlı nedense yazının yani hurufatın nevini işaret etmemiştir.

Eserinde Orhun hurufatından hiç bahsedilmediği için Kaşgarlı'nın gördüğü yazı ya Uygur ya da Arap hurufatile olmuştur. Bence sonuncu şık daha fazla tercihe lâyıktır. Cümlenin tercümesinde Kaşgarlı, Kulbak'ı «Abdullah» = allahın kulu, diye tavsif eylemiştir, ki muharririn islâm olduğu kanaatı bizce sabit gibidir. Halbuki, Hugunu — Kan yazısında böyle bir vuzuha raslayamıyoruz. İşte, Samoyloviç'in de üzerinde durduğu mesele budur. Mevzuubahis *Tanrı, kulu* acaba şaman mı, hıristiyan mı, islâm mı yoksa manihay mıdır? Meselenin izahını Samoyloviç gibi Orta-asya tarihçilerine terkedersem daha hayırlı iş görmüş oluruz.

İki küçük, fakat Türk Dili ve Tarihi için cidden yeni bir saha açan bu iki türk abidesi, ehemmiyetle tetkike değer bir mevzudur. Şimdiye kadar her kesce kısa bir zaman için istimali zannedilen Orhun hurufatı, yeni abidelerle asırlar yaşattığını göstermekle kalmıyor, üstelik türklerin tuğlalar üzerinde de yazdıklarına ilk defa olarak şahit oluyoruz. Bundan dolayıdır ki türk medeniyetinin asıl ruhuna ve köküne biraz daha yaklaşmak için gözümüzü asla Türkistan'dan ayırmamalıyız.

A. CAFEROĞLU

A. N. Samoyloviç, ***Ne «Turki» a «Tsaritsa» = «Türkler» değil «İmparatoriça» dır.***

İki sahifeden ibaret bu makalenin, hangi rus mecmuasında çıktığını, elimizdeki müstahreç nüsha üzerine tayinine imkân yoktur. Müellif, ufak fakat Türk Tarihini alâkadar eden çok ehemmiyetli bir hatayı tashihe çalışmaktadır. Bu hata yıllardan beri Şark ve Garp muharrirleri tarafından tekrar edilmiş ve hattâ 1929 yılında Akademik V. v Bartold tarafından neşredilen «*Türkmen Kavmi Tarihine bir nazar*» adlı eserde de ayni hataya meydan verilmiştir. Mesele şundan ibarettir:

İran muharriri Cüveyi'in 1130 tarihinde kara-hataylılar tarafından Balasagun'un işgali üzerine müstevli kuvvete tâbi Karahani sülâlesine mensup hanın «*Elik han*» lâkaplı birisi olduğuna dair verdiği tarihi malûmatta, mezkûr lâkabın ne manaya gelebileceği tavzih edilmemiştir. Bazı Cüveyni yazma nüshalarına göre Kara-Hatay padişahının = Gurhan'ın kendisine tâbi olan bu yerli Karahani hanının «*Elik kan*» ye ine «*Elik türkmen*» lâkabile tesmiye edilmesi emredildiği halde, ayni muharririn matbu nüshasında sonuncu lâkab «*Elik türkân*» şeklinde zaptedilmiştir. Mogol tarihi müverrihlerinden d'Osson, bu sonuncu şekli kabûlle, kelimeyi doğrudan doğruyu «*Chef des Turcs*» diye tercüme eylemiştir. Bartold, ise ismi yukarıda geçen eserinde, d'Osson'un bu tercümesine itirazla, bu yüzden siyasî vakayiin dahi tevil edildiğini ileri sürmüş ve meselenin alelâde bir han lâkabının, diğer bir lâkaba tahvilinden ibaret olmayıp, bilâkis yeni tâbi olan hanın lâalettayin bir insan seviyeyesine indirildiğine münhasır olduğunu kuvvetle iddia eylemiştir. Çünkü 1211 yılında Çingiz han dahi kendine tâbi Karluk hanının "Arslan han„ ın eskisi gibi bu lâkabla değil, alelâde "Arslan-Sartaktay„ yani sade "Tacik„ adile tesmiye edilmesini emretmiştir.

Bartold'un bu fikrine tamamile iştirak eden makale müellifi, ayni zamanda mevzuu daha fazla tavzih ve Karahani hanının lâkabının tam bir izahı için, Bartold'ca gayri vazıh bırakılan bazı noktaları izah ederek "Elik han„ lâkabının şimdiye kadar okunduğu gibi farisi cem eki olan *an*'la değil *Türkân* yani *Türkler* şeklinde kabulle «*İmparatoriça Elik*» yahut «*Elik hatun*» manalarında kabul edilmesi lâzımgeldiği fikrini iltizam etmektedir.

Samoyloviç'e göre, Çingiz hanın Arslan hanı «*Arslan Tacik*» telakkup ettirmesi, Bartold'un dediği gibi, onu sırf alelâde bir insan seviyesine indirmekten ibaret kalmamış, aynı zamanda Arslan hanı, Mogollara nisbeten, cesaretten mahrum, sakin, iş ve gücü ile meşgul bir

Sartakay = *Tacik*, derecesinde görmek arzusundan ileri gelmiştir. Burada dikkati celbeden nokta, kavim ismi olan « *Sartakay* » ın müfred şeklinde kullanılmasıdır. Halbuki, aynı gaye ile rütbesi âdi bir insan derecesine indirilmek istenen Karahanî hanının yeni lâkabı " kavim „ adı manasında olmak üzere nedense farisî cem edatı olan « *an* » la izah edilmek istenmektedir ki, Samoyloviç'in bu noktada itirazı çok yerindedir. Bundan dolayı da " *Elik Türkân* „ tabirindeki *Türkân* kelimesi *türk - an* olmayıp, Kaşgarlı Mahmud'un Karahanî devletinden daha evveline ait olmak üzere " *melıke* „ manasında kaydettiği « *terken* » olsa gerektir. Vaktile Prof. Melioranskiy'de « *Arab filolog o turetskom yazıke* „ (1900) adlı eserinde " *turkan*, « *terkyan* » " *türken* „ ve « *terken* » tabirlerini izah ederken, bunların iptida Selçukilerde, sonraları ise Harzemşahlarda padişah soyuna mensup kadınlarca bir rütbe olarak kullanıldığını tesbit eylemiştir ki zaman itibarile bu tabirlerin bu manada kullanışı *Cüvenî* nin zamanına tesadüf etmektedir. Böylece, görüyoruz ki " *Elik tarkân* „ tabirini " *Elik türkmen* „ şeklinde tefsire imkân yoktur. Olsa olsa bu tabir, ancak " *İmparatoriçe* „ manasında olup daha fazla mağlup hana küçük ve dûn bir mevki verdirmek maksadına matuf kalmıştır. Nitekim Prof. Kraçkovskiy, şifahen Samoyloviç'e verdiği malûmatta aşağı yukarı VIII inci asır Arab - Soğd münasebetinde de, aynı âdetin mevcut olduğuna işaret eylemiştir. *Tabarî* ve *İbn-ül-Asir*'e göre, 720 - 721 tarihlerinde sağd feodallerinden biri olan *Abgar*, nükteperdaz bir arap hükûmdarına « huzeina » yani « hanımefendi » lâkabını vermekten kendisini alamamıştır. Çok dikkate değer bu mevzua, zannımca Türk Tarihine ait diğer bu kabil misallerle tavzih ve teyide muhtaçtır. Zira eski türk teşkilâtında ve devlet hayatında kadını tezyif edecek misaller yoktur. Olsa olsa bu ancak moğollarla türklere girmiş bir adet olacaktır.

A. Caferoğlu

Martti Raesaenen *Zu den türkischen Runenschrifteintrag in der Uigurischen Übersetsung des buddhistischen Sûtra Sekiz Yükmek*, « Studia Orientalia » Edidid societas Orientalis Fennica VI, 1.

W. Bang, A. von Gabain ve G. R. Rahmeti tarafından müştereken neşredilen "*Türkische Turfantexte* [VI. *Das buddhistische Sûtra Sekiz Yükmek*], Berlin, SBAW. 1934, X] adlı Uygur metninin Londra nushasının arka kısmında eski Orhun hurufatile yazılmış bir cümle mevcuttur ki, bunu naşirleri *Kör (ü) girid (i) m* şeklinde okumayı düşünmüşlerdir. Makale müellifi ise bu şüpheli okunuşa iştirâk etmiyerek, ileri sürdüğü bazı delillerle, bu cümlenin hakikî ruhunu muhafaza ve manasını te-bit edebilmiştir. Mevcut harflere, eski Orhun abidelerindeki sistemi üzerine hakikî fonetik manalarını vermekle, müellif bütün cümleyi *Kör (ü) g bitid (i) m* tarzında halletmiş ve birinci kelimenin has isimden başka bir şey olmayacağını ileri sürerek mumaileyhi bu cümle muharriri olarak kabul etmektedir. Bu takdirde bütün cümlenin serbest tercümesi şu manayi ifade eder: « Bunu ben körüg yazdım » , ki eskidenberi Orhun abidelerinde de gördümüz veçhile ekseriya muharrirler yazdıkları abidenin sonunda kendi adlarını kayd ve tarih etmekten çekinmemişlerdir. Nitekim Orhun abidesi muharriri kendi adını « *yol* (*ı*) *g tig (i) o bit* (*i*) *d* (*i*) *m* tarzında tasrih ettiği gibi, diğer bir abidede de yine bir muharrir *işar b* (*i*) *tip* (*i*) *m* kaydile kendi mevcudiyetini meydana koymuştur. Bu iki başlıca misalden mülhem olan Raesaenen, « *Sekiz yükmek* » teki Orhon hurufatlı cümlede de aynı muharrir adı tasrihinin icabettiğini kabul ediniz ve eser naşirlerinin şüpheli olarak *irid (i) m* şeklinde okumak istedikleri kelimeyi haklı olarak *b* (*i*) *tid* (*i*) *m* şekline kalble, bütün cümleyi sökmeğe muvaffak olmuştur.

Bu takdirde Uygur metninin yazıcısının yhaut mütercimin adı *Körüg* olmuştur ki müellif bu kelimenin «güzel-

lik » manasına geldiğini de kaydetmeği unutmamıştır.

Bu has ismin diğer bir telaffüz şekline Radloff - Malof'un *Uigurische Sprachden kmaeler*, S. 51 - inde *Körü*, Mühenna lûgatinde ise کوروك şeklinde tesadüf edilmektedir. Küçük olmasına rağmen makale mühim bir yanlışlığı tashih etmesi dolayisile, Türk Diline epeyce hizmet etmiş oluyor.

A. Caferoğlu

Kai Donner ve Martti Raesaenen, *Zwei neue türkische Runeninschriften*, Helsingfors, « Journal de la Société Finno - augrienne » XXV, 2, 1931, s. 1-7.

İki ayrı ayrı müellif tarafından kaleme alınan bu makalenin ilk kısmı Orhun hurufatlı yeni eşyanın tarifine ve tarihine, ikinci kısmı ise üzerindeki yazıların okunuşuna tahsis edilmiştir. Orhun hurufatı ile müzeyyen yeni eşyaların, günden güne muhtelif coğrafi sahalarda keşfi ve elde edilmesi, bu hurufatın kullanılış sahasını, şimdiye kadar zannedildiğinden, çok daha fazla genişletmektedir. Hele 1922 yılında prof. Pedri tarafından İrkutsk'da rusça olarak neşredilen *Dolyokoye proşloye buryatskago Kraya = Buryatsk vildyetinin uzak mazisine dair*, adlı eserindeki iki iğ tekerlekleri üzerindeki Orhun yazıları, bu hurufatın türklerce tahminedildiğinden daha çok şimalde, türklerce kullanıldığını da meydana kovmuştur. Pedri'ye göre bu eşyanın halihazırdaki Yakut türklerinin ecdadı olan ve bugün dahi « *Kurumçinsk demircileri* „ adını taşıyan türkler tarafından kullanılmış olduğu, kuvvetli bir ihtimal dahilindedir. Türkoloji için, adeta yeni fikir ve görüş sahası açan bu tahminden mül em olan Kai Donner, derhal Pedri'ye müracaatla eserinde bahsettiği eşya üzerindeki yazı fotografilerinin kendisine gönderilmesini dilemiş ve ayrıca bulduğu eşyalar hakkında daha fazla malûmat verilmesini istemiştir. Pedri'nin bu hususu tenvir eden mektubuna istinaden, makalenin ilk kısmında izahat veren Kai Donner, eşyanın tasvirinde tamamile, hafriyat sahibininkine sadık kalmıştır. Buna göre, 1912, 1913 ve 1916 yıllarında Pedri'ce *Utu - Yelga* nam mahalde yapılan kazı esnasında bir sürü taş kömürden yapılmış iğ tekerlekleri yahut çarhları bulunmuştur; bunların ancak ikisinin üzerinde Orhun hurufatlı yazılara tesadüf edilmiştir. İğin tekerleğinin birisinin bulunuş sahasını, *Murin* adlı nehrin *Ankara* nehri dallarından biri olan *Kuda* nehrine döküldüğü mahal, digerinin ise birincinin 78 kilometroluğundaki *Kunta* köyü civarı teşkil etmektedir. Zaman itibarile sonuncu iğ tekerleği 1926 da elde edilmiştir. Pedri'ye göre *Kunta* köyü, Baykal gölündeki *Olohon* adasının yakınındadır. İğ tekerlekleri ile beraber, bıçak, demir, ok uçları, ehli hayvanlar kemikleri ve saire gibi diğer eşya da bulunmuştur. İşbu eşya tahlili üzerine tetkikatta bulunan Pedri, bunların Yakut'ların ecdadına aid olduğu fikrindedir. Halbuki, Kai Donner, Pedri'nin Orhun hurufatı istimali sahasının daha fazla şimaline doğru genişledilmesi hakkında ileri sürdüğü ilk fikrine tamamile iştirâk etmekle beraber, bu eşyaların Yakut'lar ecdadına maledilebileceği hakkındaki ikinci fikrine itiraz etmektedir. Donner'e göre mezkûr eşya sahiplerinin, elde edilen eşyaların nevi ve cinsine göre, herhalde ehli hayvana malik, fakat aynı zamanda göçebelik hayatı geçirmekle beraber, sürü besleyen bir türk kavmi olması lâzım geldiği fikrindedir ve aynı zamanda bu kavmin hiç olmazsa bir kısmı, demirciye muhtaç oturak kavim olmuştur ki, ele geçmiş olan dökme soba bakiyesi ve malzemesi de buna delâlet etmektedir. Donner, bu eşyanın nisbeten daha genç Siberya demir devrine aid olduğu kanaatindedir ve kime, hangi kavime mal edilmesinin lâzım geleceğinde tereddüt göstermektedir. Yalnız

bu noktada mumaileyh, diğer türk kavimleri nezdinde esir olup'a demirci sıfatile istifade edilen, kadim Siberya ahalisinden Yenisey - Ostvak'larla, umumiyetle tatar olan Kırgız'ların da üzerine nazarı dikkatimizi celbetmeğe lüzum görmektedir. Zira, Baykal gölünün vaktile *T'e-le* ile konfederatif siyasi hayat süren meşhur *kurikan*'larla meskûn olduğu malûmunuzdur. Fakat bu kavmin Yakut'ların ecdadı olup olmadığı halâ bugüne kadar lâyıkiyle tesbit edilememiştir.

Yukarıda ismini kaydettiğimiz eserinde, Pedri, iğ çarhı yahut tekerlekleri üzerindeki işaretlerin, tıpkı iptidaî Avrupa kavimlerinde olduğu gibi, sırf süs ve tezyinat için nakşedildiği zannındadır. Donner, bu noktada da kâşifin fikrinin doğru olmadığını ileri sürerek, bu işaretlerin muayyen bir mana ifade etmek üzere hakedildiği kanaatin edir. Nitekim, birinci çarh üzerindeki yazı tamamile eski türk runları evsafını haiz olup, manaca *edgü* olabileceğini yahut bu şekilde okunabileceğini göstermektedir. Diğer yazı aksamı ise Donner'e meçhul kalmış ve bu meselenin halli makalenin ikinci kısmının muharriri bulunan Raesaenen'e terkedilmiştir. Nevi itibarile eşya üzerindeki yazı sistemi bazı harflerin kullanılışı sayesinde, Yenisey türk hurufatınınkini andırmaktadır. Mamafih, bu fikir sırf bir iki işarenin Yenisey işaretlerine benzemesinden ileri gelmiştir. Bu takdirde eski Baykal gölünün yerli kavimleri ve ahalisi, Minusinsk stepleri ahalisi ile Mogol-tan'la sıkı bir münasebette bulunmuştur ki, bu da pek tabiidir.

Elde edilen eşyanın tarihî kıymeti Donner'in de haklı olarak tesbit ettiği veçhile, yalnız eski türk runik hurufatı istimaline yeni bir saha açmış olmakla kalmıyor, aynı zamanda Orhun hurufatlı şimdiye kadar elde edilen eşyalar cinsi ve nevi haricinde, tamamile yeni cins ayrı hurufatlı eşyalar meydana koymaktadır. Bunlar eski Siberya ahalisinin etnik çehresini aydınlatmağa yardımcı olmaktadır. Nihayet, Donner makalesinin sonunda, bu yeni eşyalar hakkında, ileride verilecek olan yeni daha esaslı malûmatın Orhun medeniyetinin genişlemesine ve daha ince tetkikine medar olabileceğini ümit etmektedir.

Makalenin ikinci kısmını, yani Kai Donner'in makalesini tamamlayan parçayı, iğ çarhları üzerindeki yazıların tesbitine münhasır olup Raesaenen'e aittir. Mumaileyhe göre bir iğ çarhı üzerindeki yazı gayet sarih olup alelâde *ağırçak* şeklinde okunmaktadır. Bu kelimenin sonundaki *çak eski* türkçede aletler nevi ifadesi için bolca kullanıldığından, burada da muayyen bir alete delâlet etmesi icabetmektedir. Hakikaten kelime bazı türk lûgatlerinin de tesbit ettiği veçhile, iğ manasına gelmektedir. Kaşgar'lı Mahmut'ta Houtsma'da, Abu Hayyan'da, Mühenna lûgatinde ve sairede kelime muhtelif türk şiveleri telaffuzu üzerine *ağurşak*, *ağarcuk*, *ağırcak*, *ağırşak*, *ağurşak* ve ilâh.. şekillerde kayıt ve tesbit edilmiştir. Demek oluyor ki, eşyanın cins ve nevi tarifine ve tesmiyesine mahsus olmuştur.

Diğer iğ çarhı üzerindeki yazılar daha fazla olup, içiçe hakedildiklerinden tesbite o kadar da elverişli değildir. Raesaenen bunları da okumaya teşebbüs etmiş. Fakat, haklı olarak kendisi de takririnin neticesinden, o kadar da memnun gözükmüyor. O, bir kelimeyi *Kazır* gibi okumak istiyor, digerleri için de bazı tekliflerde bulunuyor ki, kendisi de bu tekliflerini binbir müşkülâtla ileri sürmektedir. Esere ilâve edilen fotoğrafiler, yazılı olmadıklarından, üzerinde yeniden ince.emelerde bulunmak pek müşküldür. Mamafih, müstakilen yeni bir okunuş tecrübes nde bulunmak meselenin halline hizmetten geri kalmayacaktır. Bana kalırsa, yazıların gayri yazılı kısmında, ya eşya sahıbinin, ya da iğleri yapan sanatkârın adını aramak daha muvafık olurdu. Zira bu usul eskidenberi türklerde bir anane ve âdet şeklini almış ve hâlâ zamanımıza kadar kendisini muhafaza etmiştir. Mamafih, bu da ancak bir tahminden başka bir şey değildir.

Böylece, iki türkoloji müdekkikinin iki küçük makalede meydana koydukları çok kıymetli netice, eski Orhun türk medeniyetinin ehemmiyetini bir kat daha arttırmıştır. Türk kültürü tarihi için makalelerin, daha yakından ve inceden tetkikini tavsiyeden kendimi alamıyorum.

A. Caferoğlu

Yeni tercüme eserler

Bu son senelerde tercüme eserlere, eskiye nazaran daha çok ehemmiyet verildiğini görüyoruz. İstanbul'daki *dün ve yarın neşriyatı* veya Ankara'da *Ulus* gazetesinin *tercümeler kütüphanesi* — ki son aylar zarfında Rudyard Kipoling'den, Nurettin Artam tarafından dilimize çevrilen *Cengel Kitabı* neşrettiği eserlerin on ikincisini teşkil etmektedir. Bu gibi hususî teşekküller, bu işin ehemmiyetini açıkça göstermektedir.

Bunlar haricinde bir takım hususî kütüphaneler tarafından da bilhassa rusca ve fransızcadan, bir çok tercüme eserler basıldığını biliyoruz.

Son bir iki ay zarfında *Remzi kitap evi, dünya muharrirlerinden tercümeler serisi* adile üç eser neşretti. Bunlardan birincisini Anatole France'ın *Thais*'ı [çeviren; *Nasuhi Haydar*, 1937, 170 sahife, 50 kuruş]

İkincisini Andre Gide'in İmmortalist; [çeviren: *Şerif Hulûsu*, 1937, 160 sahife, 50 kuruş]. Üçüncüsünü ise Maksim Gorki'nin *Stepte* [çeviren: *Mustafa Nihat*, 1937, 151 sahife, 56 kuruş] adlı, serseri hayatına dair on hikâyeyi muhtevi eseri teşkil etmektedir.

Bu gibi tanınmış Garp eserlerinin dilimize tercüme edilmesinin, edebiyatımıza teknik bakımından çok faidesi olacağı muhakkaktır.

Bu sütunlarda bahsedilmesini isteyen mecmua ve kitap sahiplerinin ülküye iki nüsha göndermelerini dileriz.

İmtiyaz Sahibi: Fevziye Abdullah Umum neşriyatı idare eden: Necibali Küçüka. Ankara Ulus Basımevinde basılmıştır.